

Theodora-Eliza Văcărescu

Ana-Maria Teodorescu

Profil în perspectivă Epistolar Elena Mureșianu

Vienna 31. August 1884.

Multă plăcere Mi s-a făcut

București, 2023

MUZEUL
JUD. BV.

4580

Theodora-Eliza Văcărescu
Ana-Maria Teodorescu

Profil în perspectivă Epistolar Elena Mureșianu

București, 2023

Editoare: Mihaela Săsărman
Redactoare: Theodora-Eliza Văcărescu
Design coperte: Simona Săsărman
DTP și grafică: Mihaela Murgoci

Imaginile scrisorilor și fotografiilor Elenei Mureșianu fac parte din patrimoniul Muzeul Casa Mureșenilor Brașov.

Volumul a fost realizat în cadrul proiectului ***Elena Mureșianu - memoria culturală a scrisorii despre condiția femeii în spațiul public românesc***, coordonat de Asociația Transcena, în parteneriat cu Muzeul Casa Mureșenilor Brașov, Facultatea de Litere și Facultatea de Psihologie și Științele Educației - Universitatea Transilvania Brașov.

PROIECT CO-FINANȚAT DE:

Proiectul nu reprezintă în mod necesar poziția Administrației Fondului Cultural Național. AFCN nu este responsabilă de conținutul proiectului sau de modul în care rezultatele proiectului pot fi folosite. Acestea sunt în întregime responsabilitatea beneficiarului finanțării.

Cuprins

Contribuții - 6

Prolog - 7

Crâmpie de destin. Viața Elenei Mureșianu la întâlnirea dintre secole - 12

Educația femeilor și a bărbaților - 28

Câteva repere în educația de gen - 28

Analfabetism - 32

Învățământ superior - 34

Începutul secolului al XX-lea - 40

Întâlnirea Elenei Popovici cu Viena - 48

Începutul studiilor - 49

În căutarea unui drum pentru dezvoltare și carieră - 56

În societatea românilor din Viena - 58

Rețea socială: relații, cunoscuți, vizite, informații - 63

Munca femeilor și a bărbaților - 67

Secolele al XIX-lea al XX-lea: noua diviziune a muncii - 67

Anii 1920 și 1930: munca femeilor în afara sferei domestice - 72

Întâlnirea Elenei Mureșianu cu viața de familie - 79

Plăcerea scrierii scrisorii - 82

Introducerea în afacerea familiei: Gazeta Transilvaniei - 86

Prezența constantă a copiilor - 89

Consolidarea rolului în afacerea familiei - 97

Întâlnirea Elenei Mureșianu cu viața de femeie văduvă - 105

Responsabilitatea moștenirii: casa familiei - 105

Responsabilitatea moștenirii: afacerea - 110

Susținerea financiară a studiilor copiilor - 119

Elena Mureșianu în istorie - 129

Drepturile, aspirațiile și mișcările de emancipare ale femeilor - 133

Global: mișcările și organizațiile femeilor și feministe - 134

Mișcările de emancipare a femeilor române - 136

Anii 1890: pledoarii pentru drepturi civile și politice pentru femei - 147

Secolul al XX-lea: intensificare și lărgire - 151

Primul Război Mondial - 156

Constituția din 1923 - 158

Organizații feministe socialiste și antifasciste - 174

Scurt ghid de studii de gen și istoria femeilor - 181

Cuvinte-cheie, tematici, stereotipuri - 183

Concepte fundamentale din studiile de gen - 190

Natură versus cultură - 190

Muncă versus familie - 193

Public versus privat - 195

Sex versus gen - 198

Egalitate versus diferență - 200

Integrare versus autonomie - 201

Personalități ale activismului pentru drepturile femeilor - 204

Fragmente din corespondența Elenei Mureșianu - 237

Elena Popovici de la Viena - 237

Elena Mureșianu către soț - 249

Elena Mureșianu către copii - 258

Epilog - 270

Bibliografie - 273

Contribuții

Acest volum este, într-o măsură semnificativă, rezultatul unui efort coordonat având în centru paginile scrise de cele două autoare, Ana-Maria Teodorescu și Theodora-Eliza Văcărescu. Lucrarea nu ar fi putut ajunge la final fără contribuția Biancăi Micu, muzeograf la Muzeul „Casa Mureșenilor”, care a realizat selecția scrisorilor puse la dispoziția autoarelor și a furnizat informații privind biografia Elenei Mureșianu.

Theodora-Eliza Văcărescu a contribuit la Prolog și la Epilog.

Autoarele capitolelor

Crâmpoie de destin. Viața Elenei Mureșianu la întâlnirea dintre secole – Ana-Maria Teodorescu

Educația femeilor și a bărbaților – Theodora-Eliza Văcărescu

Întâlnirea Elenei Popovici cu Viena – Ana-Maria Teodorescu

Munca femeilor și a bărbaților – Theodora-Eliza Văcărescu

Întâlnirea Elenei Mureșianu cu viața de familie – Ana-Maria Teodorescu

Întâlnirea Elenei Mureșianu cu viața de femeie văduvă – Ana-Maria Teodorescu

Drepturile, aspirațiile și mișcările de emancipare ale femeilor – Theodora-Eliza Văcărescu

Scurt ghid de studii de gen și istoria femeilor – Theodora-Eliza Văcărescu

Fragmente din corespondența Elenei Mureșianu – transcriere Ana-Maria Teodorescu

PROLOG

Decizia de a face publice scrisori personale nu poate fi și nu ar trebui să fie una ușoară. Chiar și atunci când au trecut zeci de ani de la data corespondenței, chiar și atunci când autorul și destinatarii s-au despărțit de mult de lumea noastră. Motivul publicării ar trebui să fie mai puternic decât respectul și discreția datorate unor vieți de la care nu mai poți cere acordul pentru ceea ce se dezvăluie prin tipar. Autoarele acestui volum au considerat că, în cazul Elenei Mureșianu, născută Popovici, este necesar ca viața, contribuțiile, munca și personalitatea ei să fie aduse în luminile rampei istoriei.

Elena Mureșianu a fost o femeie remarcabilă. Între 1884, anul începutului vieții de adultă, și 1924, anul morții sale, a trecut printr-un război mondial și o schimbare de cetățenie, s-a căsătorit, a devenit văduvă la 47 de ani, având doi copii la studii, a moștenit o afacere puțin profitabilă și un ideal de presă care trebuia continuat – toate într-un context plin de restricții pentru libertatea femeilor. Povestea ei are valoare prin ceea ce a reușit să realizeze în această perioadă istorică dificilă și limitativă atât pe plan național, cât și pe plan social.

Volumul este construit pornind de la corespondența aflată în arhiva Muzeului Casa Mureșenilor din Brașov. Lectura manuscriselor a permis înțelegerea nuanțată a biografiei Elenei, dar au fost incluse aici numai acele scrisori sau fragmente de scrisori ce ilustrează momente-cheie. Circumstanțele, personajele din viața ei, acțiunile sunt privite din perspectiva unui fapt esențial: această tânără femeie talentată și-a dorit în cel mai serios mod să devină pictoriță de portrete și nu a putut, din cauza constrângerilor sociale – accesul limitat pentru femei în instituții de învățământ superior de artă – și a constrângerilor financiare. Faptul că a reușit în rolurile alocate ei de norme și așteptările patriarhale ale timpului: soție, îngrijitoare a soțului, mamă, asistentă personală în afacerea familiei, membră activă a societății românești a Brașovului etc. – toate acestea la un

loc nu compensează faptul că nu a reușit să devină ceea ce și-a dorit și nu și-a putut valorifica studiile și talentul artistic. A reușit totuși să fie prima femeie de naționalitate română considerată profesionistă, ca urmare a studiilor pe care le-a făcut la Școala de Arte și Meserii de pe lângă Muzeul de Artă din Viena (1884–1888), dar nu a putut finaliza studiile așa cum și-a dorit și nu a pictat așa cum și-a dorit.

Cu siguranță, în aceeași perioadă, foarte mulți tineri bărbați nu au avut cariera pe care au visat-o sau au dorit-o. Însă motivele au fost diferite, întrucât pe ei nu-i împiedicau norme, valori și reguli, *de jure* și *de facto*, să urmeze orice studii ar fi dorit și să profeseze în orice domeniu li se potrivea. Femeile erau limitate de așteptări, cutume și legi și a fost nevoie de zeci de ani și de mii de organizații în toate țările care să pledeze pentru emancipare și apoi pentru egalitate între femei și bărbați, pentru a se ajunge la legile pe care le avem în prezent.

Câteva explicații sunt utile în lectura „călătoriei” Elenei Mureșianu din perspectiva categoriei de gen. În acest volum, povestea vieții Elenei Mureșianu este proiectată și se desfășoară pe fundalul condițiilor sociale, civile, juridice și politice ale vieților și activităților femeilor din ultima parte a secolului al XIX-lea și din prima parte a secolului al XX-lea. Așadar, pentru o înțelegere mai nuanțată și mai complexă a vieții și a rolurilor protagonistei, vom include în carte câteva repere legate de educația, condițiile de muncă și istoria mișcărilor de emancipare a femeilor din provinciile locuite de români și, după 1918, din România.

În contextul istoriei drepturilor femeilor, este recomandată utilizarea formulei mișcările femeilor, în locul mișcărilor feministe, întrucât – în anumite cazuri – fie nu exista termenul feminism, fie nu era utilizat de către cele care au făcut parte din aceste mișcări. În plus, se folosește pluralul: mișcările femeilor, nu mișcarea femeilor, pentru a se evidenția faptul că

aceste mișcări au fost globale, nu izolat-locale, că au avut loc concomitent în foarte multe țări din lume, pe mai multe continente.

În primul rând, trebuie precizat faptul că prezentarea rolurilor, drepturilor și mișcărilor femeilor pe care o realizăm în volumul de față este una sumară și, inevitabil, parțială. Ca orice întreprindere istorică, și aceasta este influențată de interesele și ideologiile persoanelor care s-au ocupat de domeniu, de momentul politic în care au fost realizate studiile, ca și de (in)accesibilitatea surselor. În plus, fiind vorba despre un domeniu care (cu foarte puține excepții), de-abia în ultimele decenii a început să fie cercetat, studiile și colecțiile de documente sunt încă limitate atât ca acoperire, cât și ca abordare teoretică.

De exemplu, nu există niciun studiu general al mișcărilor femeilor din provinciile locuite de români și din România Mare. Există însă câteva studii parțiale și o colecție consistentă de documente despre „chestiunea femeii” și „mișcarea de femei din România”, prefațată de două studii introductive, care mai curând jalonează terenul decât abordează critic-analitic diversele organizații, activități, inițiative și publicații ale femeilor implicate în mișcările de schimbare socială și feministe din provinciile românești și din România în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea.

În al doilea rând, utilizăm pluralul „femei” (poate ar fi fost mai potrivit „unele femei”) pentru a sublinia faptul că nu există un singur tip de experiență specifică tuturor femeilor nici dacă acestea trăiesc în același spațiu geografic, politic, social și cultural la un moment dat și cu atât mai puțin dacă este vorba despre spații și momente diferite. Din această perspectivă, utilizarea singularului „femeie” sau chiar a singularului articulat hotărât „femeia” ar risca să generalizeze și să esențializeze diversele și variabilele roluri, experiențe și aspirații ale femeilor.

Totuși trebuie insistat asupra faptului că există întotdeauna femei (ca, de altfel, și bărbați) ale căror experiențe, nevoi și vieți nu sunt incluse în narațiunea istorică produsă. De pildă, cele mai multe dintre studiile și documentele pe care le avem la dispoziție acordă atenție și sunt realizate din perspectiva femeilor din clasele superioară și mijlocie; experiențele și viețile femeilor din clasa de jos, ale celor din mediul rural sau ale celor de alte etnii decât cea română sunt numai indirect tratate, în general ca „obiecte” ale activităților asociațiilor și societăților filantropice și de ocrotire și asistență socială înființate și conduse de femei din aristocrație și burghezie.

În al treilea rând, entitatea statală și administrativă cunoscută sub denumirea de „România” în prima parte a perioadei la care ne referim diferă de cea desemnată prin același nume în a doua parte a perioadei. Apariția statelor „naționale” și procesele de construcție națională arată, pe de o parte, absența unei unități culturale, sociale, legislative și politice și, pe de altă parte, dinamica fundamentală de creare a unei unități din toate aceste perspective. Așadar, de-a lungul perioadei pe care o avem în vedere, există diferențe importante inclusiv din punctul de vedere al categoriei genului, dar și încercări repetate de construire a unei unități administrativ-legislative și a unei conștiințe naționale, mobilizând în acest sens și idei și aranjament de gen.

De asemenea, sunt necesare câteva precizări privind transcrierea și editarea textului scrisorilor Elenei Mureșianu și ale celor câțiva corespondenți ai ei. Am decis să aducem cât mai aproape de prezent scrierea din anii 1880–1900, în așa fel încât scrisorile să fie accesibile și să ofere o lectură plăcută și îmbogățitoare publicului actual.

Astfel, am făcut schimbări de grafie a cuvintelor, gramatică, topică, sintaxă, punctuație, în conformitate cu normele actuale ale limbii. În plus, acolo unde apăreau arhaisme și regionalisme care nu mai sunt înțelese în prezent, am optat pentru folosirea unor sinonime. Am folosit puncte de suspensie între paranteze pătrate pentru a marca eliminarea unor fragmente din

scrisori – fie unele care nu aduceau lucruri substanțiale pentru povestirile redade, fie unele ale căror lizibilitate a fost afectată de vechimea documentelor. Tot între paranteze pătrate (care marchează intervenția noastră asupra textului) am adăugat explicații care să faciliteze înțelegerea situațiilor și a contextelor redade în scrisori.

Întreaga colecție a scrisorilor Elenei Mureșianu și ale corespondenților ei se află, în original, în Arhiva Mureșenilor, găzduită de Muzeul Casa Mureșenilor, din Brașov, România. Pentru persoanele interesate, aceasta arhivă cuprinde mii de scrisori, fotografii și alte documente, care pot fi consultate de public. Pe site-ul muzeului există o secțiune dedicată arhivei, unde se pot găsi multe documente scanate (<https://muzeulmuresenilor.ro/#>).

CRÂMPEIE DE DESTIN VIAȚA ELENEI MUREȘIANU LA ÎNTÂLNIREA DINTRE SECOLE

Avertisment

- Aceasta nu este o ediție îngrijită a scrisorilor Elenei Mureșianu (născută Popovici), trăitoare în două secole, în două lumi aflate la confluența unor vremuri tulburi;
- Ce veți citi nu se adresează unei categorii de vârstă, ci aceluia care vor să cunoască viața unei fetițe, apoi tinere, și, implicit, a unei femei de la jumătatea secolului al XIX-lea încolo;
- Nu suntem datori să judecăm cele ce vor fi prezentate, dar avem datoria de a le cunoaște pentru a avea conștiința faptelor noastre – nu suntem trăitori ai istoriei, ci continuăm istoria și o ridicăm pe o nouă treaptă a evoluției, prin cunoașterea lumii, a sinelui și a tot ceea ce ne înconjoară.

V-ați gândit, dacă ați fi fost în locul Elenei Popovici, apoi Mureșianu, în aceleași contexte determinate de rolurile asumate, cum ați fi acționat? Dacă amintirile din imaginarul colectiv se rostogolesc ca într-o clepsidră, atunci nisipul devine liantul celor doi poli: pe de o parte, persoana, iar pe de cealaltă parte, comunitatea căreia această persoană i-a împărtășit amintirile colective. De aceea ar trebui să înțelegem că întâlnirea cu Elena Mureșianu, prin scrisorile sale, poate fi o reprezentare a unei personalități asociate românilor care au trăit la confluența a două secole într-o lume care și-a dorit mereu unirea, dar care era, în același timp, împiedicată să se împlinească...

Întrebarea pe care ne-o punem după lectura acestor pagini ar fi: este Elena Mureșianu o reprezentantă a românilor din Transilvania, ale cărei amintiri reieșite din scrisorile ei pot crea identitatea unei românce?

Elena Mureșianu (1862–1924)

Imaginați-vă, dragi privitori ai acestui portret, că personajul de acolo vă vorbește și, cu ochii minții, urmăriți vorbele ei:

Mă numesc Elena și sunt din familia Popovici. Numele meu – helios – înseamnă, în limba greacă, cea solară, cea luminoasă, cea strălucită, așa că am venit pe lume într-o zi de 13 septembrie 1862, fiind al treilea copil al familiei. Doresc să vorbesc cu voi în acest dialog fictiv pentru a vă împrieteni prin

această întâlnire cu cineva care a trăit la marea intersecție a secolelor al XIX-lea cu cel de al XX-lea, într-un spațiu numit Transilvania, care la începutul vieții mele aparținea Imperiului Austro-Ungar și apoi, după 1918, a devenit parte a României.

De când mă știu, mi-a plăcut să întâlnesc oameni și, mai ales, să scriu scrisori în care să-mi exprim talentul de a desena și de a picta, mai întâi cu vorbe și apoi cu culori.

Într-o istorie a picturii brașovene, sunt cunoscută ca Elena Mureșianu, prima pictoriță profesionistă din Transilvania, deoarece am studiat la Școala de Arte Aplicare din Viena, din cadrul Muzeului Imperial și Regal Austriac de Artă și Industrie, secția pentru femei. M-am căsătorit cu dr. Aurel Mureșianu, avocat, publicist, redactor și proprietar al ziarului brașovean Gazeta Transilvaniei, proprietar al tipografiei „A. Mureșianu”, om politic după terminarea studiilor, fiind unul din cei care mi-au îndemnat familia să se ocupe de talentul meu artistic. Cei doi copii ai noștri, Aurel Horea și Elena Aida, mi-au ocupat mult din timp pentru educația lor, în mod deosebit.

Chiar dacă pasiunea pentru pictură nu s-a manifestat printr-o carieră de „portraitistă”, cum spuneam pe atunci, deci chiar dacă nu s-a concretizat în evenimente artistice peste timp, am fost un sprijin real al familiei mele, fie pentru soțul meu, în momentele mai grele, în care nu a putut gestiona afacerea Gazetei, fie în afacerile conexe ale tipografiei sau ale librăriei noastre, alături de casele din Brașov, fie pentru cei doi copii ai noștri. Vieții private i s-a integrat armonios și viața publică, prin care am militat pentru idealurile naționale ale românilor din Transilvania, pentru educația femeilor, contribuind la civismul societății aceluia timp. Aceste crâmpie de viață fac obiect de studiu și cercetare, ca frânturi de destin de a căror actualitate trăiesc cu speranța că vă veți bucura... chiar și în prezent.

Vă îndemn ca în această călătorie să nu pășim pe cărări bătătorite, ci să mergem pe unde ne călăuzesc pașii, chiar fără să existe vreo cărare. Cu siguranță, ne vom croi propriul drum spre cunoașterea unui destin sau măcar a unor crâmpie din

acesta, ca semne ale unei întâlniri. Cuvântul întâlnire are în limba română mai multe definiții. În dicționar apare „acțiunea de a (se) întâlni” și tot ce semnifică aceasta: a da întâmplător de cineva sau ceva, a se încrucișa în drum cu cineva; a se vedea cu cineva în urma unei întâlniri prealabile, a avea întrevedere cu cineva; a descoperi, a găsi, dar și reflexivul acestora – a se descoperi sau a se găsi; a avea pe cineva adversar într-o competiție (indiferent de natura acesteia, deci un sens asociat cu a lupta) sau a se înfrunta cu cineva într-un eveniment care presupune confruntarea directă de orice natură.

De-a lungul timpului, explicațiile au variat de la a se vedea cu cineva, a trece prin același loc, a se ciocni, până la a găsi în drum pe cineva sau ceva, fără a căuta, deci întâmplător. Interesant că, în dicționarele enciclopedice, „spiritele alese se întâlnesc”, din franceză – *les beaux esprits se rencontrent*. Acest *rencontre* provine din *encontre*, care, în franceza veche, însemna a se ciocni cu cineva pe drum. Desigur, veți spune, ce mică este lumea!

Surprinderea vine, în această incursiune în sensurile cuvintelor, din întâlnirea cu tine, fie cititoare, fie cititor, care aparent ești de neobservat tocmai pentru că ești diferit, pentru că aparent ai altă poveste decât a mea, a noastră, povestitori, sau, cum ar spune Llosa, povestași (*Povestașul*, roman scris de Mario Vargas Llosa). Povestaș este acel cineva care adună de la unii și, în întâlnirea cu celălalt, le povestește lucruri adevărate sau parțial adevărate, cu scopul de a stârni imaginația, curiozitatea de a găsi și altceva. Cuvântul povestaș vine din contaminarea a două utilizări foarte dese în vorbirea cotidiană – povestitor și poștaș, adică acela care aducea scrisorile, cărțile poștale, curierul, atunci când eram doar consumatori de mesaje, nu neapărat și producători în simultaneitate, ca în cazul poștei electronice sau al rețelelor de socializare. Așa cum este Instagram, cu ale sale cunoscute *Instastory*, acele povestiri sau povești al căror impact ar trebui să ducă la urme în memoria noastră prin durata trăirii lor – e adevărat, cam scurtă, deci se impune un impact puternic.

Totuși este și un alt fel de a trăi lumea și de a simți locurile și oamenii de ieri, de azi sau de mâine. Pentru cei care își vor apleca privirea asupra acestor rânduri, îi rugăm să facă efortul ca în întâlnirile lor să povestească și despre ceea ce au citit, auzit sau văzut, deveniți povestașii noștri în orice spațiu public, privat, față în față sau în mediul virtual. Totul este binevenit și bun întâlnit! Deveniți povestașii acestor întâlniri cu Elena Mureșianu, născută Popovici, trăitoare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primul sfert al celui de-al XX-lea!

După spusele lui Paul Éluard (poet francez, fondator al curentului suprarealist împreună cu Louis Aragon și André Breton), nu există întâmplare, ci numai întâlnire cu celălalt, fie în căutarea sinelui, fie în căutarea de noi experiențe, fie în căutarea propriului destin. De aceea semnificațiile lui „să ne întâlnim cu cineva” devin un proces de construire a propriei identități, precum și unul de a lăsa ceva în urma ta.

Întâlnirea cu o persoană poate însemna:

- să adoptăm un alt punct de vedere al unei reprezentări a unei realități fie din trecut, fie în legătură cu prezentul, dar care poate ajuta la trăirea viitorului nostru sau al altora;
- să descoperim o altă perspectivă asupra lucrurilor, deci să experimentăm o schimbare în raport cu lumea. Ori de câte ori citim o carte, ascultăm un cântec, vizionăm un film, părăsim acea „întâlnire” cu un punct de vedere, care, confruntat cu celălalt sau cu ceilalți, poate să fie confirmat sau infirmat, dar, cu siguranță, devenim mai bogați;
- să ne simțim proiectați în mijlocul unei lumi noi, pe care ori o descoperim, ori ni se pare cunoscută, deci, implicit, o invitație la călătorie;
- să avem așteptări, dar ele să arate disponibilitatea noastră de a cunoaște, de a fi responsabili, adică de a folosi ceea ce ni se oferă în această întâlnire, cunoaștere în general, dar cunoașterea unor vieți și a unor oameni, în special.

În această posibilă logică a întâlnirii, considerăm că descoperirea Elenei ca personaj dintr-o poveste poate stârni curiozitatea oricărui cititor și a oricărei cititoare, dar poate și să îndemne la o incursiune peste timp într-o realitate la intersecția mai multor drumuri și vremuri. Aceasta călătorie oferă un alt punct de vedere asupra lumii. Astfel, proiecția în imaginația noastră a acestei lumi din care face parte Elena poate să ne conducă la re-cunoașterea unei realități, la folosirea a ceea ce este bun din ea, dar și la îmbogățirea noastră spirituală, prin asumarea responsabilă a acestor experiențe și prin împărtășirea lor cu ceilalți. Implicit, o întâlnire poate dezvălui alte idei și păreri din și despre lume, ne poate confrunta cu alte puncte de vedere pe care ni le putem asuma sau pe care le putem refuza, în funcție de convingerile noastre, de acel ideal pe care ni-l conturăm în viață pentru noi înșine.

Cine este Elena, de a cărei întâlnire ne bucurăm în această călătorie printre rânduri și crâmpie de destin? Vi s-au dezvăluit, ca într-o cortină a portretului ei, câteva lucruri esențiale din viața sa. Elena Mureșianu, născută Popovici, este o tânără al cărui destin este marcat de sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea – de aici confluența secolelor, în Brașov, centru comercial și meșteșugăresc, parte a Transilvaniei din Imperiul Austro-Ungar în anul nașterii Elenei, 1862, și apoi oraș important al României, după Unirea din 1918.

În prezentarea expoziției „Un secol de artă brașoveană, 1815–1918”, Elena Mureșianu – singura femeie, după cum puteți constata din afiș – este caracterizată ca fiind prima femeie artist profesionist din spațiul cultural românesc. Afișul o așază în vecinătatea celorlalți reprezentanți ai artei brașovene.

Profesionalismul ei artistic provine din faptul că a studiat la Viena într-o perioadă în care femeile nu erau admise la Academia de Arte Frumoase. Pentru a fi primită, a luat lecții în particular cu Johann Beer, iar apoi a studiat la Școala de Arte și Meserii de pe lângă Muzeul Austriac de Artă și Industrie. Este urmașa a două familii cu rol esențial în Transilvania perioadei amintite: Popovici și Nica.

Un Secol de Artă Brașoveană.
1815-1918

28 septembrie - 11 noiembrie 2018
 Vernisaj: 28 septembrie 2018, ora 13.00
 Curator: Radu Popica

PARTENERI:
 MNZR
 Muzeul Național Brukenthal
 Muzeul Național Brukenthal
 MUZEUL NAȚIONAL BRUKENTHAL
 MUZEUL MUNICIPIULUI BUCUREȘTI

PARTENERI MEDIA:

Afișul evenimentului Un secol de artă brașoveană, 1815–1918

Familia Popovici își avea originea în Muntenia, în zona Câmpulung, aflată în Țara Românească, de unde a plecat lângă Brașov, în localitățile Râșnov și Cristian, pe la începutul secolului al XVIII-lea. În aceste locuri, urmașii familiei au dat generații de preoți și dascăli bisericești, până la lova, fiul preotului Stoica

din Cristian, care a rupt tradiția, devenind negustor. Viața lui este strâns legată de educația nepotului său, Ioan Bucur Popovici, tatăl Elenei (1824–1880). Acesta, prin circumstanțele timpului său, a îmbrățișat cariera militară, a fost elev al Școlii de Cadeți din Timișoara, a participat la Revoluția de la 1848 din Transilvania în calitate de comandant al „Guardiei naționale române din Banat” și a ales să continue afacerile unchiului său, Iova, devenind mare comerciant la Sibiu și Brașov. Mariajul cu Elena Gligor Matei din Sibiu a durat puțin și, după moartea ei, a venit la Brașov, unde a cunoscut-o pe Zinca I. Nica (1838-1878), fiica unuia dintre cei mai bogați negustori din oraș, Ioan Nica Nichifor. Cei doi s-au căsătorit în anul 1860 și au avut împreună cinci copii: Maria Lucreția, Veturia, Elena, Irene și Ioan. Fetița Elena s-a născut în data de 13 septembrie 1862.

Întrebarea evidentă este: de ce, din perspectiva cunoașterii Elenei, sunt importante aceste familii? Negustorii, prin activitatea lor, au susținut financiar demersul emancipării naționale și culturale a românilor din Transilvania, considerați atunci o minoritate în provincia Imperiului Austro-Ungar. De aceea, tinerii din acea perioadă s-au bucurat de sprijinul material al acestor familii pentru formarea lor la școli importante, dar și în evoluția lor de creatori originali și reprezentativi prin destinul lor în spațiul Transilvaniei de la acea vreme.

Transilvania 1848–1867

În anul 1862, Transilvania, ca urmare a Dietei Transilvaniei de la 1848, dominată de revoluționarii maghiari, era unită cu Ungaria. Lupta a fost aprigă, deoarece, în 1849 s-au confruntat, pe de o parte, ungurii și, de cealaltă parte, forțele austro-ruse, sprijinite de români și sași, cărora li se promisese emancipare socială în schimbul sprijinului împotriva Austriei. Forțele beligerante de partea Ungariei au fost învinse, iar perioada de guvernare austriacă (1849-1860) a fost numită „neoabsolutism”. Diploma

din Octombrie 1860 a încheiat neoabsolutismul, iar era liberalismului a devenit marca Transilvaniei în perioada 1860-1867. După acest timp, istoria amintește de dualismul austro-ungar, prin care Transilvania s-a unit cu Ungaria, potrivit compromisului din 1867. După câteva legi cu conținut liberal, precum legea naționalităților și legea învățământului din 1868, treptat politica maghiară urmărește ideea statului național ungar, cu toate consecințele ce decurg de aici.

Primul număr al ziarului Gazeta Transilvaniei

Aceasta este perioada în care fetița Elena Popovici vine pe lume, la granița unei istorii tumultuoase. Alegerea numărului *Gazetei Transilvaniei* din data de 12 septembrie 1862 pentru a ilustra cotidianul în momentul nașterii Elenei nu este întâmplătoare. Această publicație va fi unul dintre protagoniștii parcursului Elenei.

Numărul din 12 septembrie 1862, apărut cu o zi înainte de nașterea Elenei Popovici, avea ca editorial un articol care adresa o întrebare cititorului: „Fi-va dietă în Transilvania?” Acest articol de opinie este urmat de alte puncte de vedere pe același subiect, dar din diverse perspective, marcat în final de o scrisoare a unui cititor. Știrile diverse erau atât pe plan intern, cât și extern, urmate de catalogul expoziției românești din diverse regiuni. Apărea și publicitate: de exemplu, la un sirop pentru piept. Asumarea răspunderii aparținea lui Iacob Mureșianu, editorul gazetei.

Dieta din Transilvania

Dieta a fost un important organ constituțional și politic, creat în secolul al XVI-lea, care conferea autonomie Principatului Transilvaniei.

Gazeta Transilvaniei

Imaginea alăturată reprezintă primul număr al ziarului, apărut la 12 martie 1838. Ceea ce îl face unic este faptul că a fost primul ziar politic și informativ al românilor din Transilvania. A fost fondat și coordonat de George Barițiu. La început s-a numit *Gazeta de Transilvania*, din ianuarie 1849 a fost redenumită *Gazeta transilvană*, iar la sfârșitul anului, în 1 decembrie 1849, a căpătat denumirea cu care s-a consacrat – *Gazeta Transilvaniei*.

Publicația s-a situat permanent pe poziții echilibrate, democratice, cu abordări patriotice și iluministe, a avut un rol esențial în lupta românilor din Transilvania timpului, dovedind solidaritate cu toți cei care susțineau aceste idei. Astfel, în perioada revoluției din 1848, a făcut adevărate campanii pentru desființarea iobăgiei, pentru egalitatea în drepturi a tuturor naționalităților din Transilvania și a funcționat ca portavoce a promovării ideilor de unitate națională a românilor de ambele părți ale Carpaților.

Suplimentul *Foaie literară* (1 ianuarie – 25 iunie 1838) a fost redenumit *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (2 iulie 1838 – 24 februarie 1865), celebra și influenta publicație care a devenit gazda scrierilor multor personalități ale timpului, inclusiv a unor articole despre emanciparea femeilor. Întâlnirea cu crâmpoie din viața Elenei Mureșianu, născută Popovici, a fost posibilă prin intermediul urmelor lăsate de ea, păstrate și conservate de Muzeul Casa Mureșenilor din Brașov: scrisori, fotografii, costume, dar și elemente ale arhitecturii casei unde a locuit, care adăpostește acest muzeu. Cele mai importante documente sunt scrisorile Elenei Mureșianu (Popovici), în trei instanțe ale vieții ei. Primele scrisori sunt cele adresate unchiului său, „Nenea Ghiță”, când tânăra se afla la studii la Viena, pentru a deveni pictoriță de portrete („portraitistă”, cum scrie ea), la Școala de Arte și Meserii de pe lângă Muzeul de Artă din Viena (1884–1888). Următoarele scrisori sunt ale Elenei, devenite acum Mureșianu, către soțul ei, dr. Aurel Mureșianu, continuator al familiei Iacob Mureșianu, fondator al publicației *Gazeta Transilvaniei*. În sfârșit, a treia categorie de epistole sunt cele către copiii ei – toate pe fundalul schimbărilor istorice evocate mai sus.

Chiar dacă nu a reușit să fie o pictoriță profesionistă – deși și-a dorit acest lucru și a studiat și lucrat intensiv –, talentul

ei a fost bine reprezentat în vestimentația sa, a copiilor și în designul interioarelor casei sale. Unele scrisori conțin schițe în detaliu, cu explicații pentru renovarea casei, cu scopul de a o face funcțională, în coexistența biroului Gazetei, a tipografiei, precum și a locuinței familiei din Brașov.

Dintr-o altă lectură, aflăm că „toți suntem câteva pagini dintr-o carte. Dar dintr-o carte pe care nimeni n-a scris-o vreodată și pe care în zadar o căutăm pe rafturile minții noastre” (Baricco, 2011). De aceea este posibil ca întâlnirea cu Elena Mureșianu să existe înlăuntrul unei pagini de povestire, așa cum reiese din scrisorile ei, ca destin potențial devenit posibil prin întâlnirea pe care v-o propunem.

Identitatea se asociază cu întâlnirea și acum cu scrisoarea: „Nimic nu se poate compara cu o scrisoare, când vine vorba de instantaneitate și autenticitate. Noi, oamenii, avem instinctul de a consemna sentimentele și amintirile noastre, care altminteri s-ar pierde în timp, și de a le împărtăși celorlalți. Simțim nevoia cu disperare să confirmăm relații, legături de dragoste sau de ură, căci lumea nu este niciodată imobilă și viețile noastre sunt o serie de începuturi și sfârșituri: consemnându-le pe hârtie, simțim, probabil, că putem să le facem mai reale, aproape eterne. Scrisorile sunt antidotul literar la vremelnicia vieții și, desigur, la zbulciumul superficial al internetului” (Montefiore, 2021, p. 13).

Întâlnirea cu Elena se va face, pentru cititorul de azi, prin intermediul scrisorilor. Pentru ea, scrisoarea este o intersecție de întâlniri: a ei cu cel sau cea pe care dorește să și-o/și-l apropie de la distanță, creând o aură a atmosferei locului și a timpului trăit, pentru a se dezvălui; apoi este o întâlnire și/sau re-întâlnire cu oameni și locuri ai acelor timpuri.

Reperete spațio-temporale folosite pentru întâlnirea cu Elena se asociază cu timpul – trecerea de la secolul al XIX-lea la secolul al XX-lea, precum și cu rolurile femeilor în societatea românească din Transilvania, ca parte a Imperiului

Austro-Ungar. Aceste două dimensiuni au fost alese pentru a integra armonios destinul Elenei Mureșianu în reprezentarea imaginii femeilor, denumite de Gilles Lipovetsky „a treia femeie”.

Lipovetsky arată în cercetarea sa că „Totul în viața feminină a devenit alegere, obiect de interogație și arbitraj; în principiu, nicio activitate socială nu le este interzisă femeilor, nimic nu le mai fixează locul în ordinea socială; iată-le cu aceleași drepturi ca și bărbații, datorite imperativului modern de a defini și de a inventa propria lor viață de la un capăt la altul. Dacă este adevărat că femeile nu țin hățurile puterii politice sau economice, nu încapă îndoială că ele au câștigat puterea de a se guverna pe ele însele, fără o cale socială pre-ordonată. Vechilor puteri magice, misterioase, malefice, atribuite femeii, i-a urmat puterea de a se inventa pe sine însăși, puterea de a proiecta și de a construi un viitor nedeterminat. Prima, ca și a doua femeie, erau subordonate bărbatului. A treia femeie este stăpână pe ea însăși. A doua femeie era o creație ideală a bărbatului [femeia liricii de dragoste medievale și a romanțelor sentimentale de secol al XVII-lea și al XVIII-lea, n.n.], a treia femeie este creație sută la sută feminină. [...] Bărbatul rămâne asociat cu prioritate rolului de public și «material», femeia rolurilor private, estetice și afective: departe de a efectua o ruptură absolută de trecutul istoric, modernitatea îl perpetuează. Epoca femeii-subiect conjugă discontinuitate și continuitate, determinism și neprevăzut, egalitate și diferență: a treia femeie a reușit să împace femeia profund schimbată cu natura ei intimă” (Lipovetsky, 2000, pp. 10 și 185).

Secolul al XIX-lea cotidian

Iată cum vorbește Ioana Pârvulescu despre secolul al XIX-lea în lucrarea *În intimitatea secolului 19*: „Secolul 19 este o altă planetă”. Mărturisirea arheoloagei literare despre lumea aceluia timp este fascinantă: „Îți trebuie un anume spirit de aventură ca să te întorci acolo, asumându-ți riscul de a trăi, zi de zi, exact ca

oamenii vremii, de a te obișnui cu felul lor energic de a fi, cu regulile lor de conversație, cu numeroasele lor obiecte de îmbrăcăminte obligatoriu de purtat în același timp pe unul și-același trup [...], cu inima lor moale și cu tăria lor de caracter, cu oala lor de noapte și cu balurile lor, cu teribilele lor pistoale și cu neajutorarea îngrozitoare în fața bolii, cu miasele, cu parfumurile și cu sărurile lor, cu purcii și ploșnițele dezgustătoare din hanurile lor, cu privatele din curte, cu scrisorile lor enorme și cu felul atât de direct în care ți se adresează chiar ție, cititorule, în romanele lor. Dar riscul cel mare este să te deprinzi cu încrederea lor absolută într-un viitor care ție, celui venit de acolo, din viitorul în care credeau ei atât de frumos, îți strânge inima”. (Pârvolescu, 2005)

Piața Sfatului, Brașov, c. 1880

Așa cum vom vedea mai departe în această carte, în secolul al XIX-lea femeile erau excluse din sfera publică, iar urmele lăsate de ele lipsesc aproape total din materialele istoriografice produse de bărbați. De aceea, dovezile vieților și activităților unor femei din trecut sunt de cele mai multe ori găsite în zona literaturii, a jurnalelor intime și a scrisorilor. Această sursă de informare este un adevărat puzzle arhivistic, încă neexplorat suficient, dar extraordinar de bogat și de îmbogățitor. Un exemplu de astfel de depozitar este Muzeul Casa Mureșenilor din Brașov, unde trecutul acestei familii este atent și sistematic studiat, drămuț pe categorii și în detaliu cercetat și scos la iveală ori de câte ori este nevoie, așa cum a fost și în cazul acestui proiect despre Elena Mureșianu.

Incursiunea noastră va acoperi viața Elenei Mureșianu, născută Popovici, pe câteva segmente tematice cronologice, specifice vieții cotidiene din secolul al XIX-lea:

- Întâlnirea Elenei Popovici cu Viena, la studii, despre care aflăm din corespondența cu unchiul său, căruia i se adresa cu apelativul „Nenea Ghiță”, cu reverență și cu recunoștință pentru efortul său financiar, precum și preocuparea Elenei de a găsi stipendii (burse) pentru a rezolva situația frecventării cursurilor. Aici este importantă întâlnirea Elenei cu ceilalți cunoscuți din anturajul său românesc aflat la Viena și cu colegile de la Școala de Arte și Meserii de pe lângă Muzeul de Artă din Viena. Întâlnirea cu profesorii și rolul acestora sunt redată în primele sale creații, cu detaliile de rigoare. Drumul cu trenul și întâlnirea cu orașul ocupă un loc pitoresc în atmosfera creată de scrisori.
- Întâlnirea Elenei Popovici cu viitorul soț, Aurel Mureșianu, implicațiile căsătoriei și rolul familiei în societate, atât pentru femei, cât și pentru bărbați.
- Întâlnirea cu viața de familie, care se derulează ca într-un film bine articulat al cinematografului clasice: nașterea

celor doi copii, situația soțului, preluarea afacerii alături de treburile casnice, cu toate constrângerile și consecințele pe termen lung și scurt.

- Întâlnirea Elenei Mureșianu cu lumea, în care statutul ei este acela de văduvă, precum și preocuparea ei pentru educația copiilor și conducerea publicației *Gazeta Transilvaniei*.
- Întâlnirea Elenei Mureșianu cu viața comunității din Brașov și militantismul ei naționalist și de emancipare a femeilor.

EDUCAȚIA FEMEILOR ȘI A BĂRBAȚILOR

„Așa era atunci timpul – că fetele nu trebuie să învețe mult. Că are avere, are bogăție, trebuie să vadă de casă. Băieții să învețe mai mult. Așa era timpul”.

(Interviu cu Larisa Slanovschi, născută în 1922 în Basarabia, reprodus în volumul Rostás și Văcărescu, 2008)

Câteva repere în educația de gen

Educația poate fi văzută ca una dintre zonele care ilustrează cel mai bine rolurile de gen dintr-o societate la un moment dat, ca și diversele strategii și demersuri sociale și politice de transformare a acestora și de schimbare a oportunităților și a vieților indivizilor, nu numai din perspectivă de gen, ci și de clasă, etnie, rasă. Educația se află, în mod necesar, în corelație cu resursele (materiale și simbolice) și deci cu puterea (economică, socială, politică) și constituie un teren pe care se desfășoară atât forțe conservatoare, cât și forțe de schimbare socială.

Accesul femeilor la educație a constituit unul dintre primele deziderate ale mișcărilor femeilor, chiar înainte de constituirea acestora într-o formă organizată. Generalizând, se poate afirma că, în majoritatea societăților, bărbații au fost cei privilegiați în domeniul educației (ca și în alte domenii), iar femeile au fost excluse din demersurile educaționale și de instrucție – într-o măsură mai mică sau mai mare, în funcție de zonă și de momentul în timp.

Înainte de introducerea învățământului public de masă, cei mai mulți bărbați și cele mai multe femei nu aveau acces la educație, aceasta fiind rezervată „elitelor”. Totuși, în cadrul grupurilor care aveau acces la educație, bărbații au beneficiat

de educație în număr mult mai mare și pe o perioadă mai îndelungată de timp. De exemplu, în China și în Grecia antice, ca și în zonele musulmane, școlile, academiile și instituțiile de învățământ erau adresate doar bărbaților. Desigur, genul nu a fost (și nu este) singura axă a diferențelor și a inegalităților în educație, ci a funcționat la intersecția altor categorii, precum rasă, etnie, clasă. Totuși, în toate epocile, au existat femei învățate, dar acestea erau o excepție.

În prezentarea transculturală asupra genului și educației, Pavla Miller menționează trei „modele” explicative ale existenței femeilor învățate:

1. apartenența la o familie din clasa superioară și prezența unui tată deschis către educația femeilor;

2. apartenența la un grup religios care valoriza educația;

3. profesia de curtezană, care presupunea învățarea muzicii, a dansului și a literaturii.

(Pavla Miller, 2004)

Chiar dacă au existat încercări izolate de a introduce educația și instrucția de masă în Europa de Vest în secolele al XVI-lea și al XVII-lea (un exemplu cu oarecare succes este cel al țărilor scandinave), de-abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea și mai ales în secolul al XIX-lea, în majoritatea statelor europene și în colonii, au fost promulgate legi care prevedeau obligativitatea învățământului, indiferent de gen, clasă, etnie și rasă, și s-a dezvoltat un sistem (mai mult sau mai puțin funcțional) care să asigure o educație minimă.

De exemplu, în Prusia, învățământul elementar a devenit obligatoriu în 1763, în Suedia în 1842, în Norvegia în 1848, în Franța în 1882, iar în Spania în 1931. În Moldova și în Țara Românească, Legea instrucțiunii din 1864 prevedea obligativitatea și gratuitatea învățământului primar pentru băieți și fete, timp de patru ani, între vârstele de opt și

doisprezece ani. Mai mult, articolul 61 al acestei legi dispunea înființarea unui număr egal de școli de fete cu cel al școlilor de băieți, atât în mediul urban, cât și în mediul rural, și se precizau cadrele pentru crearea învățământului secundar pentru fete, care însă includea numai cinci clase, față de cel pentru băieți, care cuprindea șapte clase. În plus, se prevedea un număr mai restrâns de materii în cazul școlilor secundare pentru fete. Aceste diferențe în defavoarea învățământului pentru fete au constituit un impediment în accesul lor la studii universitare și au dat naștere la multiple dezbateri și proteste.

Trebuie însă accentuat faptul că existența unui cadru legislativ care prevedea accesul tuturor copiilor, indiferent de gen, la un număr de ani de învățământ nu însemna în niciun caz o educație egală și uniformă. Conținutul învățământului era diferit pentru fete și pentru băieți, iar familiile sărace alegeau să trimită la școală în mod preponderent băieții, întrucât aceștia aveau șanse să beneficieze de pe urma instrucției mult mai mult decât fetele, ale căror roluri erau în general cele de soții și mame. În plus, oportunitățile de continuare a educației, dincolo de primii ani de școală, erau, *de jure* și *de facto*, mult limitate în cazul fetelor: în Moldova și în Țara Românească, de exemplu, învățământul superior nu era accesibil femeilor până spre finalul secolului al XIX-lea (datele pe care le-am găsit în arhive și studii nu sunt unanime, vom explica mai departe).

De exemplu, o femeie născută în 1914 într-un sat din Teleorman povestește în anii 2000 cum familia nu a dat-o la școală, ci a trimis-o să muncească încă de la vârsta de zece ani:

„Eu eram supărată pe ai mei și să vă spun și cazul acum, dacă e vorba pe dezvăluială /ridică tonul/: de ce numai pe șapte copii i-a dat la școală și au învățat câte patru clase, da' pe mine de ce nu m-au dat să învăț și eu măcar două? [...] Asta v-o spun cum îmi

pun mâinile așa /duce mâinile încrucișate pe inimă,
nu au vrut să mă dea la școală”.

(Interviu cu Ecaterina Stoienescu, născută în 1914
în satul Zimnicea, județul Teleorman, reprodus în
volumul coordonat de Rostás și Văcărescu, 2008)

Totuși, uneori nici urmarea unei școli nu asigura învățarea cititului și a scrisului – de pildă, în 1829 în Napoli, dintre cele 2.000 de fete care urmau cursuri în 23 de școli, doar una din cinci a învățat să citească, alte tipuri de activități educaționale fiind considerate mai importante sau mai potrivite și necesare pentru fete: bune maniere, îndeletniciri gospodărești, cusut, tricotate etc.

Se poate observa că, în Europa, diversele demersuri de organizare și masificare a învățământului coincid în mare măsură cu alte procese economice, sociale și politice care au afectat profund organizarea societăților și viețile oamenilor, precum revoluțiile democratice, procesele (cu desfășurare profund asimetrică în diverse momente și zone geo-politice) de industrializare și urbanizare și crearea statelor naționale moderne. Astfel, „deschiderea” produsă în secolul al XIX-lea în domeniul educației trebuie înțeleasă și integrată în contextul mai larg al schimbărilor sociale în curs, din care nu pot fi eludate componentele putere și dominare.

Învățământul, pe lângă viziunea iluminist-idealistică de cultivare a minții și de „ridicare” a spiritului, a fost conceput și ca un instrument de menținere a controlului social, de difuzare a valorilor naționale, morale și religioase convenabile claselor dominante dintr-o societate la un moment dat, de creare a unor supuși (și supuse) docili(e) și muncitori(oare). Din perspectivă de gen, educația presupunea transmiterea unor valori, norme, cunoștințe și deprinderi care să servească femeilor și bărbaților în funcție de rolurile specifice fiecăruia, pregătind femeile pentru roluri din sfera privată și pe bărbați pentru roluri în sfera publică.

Analfabetism

În cazul României, în anul 1900, analfabetismul era de 78% în rândul bărbaților și de 92,5% în rândul femeilor, plasându-ne astfel pe locul al doilea, după Bosnia-Herțegovina, ca **țară cu cea mai mare pondere a persoanelor neștiutoare de carte** din 14 țări europene (vezi tabelul 1 de mai jos).

Țara	Bărbați %	Femei %
Serbia	67,3	92,9
Grecia	41,8	79,8
Bulgaria	57,9	86,9
Rusia	62,5	83,1
Finlanda	7,3	6,8
Belgia	30,6	33,3
Irlanda	13,5	14,0
Franța	14,8	19,8
Portugalia	67,5	83,4
Italia	42,5	54,4
Austria	22,1	25,5
Ungaria	34,4	46,9
Bosnia-Herțegovina	82,9	93,4
România	78,0	92,5

Tabelul 1. Analfabetism în 14 țări din Europa în anul 1900
(Ciupală, 2003, p. 152).

În 1930, rata analfabetismului din România scăzuse la 43%, dar la această reducere contribuise și includerea în România Mare a unor teritorii cu o proporție mai mică a neștiinței de carte – de exemplu, în Transilvania, în 1930, numai 33% din populație nu știa să scrie și să citească. În acest fel, tabloul comparativ al științei de carte, care include 15 țări europene (cu unele diferențe față de cele de mai sus), cu date din perioada 1920–1930, se ameliorează semnificativ în comparație cu situația din urmă cu 30 de ani, însă **România rămâne printre țările cu cel mai ridicat nivel al analfabetismului** (vezi tabelul 2).

Nr. crt	Țara	Anul anchetei	Procent alfabetizare
1.	Belgia	1920	92,5
2.	Bulgaria	1926	60,3
3.	Cehoslovacia	1921	92,6
4.	Estonia	1922	89,2
5.	Franța	1926	94,1
6.	Grecia	1928	56,7
7.	Italia	1921	73,2
8.	Letonia	1930	81,2
9.	Lituania	1923	67,3
10.	Polonia	1921	67,3
11.	Portugalia	1920	34,8
12.	ROMÂNIA	1930	57,0
13.	Rusia	1926	51,3
14.	Spania	1920	57,0
15.	Ungaria	1920	84,8

Tabelul 2. Procentul persoanelor alfabetizate în câteva țări din Europa (Enciclopedia României, vol. I, 1938, p. 147).

Tot ca tendințe generale, se poate remarca din statistici faptul că **femeile sunt în măsură mult mai mare neștiutoare de carte**, că persoanele din mediul rural nu știu să citească și să scrie în proporție mai mare decât cele din urban, iar femeile din mediul rural sunt cele mai dezavantajate în privința alfabetizării (vezi tabelul 3). Astfel, **în 1930, mai mult de jumătate din femeile din România erau analfabete (54,5%)**, în timp ce mai puțin de o treime din bărbați nu știa să citească și să scrie (30,8%). Se mai pot observa diferențe mari și în funcție de provincii: Transilvania ajungea în 1930 la o proporție a alfabetizării de aproape 70%, în timp ce în Basarabia nu se ajungea nici la 40%. Cea mai mare diferență între alfabetizarea bărbaților și cea a femeilor se înregistrează în Oltenia, unde, în mediul rural, diferența depășește 40 de procente în 1930 (doar 27,4% dintre femei știau carte, față de 68,5% dintre bărbați).

În România existau, în anul 1892, 39 de instituții de învățământ secundar pentru băieți și 11 școli secundare pentru fete. Între 1877 și 1892, numărul celor care urmau cursurile acestor școli a crescut de la 4.062 la 9.380 – cu o creștere masivă în cazul elevilor: de la numai 62 în 1877, la aproape 2.000 în numai 15 ani (Băluță, 2008). Totuși, așa cum vom vedea mai departe, traiectoriile educaționale și, bineînțeles, profesionale ale elevilor și elevelor sunt radical diferite.

Învățământ superior

Chiar dacă la începutul secolului al XIX-lea au apărut în Moldova și în Țara Românească instituții de învățământ superior, iar după 1860 acestea s-au transformat în universități, mulți tineri din teritoriile locuite și de români își făceau studiile universitare în Europa de Vest. Un număr semnificativ mai redus de tinere din familiile bogate se duceau în alte țări pentru a studia atât cursuri secundare/liceale, cât și universitare, iar destinațiile predilecte erau Germania, Austria, Franța.

Provincia	Rural și urban combinate			Mediu rural			Mediu urban		
	Total	Bărbăți	Femei	Total	Bărbăți	Femei	Total	Bărbăți	Femei
ROMÂNIA	57,0	69,2	45,5	51,3	64,9	38,7	77,3	84,5	70,3
Oltenia	49,5	70,4	31,0	46,5	68,5	27,4	68,5	81,8	55,3
Muntenia	57,6	74,2	44,9	48,8	68,5	30,4	78,4	87,4	69,6
Dobrogea	52,9	65,1	40,2	47,5	60,7	34,1	68,5	77,1	58,9
Moldova	57,0	71,3	43,3	51,6	67,6	36,3	72,4	81,6	63,3
Basarabia	38,1	51,4	25,1	34,1	48,0	20,6	62,6	72,3	53,1
Bucovina	65,7	72,2	59,0	59,8	67,1	53,2	80,3	84,8	76,1
Transilvania	68,3	73,8	62,9	64,2	70,4	58,1	88,0	90,0	86,0
Banat	72,0	80,1	64,4	68,5	77,7	59,9	87,4	90,7	84,2
Crișana-Maramureș	61,5	67,8	55,4	54,9	62,4	47,7	85,9	88,0	83,8

Tabelul 3. Proportia alfabetizării femeilor și bărbaților, pe provincii și mediu de rezidență în anul 1930
(Enciclopedia României, vol. I, 1938, p. 143).

Sarmiza Bilcescu (1867–1935)

Un exemplu este cel al Sarmizei Bilcescu, prima femeie din lume care a absolvit, în 1888, Facultatea de Drept de la Sorbona și tot prima femeie din lume care a obținut, în 1890, doctoratul în drept la Paris. Alte femei din familii înstărite care și-au făcut o parte din studii în străinătate au fost, de exemplu, Elena Ghica, cunoscută sub numele Dora D'Istria, care a studiat la mijlocul secolului al XIX-lea în Elveția și Germania și care a publicat în străinătate lucrări și studii în domenii precum politică internațională, economie, feminism; Constanța Dunca-Șchiau, profesoară și scriitoare, autoare a unui memoriu și proiect de organizare a învățământului pentru fete (1863) care a stat la baza unor prevederi din Legea instrucțiunii din

1864, a studiat la Viena și la Paris în deceniile al șaselea și al șaptelea din secolul al XIX-lea; Alexandrina Pallady (mai târziu Cantacuzino), care va deveni una dintre cele mai cunoscute militante pentru drepturile femeilor din România, a studiat în Franța la mijlocul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea.

Nu am găsit decât în câteva locuri referințe la momentul accesului femeilor la învățământul superior din Moldova și Țara Românească, iar acestea sunt contradictorii.

Istoricul Alin Ciupală susține că, pe baza Legii instrucțiunii publice din 1881, elaborate de Vasile Conta, femeilor li s-a permis accesul numai la învățământul superior medical, însă în altă parte se precizează că proiectul legislativ al ministrului Conta nu a devenit lege. Tot Ciupală plasează posibilitatea femeilor de a studia în învățământul universitar „fără nicio restricție formală” în anul 1895, dar nu precizează actul normativ în care apare această prevedere. Paraschiva Căncea (1976) se referă la Legea învățământului elaborată de Spiru Haret, care a intrat în vigoare în septembrie 1898 și care, prin organizarea învățământului secundar pentru fete, crea posibilitatea accesului femeilor la învățământul superior. Pe de altă parte, Adina Berciu-Drăghicescu (2004) menționează existența, în 1883, a primei licențiate a Facultății de Litere și Filosofie din cadrul Universității din București, dar nu citează sursa acestei informații.

Accesul femeilor la învățământul superior depindea de certificatul de gimnaziu și de examenul de bacalaureat. Așadar, chiar dacă în mod formal nicio lege nu interzicea participarea tinerelor femei la aceste examene, condițiile reale făceau ca accesul să fie foarte greu. Prima femeie care a trecut cu succes examenul de bacalaureat la Universitatea din Iași este Olga Secară, în anul 1881 (Rados, 2010).

Este însă cert că, până în 1900, numărul femeilor care au absolvit cursuri universitare în Țara Românească și în Moldova a fost extrem de redus. De pildă, în 1899, Cecilia Voia era prima și singura studentă la Școala Națională de Arhitectură. La Iași însă, Eliza Botez a fost prima femeie doctoră în medicină în 1896, iar în 1898 au mai obținut titlul de doctore în medicină alte două femei.

Dar nu numai prevederile legale și organizarea diferită a învățământului secundar pentru fete contribuiau la dificultatea accesului femeilor la studii universitare. Pe de o parte, presiunile economice împingeau fetele, mai ales pe cele din clasa mijlocie, să-și caute o ocupație în afara familiei, dar, pe de altă parte, rezistența opiniei publice, manifestată masiv în presa vremii, și chiar a profesorilor, le limita intrarea în universități sau le descuraja de la urmarea cursurilor. Această atmosferă negativă în legătură cu necesitatea, posibilitatea și utilitatea educației superioare pentru femei este incisiv surprinsă în articolul Sofiei Nădejde, apărut în *Contemporanul* din anul 1883.

Cunoscuta publicistă feministă face o lungă și bine argumentată pledoarie pentru necesitatea și dreptul femeilor de a fi educate în aceeași măsură ca bărbații: „Ce este mai firesc decât ca femeia să fie la același nivel intelectual cu bărbatul?”. Ea menționează dezbaterile aprinse din presă – „Multe sunt piedicile care li se pun, numai și numai să nu se poată îndulci și femeile din bunurile științei” –, în care diverși publiciști se opun educației femeilor în general și celei superioare în special, susținând, pe de o parte, că femeile educate și-ar neglija îndatoririle familiale și, pe de altă parte, că femeile nu pot îndeplini diverse profesii fie pentru că nu sunt înzestrate din punct de vedere intelectual în aceeași măsură ca bărbații, fie din cauza unor caracteristici „fiziologice”.

Sofia Nădejde (1856–1946)

Sofia Nădejde povestește o „anecdotală stupidă”, care „a fost reprodușă de o mulțime de jurnale”, prin care cei care se opuneau educației femeilor voiau să arate ce se poate întâmpla în cazul în care femeile devin doctore: „Vine cineva noaptea și cheamă pe doctor, servitorul îi răspunde că nu se poate. Cum, zice el, trebuie, să vie, femeia mea se trudește de copil! Tocmai și doctorul face același lucru”.

Gravă este însă, consideră autoarea, atitudinea unor profesori universitari care resping necesitatea și posibilitatea femeilor de a studia. Nădejde dă exemplul unui profesor de la Universitatea din București care, în cadrul cursurilor, susține că nu este potrivit pentru femei să studieze și că ar fi mai bine să „meargă la furcă și la stative decât la școală”, întrucât „femeile, oricum ar fi fost, femei rămân”. În ciuda atitudinilor negative din presă și din universitate, Sofia Nădejde este însă convinsă că educația femeilor devine realitate: „În zadar ironiile, în zadar șicanele, în zadar pornografiile chiar, pe care bărbații, pentru lauda lor, le iscodesc sub diferite forme, ba încă cu un gust și cu o lăcomie nemaipomenită” (Sofia Nădejde, „Șicane bărbătești”, 1883).

Începutul secolului al XX-lea

După 1900, numărul femeilor care au urmat studii universitare a crescut constant. La Universitatea din București, între 1901-1905, studentele reprezentau 7,4% din totalul persoanelor înscrise, între 1906-1910, procentul a crescut la 9,6, iar între 1911-1915, erau 15% studente. Între 1921 și 1930 numărul studentelor din toate universitățile din România a sporit cu peste 13 procente (de la 3.077 în anul universitar 1921-1922, la aproape zece mii de studente în 1929-1930), dar a înregistrat o ușoară scădere în anul universitar 1930-1931 (vezi tabelul 4).

Este interesant și faptul că, în perioada 1921-1931, numărul studentelor a crescut în mai mare măsură – s-a triplat – decât cel al studenților, care a sporit cu numai 40%, de la aproximativ 15.000 la 22.000 (Cresin, 1936, p. 645). La mijlocul anilor 1930, se înregistrează o ușoară scădere a numărului de studente și o creștere a numărului de studenți înscriși/se la universitățile și la școlile speciale din România (vezi tabelul 5).

Anul școlar	Numărul studentelor	% din total
1921-1922	3.077	17,0
1922-1923	3.247	18,2
1923-1924	4.287	22,5
1924-1925	4.817	24,4
1925-1926	5.979	25,4
1926-1927	7.295	26,1
1927-1928	8.359	28,2
1928-1929	9.150	29,4
1929-1930	9.667	30,2
1930-1931	8.044	27,8

Tabelul 4. Numărul total al studentelor înscrise la universitățile din România (Cresin, 1936, p. 644).

1924–1925			1929–1930		
Studenti	Studente	Total	Studenti	Studente	Total
17.278	5.101	22.379	26.924	10.400	37.324

1934–1935		
Studenti	Studente	Total
27.849	9.922	37.771

Tabelul 5. Studenți și studente înscriși/se la universități și școli speciale (Bozgan, 2004, p. 173).

Această tendință pozitivă trebuie însă contrabalansată prin luarea în considerare a numărului foarte redus de femei cu studii universitare din România. Chiar și numai dintr-o analiză superficială a informațiilor disponibile, se poate observa o disproporție semnificativă între bărbații și femeile care urmaseră studii superioare în 1930. În *Enciclopedia României* este realizat un tablou al persoanelor știutoare de carte pe niveluri de educație și toate procente sunt calculate raportându-se numai la numărul persoanelor care știu carte, iar în privința distincției între bărbați și femei, procentul este calculat nu din totalul general, ci din cel pe genuri.

Așadar, din tabel se poate concluda că, proporțional, bărbații au o educație universitară în măsură aproximativ dublă față de femei: 1,4% și respectiv 0,6% (vezi tabelul 6). În cifre absolute însă, numărul femeilor cu studii superioare este mai mic de o treime decât cel al bărbaților (21.021 față de 69.631).

Iar dacă am calcula procentul femeilor care au urmat o facultate din totalul femeilor din România (calcul care nu se face în *Enciclopedia României*!) cifra ar fi 0,2, iar pentru bărbați 0,8, adică de aproape patru ori mai puține femei decât bărbați au urmat studii superioare până în 1930.

La Universitatea din București, în anul universitar 1930-1931, studentele reprezentau sub o treime din numărul total al persoanelor înscrise. În mod previzibil, foarte puține studente urmau profilurile medicină veterinară și teologie (3,6% și respectiv 6,2%), dar și la drept era un procent scăzut de femei (13,4%), una dintre cauze fiind faptul că numai în urmă cu un

Gradul de instrucție	Total		Bărbați		Femei	
	Cifre absolute	Procente	Cifre absolute	Procente	Cifre absolute	Procente
TOTAL	8.213.592	100,0	4.871.064	100,0	3.342.528	100,0
Extrașcolară	125.435	1,5	72.662	1,5	52.773	1,6
Primară	6.987.811	85,1	4.153.990	85,3	2.833.821	84,7
Secundară	705.108	8,6	367.727	7,5	337.381	10,1
Profesională	262.231	3,2	169.857	3,5	92.374	2,8
Universitară	90.653	1,1	69.631	1,4	21.021	0,6
Alte școli su- perioare	42.354	0,5	37.196	0,8	5.158	0,2

Tabelul 6. Distribuția persoanelor alfabetizate, după gradul de instrucție atins în anul 1930 (Enciclopedia României, vol. I, 1938, p. 146 [164]).

deceniu femeile nu aveau încă dreptul de a pleda în instanță. În schimb, la Facultatea de Filosofie și Litere și la Facultatea de Farmacie studentele erau mai numeroase decât studenții: 58,5% și 54,3%. Este interesant că la Facultatea Științe urmau cursuri destul de multe femei (36,3%), însă la medicină, primul domeniu la care au avut acces femeile la nivel de studii universitare, proporția este de numai un sfert din numărul total al persoanelor înscrise (vezi tabelul 7).

Despre studenții și studentele de la Facultatea de Filosofie și Litere din cadrul Universității din București la începutul anilor '30 ai secolului trecut am găsit mai multe date, întrucât, în anul 1930, Roman Cresin a conceput și desfășurat un studiu sociologic asupra corpului studentesc al facultății sub îndrumarea profesorului inovator Dimitrie Gusti (Cresin, 1936, pp. 633–747). Studiul este important în primul rând pentru că nu există astfel de investigații pentru perioada respectivă și, în plus, așa cum se poate observa din tabelul 7, studentele de la Filosofie și Litere reprezentau o mare parte din populația

Facultăți	Studenți	Studente	Procent studente
Drept	5.907	912	13,4
Filosofie și Litere	1.310	1.847	58,5
Științe	1.917	1.094	36,3
Teologie	1.323	89	6,2
Medicină umană	659	198	23,4
Medicină veterinară	375	14	3,6
Farmacie	433	515	54,3
TOTAL	11.924	4.669	28,1

Tabelul 7. Repartizarea pe facultăți a studenților și studentelor de la Universitatea din București în anul universitar 1930–1931 (Cresin, 1936, p. 646).

universitară feminină, de exemplu, în anul 1930–1931, ele constituiau aproape 40% din totalul femeilor înscrise la Universitatea din București. Preponderența studentelor în cadrul acestei facultăți nu este specifică numai anilor 1930, proporția lor fiind încă de la începutul anilor 1920 mai mare decât cea a bărbaților și menținându-se constant între 55-65% (vezi tabelul 8).

Anul școlar	Studenti	Studente	Studenti	Studente
	Număr		Procent	
1921–1922	337	649	34	66
1922–1923	502	753	40	60
1923–1924	695	929	43	57
1924–1925	900	1.282	41	59
1925–1926	1.433	1.860	43	57
1926–1927	2.121	2.604	45	55
1927–1928	2.814	3.630	44	56
1928–1929	2.675	3.747	42	58
1929–1930	1.855	3.425	35	65
1930–1931	1.310	1.847	40	60

Tabelul 8. Studentele și studenții înscrise/și la Facultatea de Filosofie și Litere din cadrul Universității din București în perioada 1921–1931 (Cresin, 1936, p. 647).

Una dintre explicațiile acestei afluențe a femeilor la Facultatea de Filosofie și Litere se regăsește în rolul de educatoare pe care îl aveau (și îl au) femeile, ca o prelungire în spațiul public a rolului privat de mamă. Acest lucru este susținut și de repartizarea pe secții a studentelor și a studenților de la Facultatea de Filosofie și Litere: peste 70% dintre persoanele înscrise la filologie, istorie și geografie sunt femei, în timp ce

la secția de filosofie bărbații sunt majoritari. Totuși, trebuie remarcat faptul că, în ciuda definirii filosofiei ca un domeniu masculin, în 1930 erau aproape 100 de studenți care urmau această specializare (vezi tabelul 9).

Secții	Studente		Studenți	
	Număr	%	Număr	%
Filologie	989	75,8	316	24,2
Istorie și geografie	561	72,4	214	27,6
Filosofie	91	39,7	138	60,3

Tabelul 9. Repartizarea studenților și a studenților pe secții în 1930 (Cresin, 1936, p. 658).

Un alt aspect important pentru studiul de față și, în special, pentru viața Elenei Mureșianu, este cel legat de continuarea studiilor în străinătate. În mod neașteptat, un procent aproape egal de studenți și studențe de la Facultatea de Filosofie și Litere din cadrul Universității din București și-au exprimat dorința de a-și continua studiile în afara țării (vezi tabelul 10), ceea ce arată „înclinația” aproape egală a femeilor și a bărbaților pentru aprofundarea studiilor.

În aprecierea răspunsurilor trebuie avut în vedere faptul că întrebarea se referea numai la dorința respondentelor/șilor, nu și la posibilitățile (materiale și sociale) lor de a studia peste hotare. În cazul studenților, cel puțin doi factori contribuiau la probabilitatea mai scăzută de a urma studii în străinătate: pe de o parte, normele morale și așteptările sociale și, pe de altă parte, sistemul de distribuire a burselor, care privilegia bărbații (Ciupală, 2003, p. 60). De exemplu, din 1.215 cetățeni români înregistrați la Universitatea din Paris în anul academic 1934–1935, doar 254 erau femei, adică 20,9% (Bozgan, 2004, p. 180).

Clasificare	Studente	Studenti	Total	Studente	Studenti	Total
	Număr			%		
Vrea	1.042	430	1.472	63,5	64,4	63,7
Nu vrea	246	137	383	15,0	20,5	16,6
Nedeterminat	168	65	233	10,2	9,7	10,1
Fără răspuns	185	36	221	11,3	5,4	9,6

Tabelul 10. Dorința studentelor și a studenților de a continua studiile în străinătate (Cresin, 1936, p. 694).

Scopurile declarate de studenți și studente pentru înscrierea la Facultatea de Filosofie și Litere sunt extrem de relevante din punctul de vedere al genului în relație cu munca, întrucât arată o înțelegere diferită atât asupra propriilor roluri, cât și a necesității muncii remunerate. Astfel, femeile, în proporție semnificativ mai mare, au indicat drept scop situația materială – 52,4% față de 37,5% în cazul bărbaților –, considerând laolaltă categoriile „situație materială” și „profesor” (vezi tabelul 11).

Procentual, aproape jumătate dintre studente, în comparație cu studenții, au indicat un scop „idealist”. În plus, numai 3,1% dintre studente nu au răspuns la această întrebare, față de 8,4% dintre studenți – ceea ce poate arăta urmărirea și reflecția asupra unui scop în măsură mai mare în cazul femeilor. Mai ales pentru femeile din clasele de jos și mijlocie, combinația dintre eforturile de administrare a gospodăriei și munca plătită în afara căminului le fac pe femei mai conștiente de importanța factorilor economici și mai orientate spre dimensiunea materială a existenței.

Scopuri	Stu- denți	Stu- dente	Total	Stu- denți	Stu- dente	Total
	Număr			%		
Idealist	38	48	86	5,6	2,9	3,7
Cultură generală	237	388	625	35,9	23,6	27,1
Cultură generală și situație materială	86	197	283	12,9	12,0	12,2
Situație materială	105	541	646	15,7	33,0	28,0
„Profesor”	146	417	563	21,8	25,4	24,4
Fără răspuns	56	50	106	8,4	3,1	4,6

Tabelul 11. Scopurile urmărite de studenți și studente prin studiile universitare (Cresin, 1936, p. 661).

ÎNTÂLNIREA ELENEI POPOVICI CU VIENA

La Brașov, în a doua parte a secolului al XIX-lea, organizația Reuniunea Femeilor Române și filialele sale au deschis școli „pentru împărțășirea fetițelor române din pâinea nutritivă a culturii”. A luat ființă o serie de societăți care aveau în vedere activitatea de caritate pentru sprijinirea fetelor sărace și ajutorarea altor categorii defavorizate (de pildă, Reuniunea Ajutororie a Doamnelor Române din Lugoj, fondată în 1864, care se ocupa de studenți, orfani și răniții din război). În 1853, George Barițiu s-a pronunțat în favoarea unei educații egalitare pentru băieți și fete în *Gazeta Transilvaniei*.

Ca elevă și apoi studentă în ultima parte a secolului al XIX-lea, Elena Popovici este beneficiara relativei dezvoltări a sistemului de educație destinat fetelor și a unei atitudini mai deschise față de pregătirea femeilor nu doar pentru rolurile de soție și de mamă, ci și pentru găsirea unei slujbe care ar putea să le asigure o independență economică.

Anii 1884-1888 sunt ani de studiu pentru Elena. În această perioadă, urmează cursurile Școlii de Arte și Meserii de pe lângă Muzeul de Artă din Viena. Muzeul de Istorie a Artei din Viena este gazda colecțiilor aflate în patrimoniul familiei Habsburgilor și pune în practică un proiect imperial care datează de la începutul secolului al XIX-lea. De-abia în timpul împăratului Franz Iosif s-a luat decizia adăpostirii patrimoniului într-un singur sediu. Aici se afla Școala de Arte și Meserii pe care o va urma Elena Popovici și care purta denumirea de Școala de Arte Aplicate din Viena a Muzeului Imperial și Regal Austriac de Artă și Industrie, Secția pentru femei.

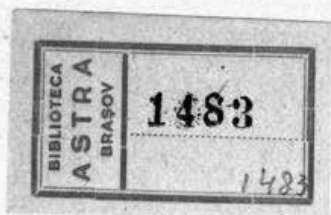
Întâlnirea Elenei Popovici cu Viena are loc în intervalul amintit, dar cele mai numeroase mesaje din corespondența ei sunt din anul 1886 și constau în conversații între Elena și unchiul ei, „Nenea Ghiță”, cum îl numea ea, adică Gheorghe Nica. Formula de adresare rămâne foarte politicoasă – „Mult stimate/iubite

Nene Ghiță” – pe parcursul întregului interval de ședere la Viena, de la primul an de studiu până la explorarea posibilității de a continua cursurile cu ajutorul unei burse. Apariția ideii unui stipendiu, cum se numea atunci, este dată de costurile ridicate ale educației din acel timp pentru o tânără româncă din clasa mijlocie, a cărei dorință nestrămutată era de a deveni pictoriță în Viena, capitala Imperiului Austro-Ungar.

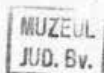
Începutul studiilor

Prima întâlnire cu Viena este pentru ea un elogiu adus artei: „Sunt aproape patru luni de zile de când am părăsit Brașovul spre a-l schimba cu alte locuri – nu mai frumoase, dar cu acele locuri unde prea-domnește arta, având numai o singură dorință, și aceea era să studiez pictura”. Elena privește nostalgic la lunile trecute, dar bogate pentru ea în cunoaștere: „Pictura, care mi-a fost totdeauna dragă, dar despre care aveam o slabă și neînsemnată idee, a deșteptat în mine o dorință vie să o pot pătrunde mai bine, studiind-o. Ea m-a făcut, deși cu greu, dar foarte decisă, să părăsesc tot ce posedă Brașovul scump pentru mine pe un timp mai îndelungat” (scrisoare adresată lui Gheorghe Nica, 22 noiembrie 1884).

A studia pictura este extrem de important pentru această tânără, după cum ea însăși mărturisește: „Acum, văzându-mi visul pe jumătate realizat, simt din zi în zi mai mare plăcere pentru desen și sper că plăcerea cu silința împreună să mă ducă la un rezultat bun”. Dacă talentul o ghidează spre aprofundarea desenului ca prim pas spre realizarea visului ei de a face portrete, profesorii o corectează și o îndeamnă să-și perfecționeze stăpânirea limbii germane: „Mă bucur și sunt veselă totdeauna când Profesorul meu îmi zice [cât de mult am progresat]. Atunci tot mai mult îmi dau silința” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, 20 noiembrie 1884).

Vienna 22/XI 84.

Mult stimată Doamnă Redactor!

Sunt aproape patru luni de zile,
decând am părăsit Braşovul, spre
al schimbă cu alte locuri, nu mai fru-
mise; dar cu acele locuri unde predom-
neste arta, având numai o singură
dorință, și aceea era: să studiez pictura
"Pictura" care mi-a fost totdeauna
dragă. Dar desigur că avem numai
o slabă neînsemnată idee, au des-
teptat în mine o dorință viă, să
să o pot pătrunde mai bine, stu-
diind-o. Ea mă făcut desigur

Scrisoarea Elenei Popovici adresată lui Aurel Mureșianu,
22 noiembrie 1884

Scrisoarea, care este nucleul referențial al spuselor Elenei, este adresată „Domnului Redactor”. Acest redactor l-a îndemnat pe unchiul Elenei să-și susțină nepoata să studieze pictura la Viena. De aceea Elena îi este recunoscătoare: „Dumneata, domnule redactor, cunoștea această dorință a mea. Și eu mă simțeam foarte fericită, mulțumită și din nou încurajată de câte ori mi se dă plăcuta ocazie să vorbesc cu dumneata despre ea. Dumitale îți voi mulțumi totdeauna, căci, după propunerea ce ai făcut-o dumneata unchiului meu – să-mi permită să studiez –, dânsul a luat inițiativa”.

Preocuparea „Domnului Redactor” este un semn că și această întâlnire a Elenei cu el nu este deloc întâmplătoare. În incursiunea noastră pentru a reface drumul întâlnirilor Elenei, vom dezvălui identitatea acestuia puțin mai târziu. Finalul scrisorii divulgă ceva din misterul care îl înconjoară pe „Redactor”: „De mult voiam, domnule redactor, să-mi împlinesc plăcerea de a-ți adresa câteva rânduri, cugetând ades cu plăcere la dumneata. Nu m-a oprit timpul, căci pentru dumneata găsesc totdeauna, dar credeam că, fiind ocupat cu lucruri politice serioase, nu ți-ar face nicio plăcere scrisoarea mea. Astăzi însă mi-am luat libertatea, făcând o încercare. Te rog primește din partea mea sincere salutări, tot asemenea stimatului domn Mureșan cel bătrân. Lui Tița sărutări și îi voi scrie cât de curând. Domnului Iacob complimente”. Semnătura ei, Elena Popovici, cu formula de încheiere, exprimă și reverență, dar și multă empatie: „cu distinsă stimă”. Evident, „Redactorul” este viitorul ei soț, Aurel Mureșianu.

Observațiile Elenei sunt vii, pitorești și directe, aducând la un loc poezia întâlnirilor efemere cu descrierile fruste ale meniului. Drumul spre Viena își are farmecul său, astfel încât Elena îi povestește unchiului ei despre călătoria făcută în 1 și 2 octombrie 1886. Ea amintește și companiile avuți în această călătorie, întrucât este pasionată de detalii: „Ieri seara la 6 ¼ am ajuns, cu ajutorul lui Dumnezeu, sănătoasă la Viena. Tot drumul, în afară de partea de la Brașov până la Cis Corpus, l-am voiajat în compania domnului Bologa.

Profesor I. I. I. I.

Schule des K. K. Lehrerbildungs

Museum am Heuberg No. 7.

si tu reg. Nene Ghita si tuas bina
na la H. m. e. cind sa de putra
la adresa accuata. Tasa a scolei
am platit la astazi. Insi tuas
i-am trimis acum prin tuas
dun. Iman dala dala si sei
si flinta perisore si slupa
ce am dat incoi si invelo
mei la putabitate, scurto
lor cam tota a tepta ca lep
rand inre sine va, si fetur
sa le dai, ca tota ca muma
natura finfule tot mura
dus bani, astazi am vart ca
am cam so ca un primar
si inoa sco la au accuata
ci am inceput. Am

MUSEUL
J. D. B.

No 86

Vinea 2. 10. 86

MUSEUL
J. D. B.

Mult atamae Nene Ghita

tu reg. la 6-7 am ajun an egi tunc
lu D. m. e. cind sa de putra
tote drumul afar dela Bogor
pan la Co. Popovici cam vara
put sa vorcoteba D. m. e. cind
Popovici am fost tot singura
pan 2 i. t. d. m. e. cind
Vinea unde se are mar. va
cat a D. m. e. cind
Tunc se are am putat dela
Bogor in an dala m. e. cind
la Solove stauo am de Bogor
unde am astip. tot 18 minute
ca noptea la H. m. e. cind
Cagles am ajun la 4 i. m. e. cind
unde m. e. cind am astip. tot
pan la Vinea am astip. tot
in restantio e ore si am
platit cam cu alt tren la Posta

Scrisoarea Eleni Popovici adresată lui Gheorghe Nica, 2 octombrie 1886 (două pagini)

Am fost tot singură până la două stații înainte de Viena, unde s-au mai urcat o damă și un domn” (scrisoare adresată lui Gheorghe Nica, 2 octombrie 1886).

Fire aplecată spre cunoaștere, dar și dornică de a înfrunta necunoscutul, ea mărturisește că în această călătorie: „Trenul cu care am plecat de la Brașov m-a dus numai până la Solnoc, la două ore de Cregled. Acolo am așteptat 15 minute, era noapte la ora 2. La Cregled am ajuns la 4 dimineața, unde mi-am cumpărat bilet până la Viena. Am așteptat în restaurant o oră și am plecat iar cu alt tren până la Pesta, unde am ajuns cu trenul de 7 și $\frac{3}{4}$. Acolo a trebuit, din cauză că nu puteam pleca mai departe cu trenul accelerat, să aștept trenul de la ora 10. Până atunci, mi-am lăsat bagajul în sala de așteptare și eu m-am plimbat pe străzile apropiate de gară, ca să văd puțin Pesta”. Fără a fi lipsită de peripeții și adaptări ale itinerarului, ca orice călătorie, și aceasta este marcată și de pauzele de masă: „Când am fost pe la Sighișoara, înainte de Cis Capus, mi s-a făcut foame și așa am scos cașcavalul, salamul și slămina, am mâncat, dar m-a ajutat bine și Bologa, așa încât, când am pus hârtia la loc, nu a mai ocupat așa mult loc în pungă. La Cis Capus am luat o supă. Bologa m-a tratat cu bere” (scrisoare adresată lui Gheorghe Nica, 22 noiembrie 1884).

Viața de discipolă în ale picturii și întâlnirile cu profesorii și colegii ocupă un loc important în epistolarul Elenei. Scrisoarea din 2 octombrie 1884 prezintă, pe de o parte, starea ei de spirit: „Mă bucur și sunt veselă că pot să-ți dau deja acum un rezultat bun. În momentul acesta, m-am înapoiat de la școală, unde am fost să mă înscriu. Sunt primită! Și încă ce e mai formidabil e că am sărit o clasă”. Pe de altă parte, în aceeași epistolă este prezentată și întâlnirea cu profesorii: „Am lăsat pe profesorul Hrachovina și am intrat la «Minnigerode». Ieri a fost profesorul Teclu la mine, mi-a spus că a vorbit cu Minnigerode, și să mă duc, cum a fost astăzi, la el. Cum a văzut Profesorul desenele, a zis: «Foarte frumos desenat» [în limba germană] și a scris că sunt primită”. Elena Popovici mărturisește că partea teoretică

o stăpânește, ceea ce îi conferă legitimitate în promovarea examenului de final de an de studiu.

În aceeași scrisoare, îi adresează mulțumiri și își exprimă recunoștința față de Johann Beer, profesorul cu care a luat lecții în particular, înainte de a veni la studii la Viena. În fiecare scrisoare amintește: „Cu studiul merge foarte bine. Pe la începutul lui iulie avem examenele [subl. autoarei], pentru care mă prepar mereu. La școală desenez mereu model după natură în fiecare dimineață, peste zi lucrez cu color. Am terminat acum un tablou la care însă trebuie să fac și un pandant [în artă, «obiect care formează, împreună cu altul, o pereche simetrică»]” (scrisoare adresată lui Gheorghe Nica, 23 mai 1986).

Indiferent de tipul de aplicații pe care îl făcea, de modelul după natură asupra căruia lucra sau de imitația pe care o realiza, tânăra pictoriță lucrează în plus: „Acum am început să copiez, în afară de ce lucrez la școală, niște peisaje după pictori mari, pe care le-am împrumutat din biblioteca Muzeului și vreau să-mi fac o mică colecție de asemenea lucruri, care îmi vor fi de trebuință pe viitor. Până când am aici ocazie, nu vreau să o pierd. Când aș putea fi în anul acesta liberă să n-am studiul teoretic, aș face mai multe, dar aceasta cere foarte mult timp” (scrisoarea din 23 mai 1986). Încântarea Elenei venea din darurile făcute, cu toate că tablourile erau în proprietatea școlii și făceau obiectul expozițiilor anuale de absolvire.

Pe parcursul corespondenței, Elena îi amintește pe profesorii săi, cărora le este recunoscătoare pentru cunoașterea dobândită, precum și pentru sfaturile oferite în vederea desăvârșirii sale artistice și a continuării studiilor cu ajutorul unei bursei sau al unor stipendii. În cercetarea sa, Bianca Micu consemnează câteva nume de profesori: J. Cajetan („în studiul desenului mic”), F. Hauser („în studiul stilului”), Ludwig Minnigerode (1847–1930, la „lucrări figurale”), Friedrich Sturm (1823–1898, „profesor de culori”).

Handwritten text on the top page of a letter, written in a cursive script. The text is dense and fills most of the page. A rectangular stamp is visible in the lower-left quadrant of the page, containing the text "1100. PR. MIJLOCUL".

Handwritten text on the bottom page of a letter, continuing the cursive script from the top page. The text is dense and fills most of the page. A rectangular stamp is visible in the lower-left quadrant of the page, containing the text "1100. PR. MIJLOCUL".

Scrisoarea Eleni Popovici adresată lui Gheorghe Nica, 23 mai 1886 (două pagini)

În căutarea unui drum pentru dezvoltare și carieră

Este interesantă și relevantă pentru ambițiile tinerei femei responsabilitatea acesteia de a căuta o școală cu reputație, pentru ca numele ei ca absolventă să reprezinte ceva: „În ceea ce privește locul unde o să studiez, îi voi lăsa să decidă pe cei de la care voi primi stipendiul. Așa mare atragere n-am pentru München. L-am întrebat pe Traian odată ce școală de eleve e la München. Și mi-a scris că se pot studia figuri/portrete și e școală privată; îl voi întreba încă o dată, să cerceteze și mai bine. Școala asta de aici nu am terminat-o, căci ar trebui să stau ani întregi dacă te-ai mulțumi cu ceea ce îți oferă. Eu vreau să mă pregătesc ca să fiu **portraitistă** și acest lucru nu-mi oferă școala asta. Nu pot să zic, de progresat, am progresat și în anul acesta foarte mult, dar acum ajunge în felul acesta”. Dorința sa de a face portrete era, în istoria artei timpului, un deziderat spre care aspirau tinerii creatori, dar mult mai puțin tinerele, care nu aveau nici modele profesionale de urmat, nici posibilitatea de a se înscrie la orice școală doreau, întrucât puține instituții acceptau studente femei.

Mentoratul profesorilor este definitoriu pentru relația profesor-student la arte: „Deoarece trebuie să lucrez pentru regină un tablou, a trebuit să mă consult cu profesorul. Profesorului nu pot să-i spun că nu mai pot să urmez în școala lui și nici că trebuie să fac un tablou lucrat în școală cadou, căci el toate lucrurile le păstrează pentru expoziție, așa că a trebuit să vorbesc cu el într-alt mod” (scrisoare adresată lui Gheorghe Nica, 28 iunie 1886). Dar continuă cu: „Și pe urmă, cum vei spune dumneata, să le trimit de aici sau cum să fac? Tablourile cred că îi vor place reginei, căci posed multe studii și, după cum am auzit, regina însăși e pictoriță de flori. Păcat că nu le puteți vedea și dumneavoastră, căci, dacă le voi trimite, ceva mai cumsecade nu-mi rămâne. Tablourile reprezintă două păsări de baltă de soiul cocostârcului, pe nemțește «Reiher», unul e cenușiu și stă la marginea unei ape, pe un firmament frumos, albastru, și nori ușori îl înconjoară, iar soarele apune.

Celălalt e roșiatic, pe o livadă, apa e mai îndepărtată și tot un firmament îl înconjoară”.

Aceași depeșă conține o întâmplare plină de pitoresc prin ineditul situației și prin felul în care povestește Elena: „Alaltăieri, după ce se duseseră toate colegele mele de școală, mai rămăsesem eu să lucrez până este lumină. Mai pe urmă, mi se făcuse foame și am început să mănânc bucățița de cașcaval pe care mi-o dusesem la școală. Mâncând, odată [s-a deschis] ușa și, fără de veste, mă pomenesc cu profesorul, care m-a văzut cu cașcavalul în mână. Fiindcă m-a întrebat ce cașcaval e acela, i-am dat să guste și, fiindcă i-a plăcut mult, a doua zi i-am adus o bucată din al meu de acasă, cu care i-am făcut o bucurie. Cu ocazia aceasta am vorbit cu el mai multe i-am spus că numai anul acesta mai pot învăța deoarece nu-mi ajung paralele. El a făcut odată niște ochii mari și m-a întrebat: «Numai un an? Păcat, păcat, căci dacă ai mai șede să împlinești încă trei ani la mine ai ajunge așa de departe, încât ai putea să-ți câștigi chiar aici, la Viena, parale frumoase». I-am spus că de la anul am de gând să primesc un post de profesoară de desen în România și el mi-a spus că atâta știi ca să pot propune [un curs]. Dar mi-a spus că statutele nu permit a-mi da un certificat până nu sunt trei ani la el, ci poate să-mi dea un atestat de frecvență, unde va arăta că am fost la el doi ani, că am progresat, că voi putea să am o existență după ceea ce am învățat” (scrisoare adresată lui Gheorghe Nica, 29 octombrie 1986; pe ultima pagină apare data de 17 octombrie 1886).

Scurta povestire arată un talent deosebit în relatarea unei banale zile de lucru și ineditul gestului de a oferi unui profesor vienez o bucată de cașcaval, devenit pretext pentru confesiune.

Familia o sprijină pe Elena nu numai în ceea ce privește căutarea bursei, ci și în asumarea unei responsabilități concrete pentru o tânără cu potențial de carieră artistică. A fi profesoară de desen în România era un rol rar întâlnit la vremea aceea în cazul femeilor din clasa mijlocie, ca, de altfel, și urmarea studiilor de specialitate în cadrul unor instituții publice, care ofereau certificări – chiar dacă nefinalizate, în cazul de față.

În societatea românilor din Viena

Viața Elenei la Viena nu este asociată numai studiului, ci și mondenității, prin apartenența la un grup de români din capitala austro-ungară: „De asemenea, am primit de aici, de la Viena, de la mai mulți felicitări – Madame Popovici, domnul Popovici, domnul și doamna Grigoroviță, dr. Tomkya, un frate al lui Madame Grigoroviță, dorindu-mi toți fericire” (scrisoare adresată lui Gheorghe Nica, 3 iunie 1886).

Dintre aceste personaje, se desprinde medicul Sterie Ciurcu (el va apărea și mai târziu, când Elena, preocupată de starea sănătății soțului ei, are nevoie de sfaturi medicale), de al cărui ajutor s-a bucurat atât pentru a se integra în stilul vienez de viață cotidiană – luarea mesei la restaurant, vizitarea Praterului, participarea la balurile din acel timp etc. –, cât și pentru a primi ajutor în căutarea bursei de care avea nevoie pentru a-și desăvârși studiile. Astfel, „Steriu m-a felicitat în persoană, făcându-mi, totdeodată, și un cadou frumos de patru perechi de mănuși de cea mai fină calitate, cum nu mi le-aș fi cumpărat eu niciodată. El e atâta de atent și așa se poartă de frumos, arătându-mi atâta îngrijire, încât de multe ori nici nu știu cum să-i mulțumesc” (scrisoare adresată lui Gheorghe Nica, nedatată). Un alt amănunt este redat în rândurile: „Am vorbit cu Steriu în privința scrisorii care am să i-o fac reginei și el mi-a spus că i-a scris Nicolache că va trece Maiorescu în zilele astea la băi și se va opri câteva zile și în Viena. Și așa Steriu, când se va afla că este aici, mă va înștiința să mă duc în persoană să-l întreb și să-l rog și pe el în privința stipendiului. În caz însă de nu va veni, vom face scrisoarea și vom întreba pe nepotul lui Maiorescu, «Popasu», cam în ce mod [să procedez], căci acesta din urmă e un tânăr foarte inteligent și se pricepe foarte bine la așa ceva” (scrisoare adresată lui Gheorghe Nica, nedatată).

Scena culturală și politică a epocii este mereu invocată, tocmai prin căutarea eventualelor legături care ar avea poziția necesară pentru facilitarea sau acordarea unei burse de studii:

Nene Ghiță dragă te rog dacă
va sîrpuie teodor Nika, atunci
te rog să-i arăți lui Ghenă căpuz
să-l dă năstări să sîrpuie pe
la finele lui subie.

Notă amănunțită ma felicitată
pumnătoria mea. dar mi s'ar
măi din năle lăltă u de mică
mă mi au scris nămă în tte
ca de 5 mări am felicitat și
pe Ioana de via ei.

th sînt încă odată mănile
Nene Ghiță dragă tot acuma
și la Chomana și neavim
dupre alte sîmări a Dumnea
văstări supusă nepoșta

Vina 9/6
Elena

9/6 86

11/11

Muzeul
JUD. BV.

Mărturiu nămă Ghenă!

Mă primă s'ar nămă Dumnea
Ioana am scris postal cu 42 fl. par
tu lăna lui dămă s'ar
te mulla mări și s'ar m'ar
de mi de ar, cu dămă s'ar
tu s'ar m'ar felicitare de m'ar
tira mea s'ar m'ar s'ar

mă m'ar bucurie s'ar m'ar
am primă de ar de la s'ar
de la m'ar mulla felicitare
Popovici Dumnea Popovici Dumnea
și Dumnea s'ar m'ar s'ar
m'ar s'ar m'ar s'ar m'ar
dămă m'ar s'ar m'ar s'ar

mă felicitat în s'ar m'ar s'ar
tot dămă s'ar m'ar s'ar

Scrisoarea Eleni Popovici adresată lui Gheorghe Nica, 9 iunie 1886 (două pagini)

„Am vorbit iar în privința unei burse pentru mine și el mi-a spus că foarte ușor pot căpăta, el voiește să scrie la Societatea Academică Junimea lui Caragiale și Eminescu. Totdeodată, mi-a spus să te rog pe dumneata, deoarece el nu-i așa bine cu Teodor Nika, să-i scrii dumneata să facă bine să sondeze pentru un stipendiu. Pe urmă, dacă va mai trebui protecție, Steriu are, în afara cazului în care se vor cere atestate. Anul acesta primesc un atestat numai din studiile teoretice, deoarece, din studiul practic, în școala de facultate se dă numai după doi-trei ani, când voiești să ieși, dar tot poate să-l primească, spunând profesorului că reflectează la un stipendiu” (scrisoare adresată lui Gheorghe Nica, 3 iunie 1886).

Societate Academică Junimea

Junimea (1878–1938) a fost o asociație înființată de studenții români din Cernăuți (capitala Ducatului Bucovinei din Imperiul Austro-Ungar) și a avut o puternică influență asupra culturii române la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima parte a secolului al XX-lea. Astfel, din societate au făcut parte cunoscuți oameni de știință și litere români, precum Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, Agatha Bârsescu etc. Societatea avea ca scop promovarea limbii, literaturii, istoriei și tradițiilor românești și a organizat, în diverse zone din țară, atât în mediul urban, cât și în cel rural, conferințe publice, spectacole de teatru, concerte, șezători cu cântece populare și dansuri tradiționale.

Vremea călduroasă de la Viena la sfârșitul lunii mai 1886 îi trimite pe prietenii și cunoscuții Elenei în România: „Pe aici sunt niște călduri foarte nesuferite”. Luna iulie a anului 1886 devine luna vacanțelor celor apropiați: „Acum nu mai am nicio familie cunoscută aici. Madame Grigoroviță a plecat în Bucovina și Madame Popovici, cu toată familia, a plecat la Foslau și Helen Popovici va pleca astăzi seară la Brașov. Familia Stănescu

a trecut pe aici la băi, dr. Cloje, ginerele dlui Stănescu, a rămas aici, l-am întâlnit o dată la Madame Popovici. Aceasta a fost duminica trecută și de acolo ne-am dus cu toții, cu copii cu tot, era și Steriu cu noi, în Prater, unde am cinat. Madame Stănescu l-a întrebat pe Steriu cum îi merge lui Helen Popovici cu studiul, deoarece mama ei la Brașov spune minuni, că s-au speriat profesorii când au auzit-o cântând. Steriu, în loc de răspuns, a început să râdă. Ea, biata, de la un profesor de medicină la altul a umblat, au tot ars-o în gât. Când și-a luat adio, am întrebat-o cum îi merge și mi-a spus «O, foarte bine» și de răgușită ce era abia vorbea. Mai cuminte ar face să se lase, că nu-i ajunge puterea” (scrisoare adresată lui Gheorghe Nica, 18/28 iunie 1886).

Dorința de a avea o bursă o face să fie perseverentă și este mereu în căutare de soluții. Astfel că, în scrisoarea datată 9 iulie 1888, privește cu multă speranță la anul următor: „Și mie îmi pare bine să mă duc la București, căci atunci m-aș ocupa personal și pentru parale de drum. Și la anul viitor, ianuarie 1889, să-mi îmbunătățesc și mai mult bursa, căci în țară mai îndepărtată îmi trebuiește mai mult și, în afară de aceasta, voi lucra numai figurale și îmi vor trebui multe modele care trebuie să plătesc. Un coleg din școala noastră e de un an la Paris și așa am rugat pe un altul să-i scrie, rugându-l să-mi detalieze și descrie școala de acolo pentru figurale, căci el știe ce ne lipsește nouă aici. De la minister încă nu mi-au decis unde să mă duc, asta mi-o lasă mie. Am întrebat și pe profesor; el mi-a spus că și aici, într-un atelier, aș putea învăța, dar pentru că **nu e o școală publică de figurale pentru dame** [subl. noastră] ar trebui să plătesc profesorului lunar o mulțime de parale și alea îmi trebuie mie. Eu aici la școală am terminat. Profesorul mi-a scris un atestat foarte bun și acum mai aștept numai celelalte atestate, care sunt la Maiorescu, să sosească în două-trei zile, ca pe urmă profesorii la care am ascultat prelegeri să umple rubricile din atestatul de absolvire” (scrisoare adresată lui Gheorghe Nica, 9 iulie 1888).

Viața de studentă era dublată de cea a cotidianului vienez. În articolul Biancăi Micu, sunt discutate contribuțiile bunului companion Sterie Ciurcu. El este cel care permite aranjarea și regizarea unor astfel de serbări: „Era neîntrecut. La Viena balurile coloniei române și ale României June erau vestite și nu lipsea de la ele niciodată câte un arhiduce, ca reprezentant al casei imperiale. Dacă studențimea română din Viena se prezenta atât de bine și avea un nume așa de bun, cauza era în mare parte că era condusă din umbră de el” (Sextil Pușcariu apud Mitu, 2021, p. 289). Despre un asemenea bal, la care sunt așteptați chiar principele și principesa coroanei austro-ungare, vorbește și Elena Mureșianu în scrisoarea din 15 februarie 1885 și pentru care s-a pregătit pe măsură, grație celor 15 florini dăruți de Sterie Ciurcu: și-a cumpărat „mănuși, ghete și ghirlanda de flori de mână [...]. Eu nu am voit să primesc dar s-ar fi supărat rău și nici nu primește măcar să-i mulțumesc” (scrisoarea Elenei adresată lui Gheorghe Nica, 15 februarie 1885, apud Mitu, 2021, p. 289).

Întâlnirea Elenei Popovici cu Viena, prin corespondența cu unchiul său, căruia i se adresa cu reverență și recunoștință pentru efortul financiar făcut pentru studiile ei, precum și căutarea unei burse pentru a rezolva situația frecventării cursurilor, devin un pretext pentru cititorul contemporan de a afla care sunt condițiile de viață, aspirațiile de studiu și greutățile unei tinere pasionate de artă, dintr-o familie din clasa de mijloc. Pentru a urma Școala de Arte Aplicate din Viena din cadrul Muzeului Imperial și Regal Austriac de Artă și Industrie, Secția pentru femei, este nevoită să ia lecții în particular pentru examenul de admitere. Chiar dacă nu primește certificarea pentru cei patru ani de studiu (1884–1888), îi este recunoscut talentul, dublat de o **pasiune uriașă de a deveni „portraitistă”**. Lucrarea sa de referință este o natură statică, gen cu tradiție în școlile de artă în spiritul picturii olandeze de secol al XVII-lea, *Arme bosniace*, realizată în ultimul an de studiu (vezi imaginea următoare).

Elena Mureșianu, *Arme bosniace*,
Muzeul de Artă Brașov

Rețea socială: relații, cunoscuți, vizite, informații

Elena Popovici, acum la Viena și în istoria sa mai departe, va fi creatoare de rețele. Cititorul/cititoarea de azi înțelege cel mai bine acest aspect al vieții cotidiene, fiind consumator/oare, dar și producător/oare de conținut pe rețelele de socializare Facebook, Instagram etc.

Comunicare în rețele

Într-o lucrare despre rețele se spune: „Pentru un extraterestru care s-ar apropia de sistemul nostru solar, Pământul pare mai mult decât o bilă sferică. Dacă s-ar apropia mai mult, extraterestru ar putea observa continentele. Luminile puternice din Paris, New York, Londra și Tokyo oferă indicii de viață inteligentă. Dacă s-ar apropia mai mult, ar distinge comunități mici, dar și o structură rutieră fină. Extraterestru ar trebui să se apropie și mai mult, însă, pentru a vedea și oamenii responsabili pentru ordinea la scară mare vizibilă din spațiu. [...] Viața noastră este dominată de rețea. [...] Într-o societate din ce în ce mai dominată de internet, înțelegerea rețelei globale are o valoare colosală” (Barabási, 2017, pp. 217–218).

Tot acolo este amintit un experiment: alegeți o sută de persoane în așa fel încât să nu existe două care să se cunoască între ele și invitați-le la o petrecere. Oferiți acestor străini ceva de mâncat și de băut și o să vedeți că vor începe imediat să discute. Întâlnirile și cunoașterea altor persoane sunt dorințe înnăscute, care i-au apropiat pe oameni. Curând, aceștia vor forma grupuri de câte două sau trei persoane care au ceva în comun. Dacă veți spune unuia dintre invitați o informație pe care nu ar trebui să o împărtășească altora, veți observa că se creează niște trasee invizibile între grupuri, creând comunități. Lucrarea menționată mai sus sublinia că acest experiment face ca invitații să devină noduri, iar fiecare întâlnire să fie o legătură socială între ei. Asocierea era legată de descoperirea lui Euler, teoria grafurilor, ramură a matematicii. Astfel, apare o rețea de cunoștințe, adică un graf sau o rețea de noduri.

Imaginați-vă întâlnirea Elenei Popovici cu Viena și cu rețeaua, pe care, în final, o are ca nod, așa cum reiese din scrisorile amintite. Această rețea include persoane diverse: Profesorul Teclu, doamna Schlösser, care au ajutat-o la înscriere, sau familiile Grigoroviță și Popovici sau Stănescu, cu care petrece sărbătorile de Crăciun, Paște sau aniversările onomasticeii sale, completate de plimbări în Prater sau în jurul Vienei, și neprețuitul companion Sterie Ciurcu, de al cărui sfat se bucură prin conexiunile sale în lumea Vienei timpului, precum și de cadourile lui, făcute cu scopul de a-i facilita participarea la balurile vieneze. La acestea se pot adăuga și relațiile cu colegele și cu profesorii.

Indiferent de situația familială, instrucția și educația copiilor începea în familie, iar apoi se găseau soluții, fie cu guvernante sau profesori particulari, fie la școlile publice, aflate la început (mai ales pentru eleve și studențe) ca proces sistemic al învățământului românesc. Rămasă orfană de mamă la vârsta de 16 ani și, la scurt timp după aceea, și de tată, Elena este dată spre creștere și educare familiei. Iată cum scrie fiul ei, Aurel Horea Mureșianu, despre copilăria mamei: „Mama mea fu luată dimpreună cu un frate și alte trei surori în îngrijirea bunicii sale Maria Nica, născută Secăreanu, și a unchiului ei, Gheorghe Nica, nepotul harnicului și zelosului sprijinitor cu același nume al culturii românești de aici, întemeietor și prim inspector al școlii românești din Brașov-Cetate, întemeiată cu sprijinul său material la 1834” (scrisoare a lui Aurel Horea Mureșianu, apud Micu, 2021, p. 295).

Diferențe între șansele educaționale ale bărbaților și ale femeilor

Cercetările lui Alin Ciupală în zona educației femeilor în secolul al XIX-lea aduc în discuție și discrepanța în acordarea de burse tinerelor românce care doreau să studieze în străinătate. Nici chiar Societatea Junimea, al cărei mentor era Maiorescu,

un susținător al educației femeilor, nu a sprijinit decât bărbați, ca, de pildă, M. Eminescu sau A.D. Xenopol (Ciupală, 2003, p. 63).

Dacă în această întâlnire de tinerețe primează spațiul public-educational armonios (chiar dacă nefinalizat așa cum și-ar fi dorit tânăra pictoriță talentată), pigmentat cu aspecte de viață cotidiană privată, curând tonul epistolarului Elenei se va schimba, aducând în prim-plan momente ale mariajului său cu Aurel Mureșianu, iar scrisorile ei vor cuprinde un amestec complex de calm, resemnare, pasiune și luptă.

MUNCA FEMEILOR ȘI A BĂRBAȚILOR

„Diviziunea muncii trebuia să aducă o schimbare radicală și în familie”.
(Calypso Botez, 1920)

Femeile au muncit dintotdeauna. În ciuda sintagmelor cu răspândire foarte largă, precum „soții casnice”, „femei întreținute” și, mai ales, a stereotipurilor care descriu femeile ca ne-muncitoare și pe bărbați ca muncitori, marea majoritate a femeilor au desfășurat, peste tot în lume și dintotdeauna, activități care se încadrează și trebuie să fie încadrate în categoria **muncă**.

Însă muncile femeilor, fie pentru că nu erau plătite, fie pentru că se desfășurau în spațiul domestic, deci „nevăzut”, nu erau recunoscute drept muncă. De pildă, muncile femeilor de creștere a copiilor și de îngrijire a membrilor familiei erau definite în prelungirea caracteristicilor „biologice” ale acestora, de a purta și de a da naștere copiilor. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mișcările femeilor și mișcările feministe, mai ales cele din Europa, au încercat să redefinească activitățile femeilor și să le includă în ceea ce era considerat muncă.

Secolele al XIX-lea al XX-lea: noua diviziune a muncii

Deși au existat modele de muncă diferite pentru femei și bărbați în diverse societăți și înainte de secolul al XIX-lea, pe măsură ce s-au dezvoltat munca plătită și relațiile economice capitaliste, diferențele și asimetriile de gen (și de clasă) în muncă au devenit din ce în ce mai accentuate.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima parte a secolului al XX-lea însă, ca urmare a unei combinații de mișcări sociale și schimbări industriale și tehnologice, s-a modificat și

diviziunea sexuală a muncii (*sexual division of labor*), în sensul includerii unor femei (mai ales din clasele sărace) în cadrul unor zone ocupaționale plătite. Această includere nu a însemnat însă, în mod necesar, o deschidere, ci, mai curând, **o nouă diviziune a muncii**, care menținea și chiar amplifică ierarhiile valorice și inegalitățile salariale între tipurile de muncă practicate de femei și cele desfășurate de bărbați. De exemplu, în industria textilă din Europa de Vest și din Japonia, femeile erau cele angajate să urmărească funcționarea mașinilor de filat, însă nu puteau ocupa pozițiile de supraveghere a procesului muncii, acest tip de activitate fiind considerat drept „masculin” și rezervat exclusiv bărbaților.

Apariția unor noi tehnologii a însemnat, de multe ori, eliminarea femeilor dintr-un tip de activitate pe care îl desfășuraseră anterior – uneori chiar în mod preponderent. De pildă, spre finalul secolului al XIX-lea, la introducerea unor noi mașini de tricotat în Marea Britanie și a linoțipurilor în Statele Unite ale Americii, s-a susținut că numai bărbații sunt capabili să manevreze aceste mașini, așa că femeile au fost îndepărtate.

Așadar, în mod paradoxal, de multe ori mecanizarea, care practic elimina necesitatea forței fizice și a masei musculare asociate în general cu munca „bărbătească”, a dus la accentuarea diviziunii muncii între femei și bărbați (Frader, 2004, pp. 38–39).

Explicațiile acestor fenomene trebuie căutate atât în ideile și aranjamentele de gen, cât și în relațiile economice capitaliste. Astfel, mai ales de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, diverse discursuri ideologice, științifice și religioase, pe de o parte idealizau femeile și munca lor domestic-reproductivă, limitând, inclusiv legislativ, rolul lor la cel familial, dar, pe de altă parte, le construiau ca inferioare bărbaților și devalorizau munca lor productivă.

În același timp, necesitatea angajatorilor de a dispune de forță ieftină de muncă și nevoia familiilor din clasele de jos de a-și câștiga existența au dus la pătrunderea în număr mare a femeilor (și a copiilor!) în anumite industrii, ceea ce putea

pune în pericol oportunitățile economice ale bărbaților, mai ales ca urmare a faptului că femeile lucrau pentru salarii mult mai mici. De aici, flexibilitatea definirii unor arii ocupaționale ca specific „bărbătești” sau specific „femeiești” dar, în același timp, și consecvența mecanismelor de valorizare a activităților productive ale bărbaților și desconsiderarea muncilor (plătite și domestice) ale femeilor.

În 1903, în Italia, conform unei statistici, în industrii lucra un număr aproape egal de femei și bărbați: 412.292 de bărbați și 410.422 de femei, iar femeile erau preponderent concentrate în industriile textilă – 370 de femei la 100 de bărbați – și a mătăsi – 800 de femei la 100 de bărbați. Și în Anglia, la începutul secolului trecut, femeile reprezentau majoritatea forței de muncă în unele ramuri industriale și în unele profesii: îmbrăcăminte (414.961 de femei față de 4.470 de bărbați), tutun (14.249 de femei și 11.487 de bărbați), preceptori (144.393 de femei și 50.638 de bărbați) (Botez, 1920, p. 52).

Pentru Țara Românească și Moldova, în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, statisticile sunt puține, iar cifrele furnizate par a nu se potrivi: în 1915 se înregistrau 53.470 de lucrători și 4.692 de lucrătoare în „industria mare”, dar în cadrul secțiunii „asigurări muncitorești” apar înregistrați/te, pentru anii 1912–1913, 185.235 de bărbați și 20.093 de femei, iar pentru anii 1913–1914, 193.883 de bărbați și 23.889 de femei (Botez, 1920, p. 53). Chiar dacă cifrele nu sunt întotdeauna exacte, este evident că atât industrializarea, cât și pătrunderea femeilor în diverse ramuri industriale s-au produs mai lent în cazul provinciilor locuite de români.

Așadar, procesul de industrializare s-a difuzat în mod inegal atât în interiorul aceluiași țări, cât și de la o zonă geo-politică la alta. Astfel, apariția și dezvoltarea fabricilor și introducerea producției mecanizate în industrie și agricultură nu au eliminat munca și producția manuală din spațiul domestic – pentru uzul familiei, dar și pentru comercializare – în multe zone ale lumii, iar femeile contribuiau substanțial, dacă nu chiar în proporție mai mare decât bărbații, la aceste munci.

În România, de exemplu, rezultatele recensământului din 1930 au arătat că populația rurală reprezenta peste trei sferturi din totalul locuitorilor, iar femeile erau majoritare în munca pământului: 50,7% față de 49,3% bărbați (*Enciclopedia României*, vol. III, 1939, p. 49).

Reforma agrară din 1921, combinată însă cu lipsa tehnologiilor de lucru al pământului și cu absența unei structuri organizate a muncii agricole, a produs un mare număr de gospodării agricole familiale care se bazau într-o măsură covârșitoare pe munca femeilor și a copiilor, în timp ce unii bărbați au migrat spre zone urbane pentru a-și găsi un alt tip de muncă plătită. Desigur, aceste procese economice și socio-politice trebuie înțelese în cadrul mai larg al relațiilor de putere și exploatare dintre centrul bogat și periferiile economice care furnizau materii prime și forță de muncă la prețuri foarte scăzute, devenind captive într-un sistem global de producere și reproducere a asimetriilor în distribuția și utilizarea resurselor.

În acest complex de relații inegale, analiza relațiilor economice și de muncă prin intermediul categoriei genului poate oferi o perspectivă diferită de narațiunea istorică și economică dominantă, de exemplu, a procesului de proletarizare. Despre aceste schimbări și despre factorii și urmările lor pentru femei, în general în lume, a scris și feminista româncă Calypso Botez, în 1920.

Calypso Botez (1880–1933)

„Diversele trebuințe create de marile capitaluri complică viața, iar femeea, căreia nu-i mai ajunge, în propria ei familie, puținul de până acum, trebuie să iea drumul atelierului sau al comerțului, pentru a-și procura prin muncă proprie și prin muncă în afară de cămin, mijloacele cu care să satisfacă cerințele unei vieți din ce în ce mai exigente, din ce în ce mai civilizate”.

(Calypso Botez, 1920)

Așadar, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-au dezvoltat și alte zone ocupaționale, pentru a susține nevoile unor societăți capitaliste și ale unor structuri guvernamentale și administrative din ce în ce mai complexe: serviciul public, educația, sănătatea, comerțul. Însă aceste transformări au fost inegale în Europa și în lume. De exemplu, s-au produs în ritmuri și cu specificități diferite în Europa de Vest față de Europa de Est, care era mult în urmă în privința industrializării, a tehnologiei și, de aici, a nivelului de dezvoltare și de trai.

Diviziunile de gen ale muncii au avut totuși și trăsături comune, precum crearea unor oportunități pentru femeile din clasa mijlocie de a desfășura muncă plătită în anumite domenii: ca profesoare, asistente medicale, secretare, mai rar funcționare etc. Însă este simptomatic faptul că **feminizarea acestor profesii a însemnat și devalorizarea** lor: prin intermediul aceluiași discursuri care justificau „acceptarea” femeilor în astfel de ocupații, pe baza calităților „naturale” ale femeilor de a îngriji și de a educa, s-a susținut și deprecierea valorii muncii lor, reflectată în **salarii semnificativ mai mici** – aceste inegalități de gen se mențin și în prezent.

Anii 1920 și 1930: munca femeilor în afara sferei domestice

Ca și în alte părți ale lumii, în provinciile locuite de români și, mai târziu, în România, rolurile sociale și profesionale ale femeilor – desigur, cele prezentate în discursurile politic și cultural al vremii, în mod evident rupte de realitatea trăită de majoritatea femeilor – gravitau în jurul celui fundamental de mamă.

În momentul în care schimbările sociale au deschis posibilitatea femeilor de a desfășura activități în afara sferei private (căminul), iar condițiile economice au determinat necesitatea muncii plătite a acestora, ocupațiile care le-au devenit accesibile și spre care au fost îndrumate au fost acelea considerate de societate drept o prelungire în afara casei a activităților domestice. Astfel, profesoara din spațiul public era văzută ca o variantă a mamei-educatoare din spațiul privat.

Acest lucru se poate observa și în statisticile de la începutul secolului al XX-lea în provinciile locuite de români, care arată o creștere a numărului femeilor în cadrul corpului didactic: în 1910–1911 erau 4.930 de învățători și 1.793 de învățătoare, 471 de institutori și 932 de institutoare, iar în 1914–1915 erau 5.119 învățători și 2.381 de învățătoare, 489 de institutori și 1.043 institutoare (*Buletinul statistic al României*, 1919). Un alt exemplu bazat pe același mecanism este definirea unor profesii ca „specifice” femeilor – de pildă, asistentele medicale și asistentele sociale. Astfel, Școala Superioară de Asistență Socială „Principesa Ileana” din București, înființată în 1929, **nu accepta decât femei ca studente.**

Această orientare genizată spre anumite zone ocupaționale, la intersecția cu nevoile economice și conștiința materială, este vizibilă și în alegerea profesiilor studentelor și studenților de la Facultatea de Filosofie și Litere, chestionate/ți în 1930. Aproape trei sferturi dintre studente au desemnat ocupația de profesor drept cea pe care intenționează să o practice (vezi tabelul 12).

Profesii	Studenti	Studente	Studenti	Studente
	Număr		%	
Profesor	447	1.386	66,9	84,4
Funcționar	38	24	5,7	1,5
Profesor-avocat	29	10	4,3	0,6
Profesie liberă	52	19	7,8	1,2
Alte profesii	20	14	3,0	0,8
Nici o profesie	6	42	0,9	2,6
Nedeterminată	58	81	8,7	4,9
Fără răspuns	18	65	2,7	4,0

Tabelul 12. Profesiile pe care urmăresc să le aibă în viitor studenții și studentele înscriși/se la Facultatea de Filosofie și Litere, Universitatea din București în 1930 (Cresin, 1936, p. 665).

Este important de subliniat faptul că, dincolo de discursul public, în România primelor decenii ale secolului trecut, **majoritatea femeilor lucrau în agricultură și îndeplineau munci extrem de solicitante fizic** pe tot parcursul anului. Spre deosebire de bărbați, care, în sezonul rece, fie încetau lucrul pământului, dacă lucrau în agricultură, fie reveneau în sate, în cazul în care lucrau în zonele urbane în sezonul cald, muncile femeilor se desfășurau pe tot parcursul anului.

Totuși și unele fete și femei din mediul rural se îndreptau spre zonele urbane în căutarea unei slujbe care să le ofere un venit din care, de multe ori, își întrețineau familia rămasă în sat și încercau și să-și strângă o „zestre”, în speranța reîntoarcerii în sat după câțiva ani de muncă în fabrici, ca „servitoare” sau menajere, ca femei de serviciu etc. Nu am găsit decât câteva mențiuni ale documentării experiențelor acestor categorii de femei care migrau spre orașe și desfășurau activități plătite în perioada interbelică, ceea ce arată interesul scăzut al discursului

sociologic și istoric pentru această categorie dublu „ignorată”: și din perspectiva genului, și din aceea a clasei sociale.

Ștefania Cristescu-Golopenția, o cercetătoare care a participat în anii 1930 la monografiile sociologice conduse de Dimitrie Gusti, a înregistrat povestea vieții unei femei care lucra ca „femeie de serviciu” în casa gazdei unde a locuit aceasta în timpul studiilor doctorale în București.

În 1939, atunci când a cunoscut-o Cristescu-Golopenția, Veronica Găbudean era o tânără de 18–19 ani, născută în satul Șchiopi din județul Turda, rămasă orfană de ambii părinți și crescută de o bunică. A muncit de la zece ani ca „servitoare”, la început în satele din apropiere, apoi la București. Este însă interesant că tânăra a păstrat legătura nu numai cu rudele din sat, mergând în fiecare vară să ajute la muncile câmpului, ci și cu valorile și moralitatea sătești, prin grupul de imigranți din aceeași regiune și prin literatura populară pe care „poeta populară” Veronica Găbudean o producea și o utiliza în viața cotidiană. Acestea sunt notate și analizate de cercetătoare, care le interpretează ca o dovadă a continuității „rostrilor spirituale ale [satului]” în oraș și consideră – împotriva teoriilor unor cercetători anteriori – că „folclorul continuă să-și exercite funcțiunea lui socială” în noul mediu de viață și asigură legătura cu satul părăsit prin intermediul scrisorilor în versuri.

„Era deci natural ca plecarea din sat a fetelor sărace, care nu-și puteau agonisi acolo existența, să fie prilejul unor însemnate creații lirice. Tristețea fetelor după satul părăsit o exprimă chiar și colindele. La o primă privire, s-ar părea că și informatoarea noastră face parte din această categorie. Într-adevăr, în procesul de diferențiere socială la sate, ea reprezintă pe fata săracă ce nu poate trăi din resursele satului și care pleacă să muncească, mai întâi în sate mai înstărite din jur, apoi la București,

unde are prilejul să cunoască din plin viața grea la stăpâni. În momentele de singurătate și oboseală are nostalgia satului, ce reprezintă pentru ea paradisul pierdut. [...] Informatoarea noastră și-a dat seama că, până ce ea nu va ieși din sărăcie, chiar în satul ei va avea situația de „străină”. [...] Ea este fata orfană și săracă ce trebuie să muncească departe de sat ca să-și creeze o viață omenească. Plecarea ei îi apare în asemenea situație aproape ca o ușurare”.

(Ștefania Cristescu-Golopenția, 2007)

Istoria orală, ca instrument recuperator al vieților persoanelor care nu lasă „urme” scrise, este una dintre sursele cele mai bogate – deși rare în discursul socio-istoric din România – în această privință. De exemplu, Ecaterina Stoienu, născută în deceniul al doilea al secolului trecut, a muncit de la vârsta de zece ani, fie la rude, fie la „stăpână”, unde a învățat să confecționeze pălării. Nu a fost trimisă la școală și nu a învățat niciodată să citească și să scrie. Stoienu este un exemplu de transgresare a normelor sociale, care prevedeau un set restrâns de ocupații pentru fete și femei, și de conștientizare, pe de o parte, a propriei traiectorii atipice și, pe de altă parte, a inegalităților dintre femei și bărbați, atât în privința șanselor la educație, cât și a muncii „duble” sau chiar triple – celebra **dublă povară** din teoriile de gen și feministe – în cazul femeilor:

„Copilăria mea a fost așa: eu munceam la cai cu vărul meu, care eram de-o seamă amândoi, și munceam până nu mai puteam /se oprește din povestit și stă pe gânduri/. Le dădeam apă, ne duceam, cumpăram fân, ovăz, toate ce le trebuia la cai să mănânce. [...] [Aveam] vreo 13 ani. Călăream pă cai și băieții după strada lor râdeau de mine. „la uite-o pe Ecaterina, iară pleacă călare pe cai!”

Ne duceam pe o altă stradă să îi adăpăm, acolo era pompă, ne duceam la potcovar. Eu mergeam cu doi cai, unu' în partea aia, unu' în partea asta și eu la mijloc, mergeam călare /gesticulează/. De noi doi depindeau toate treburile astea. Mie mi-a fost rușine, că râdeau copiii de mine și am fugit de la ei. [...] Soțul meu lucra la o cizmărie pe Calea Victoriei. Eu veneam de la fabrică, luam lucrul bărbatului, ce a făcut acasă, și-l duceam la magazin, apoi aduceam alt lucru. El își vedea de treabă acasă și eu făceam naveta asta, duceam lucru, aduceam lucru. Mâncare făceam la copii și lui. [...] **Eu am muncit mai mult ca bărbatul meu.** El își practica meseria; eu făceam și meseria mea, și gospodăria, și îi aduceam și lui toate încălțările”.

(Interviu cu Ecaterina Stoienescu, născută în 1914 în satul Zimnicea, județul Teleorman, reprodus în Rostás și Văcărescu, 2008)

Este de așteptat ca multe dintre aceste femei care migrau de la sat la oraș și lucrau – o perioadă mai îndelungată sau mai restrânsă – ca menajere, „servitoare” etc. să nu fie incluse în statistici. Totuși, rezultatele recensământului din 1930 au arătat că, în ciuda faptului că reprezentau numai 21,8% din totalul populației active (vezi tabelul 13), ocupațiile non-agricole din România în anul 1930 cuprindeau și un număr semnificativ de femei, mai ales în domeniile sănătății, instituțiilor publice și comerțului (vezi tabelul 14). În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și în primele ale celui de-al XX-lea, femeile au început să aibă acces la profesii până atunci deținute numai de bărbați: funcționare la căile ferate, medice, avocate, profesoare universitare etc. – desigur, în număr încă foarte redus. „Intrarea” femeilor în aceste zone profesionale nu s-a produs de la sine, ci ca urmare a unor demersuri – individuale și organizate – și mișcări revendicative și de emancipare ale femeilor.

Exploatarea solului	Industrie	Comerț -credit	Transport	Instituții publice	Sănătate, sport, divertisment	Alte categorii profesionale
78,2	7,2	3,2	1,7	4,6	1,0	4,1

Tabelul 13. Populația activă a României pe clase de profesii, în procente, pe anul 1930
(Enciclopedia României, vol. III, 1939, p. 46).

	Total	Exploatarea solului	Industrie	Comerț, credit	Transport	Instituții publice	Sănătate, sport, divertisment	Alte categorii
Bărbați	54,5	49,3	81,4	67,0	90,1	79,6	60,4	52,6
Femei	45,5	50,7	18,6	33,0	9,9	29,4	39,6	47,4

Tabelul 14. Proportia bărbaților și femeilor pe profesii, în procente, pe anul 1930
(Enciclopedia României, vol. III, 1939, p. 49).

Organizațiile de femei și feministe din România interbelică nu numai că au contribuit în mod substanțial la schimbările sociale produse, ci au și inițiat și participat la studii asupra vieților familiale și profesionale ale femeilor. Un exemplu este dat de cercetările întreprinse de membrele Secțiunii muncă din cadrul Consiliului Național al Femeilor Române (C.N.F.R.), în anii de după Primul Război Mondial, asupra „situației materiale și morale a femeiei funcționare” și, înființarea, ca urmare a acestor studii, a Școlii de secretare, tot de către C.N.F.R. (Botez, 1923, pp. 220–221). Un alt exemplu este cel al unor cadre didactice și studente de la Facultatea de Filosofie și Litere și de la Școala Superioară de Asistență Socială, în colaborare cu Biroul Internațional al Muncii și la inițiativa președintei Biroului

de Corespondență pentru Munca Femeilor și a Copiilor, Calypso Botez, care au desfășurat cercetări în unele zone urbane, au publicat studii și au prezentat comunicări la diverse conferințe publice (Botez, 1937, pp. 157–161).

Într-un articol amplu asupra mișcărilor femeilor în lume și în România, publicat în 1920, Calypso Botez rezumă foarte elocvent poziția multor asociații ale femeilor și feministe în ceea ce privește rolurile și muncile femeilor în primele decenii ale secolului trecut și argumentează necesitatea drepturilor lor civile și politice egale cu ale bărbaților din perspectiva contribuțiilor, a responsabilităților și a îndatoririlor congruente.

„Muncind alături cu bărbatul și din ce în ce tot așa de bine ca și dânsul, și fiind supusă la aceleași sarcini, ea cere să i se recunoască prin legi aceleași drepturi egale cu ale bărbatului și în ce privește persoana și bunurile ei proprii, cât și în ce privește familia și viața socială; ea vrea ca dreptul participării la viața de conducere, de îndrumare a societății, să i se recunoască prin legi – și cu aceasta începe istoria feminismului”.

(Calypso Botez, 1920)

ÎNTÂLNIREA ELENEI MUREȘIANU CU VIAȚA DE FAMILIE

Elena Mureșianu și soțul ei, Aurel Mureșianu

Gaston Bachelard, în prefața lucrării lui Martin Buber, *Eu și Tu*, scria: „Ce mai contează florile și copacii, și focul și piatra, dacă sunt fără iubire, fără cămin! Trebuie să fim doi – sau, vai, măcar să fi fost doi – ca să înțelegem cerul albastru, ca să botezăm aurora! Lucruri nesfârșite precum bolta cerului, pădurea și lumina nu-și găsesc numele decât într-o inimă iubitoare”. Aceste vorbe se referă la faptul că, printr-o întâlnire cu celălalt, te poți descoperi pe tine sau poți redescoperi lumea.

lat-o pe Elena Popovici la sfârșitul studiilor, dezamăgită de neîmplinirea visului ei: „Eu doream să mă fac o portretistă, căci la aceasta am avut o mai mare aplicare, și așa, dacă nu se poate să-mi împlinesc dorința, mă voi mulțumi și eu cu atât și îmi voi da silința și, după ce voi fini acest studiu, să pătrund, prin exercițiul tot mai mult, această artă, căci, după cum văd, tot numai prin exercițiu poți să ajungi la completare”.

Totuși, până la sfârșitul studiilor are speranța că va putea deveni pictoriță și precizează: „În privința studiului meu, am cercetat destul dacă s-ar putea să intru aici într-o școală de figurale și nu se poate [...] Pentru ca să mă prepar aici, la Viena, pentru [a deveni] o portretistă, ar trebui să iau [lecții în] privat de la un pictor și asta, afară că costă mai mult, tot nu e o școală, de unde aș putea absolvi cu un atestat [...] În caz însă de voi putea avea de la Guvernul Român un stipendiu, atunci numai la Paris pot să-mi ajung scopul dorit; să am stipendiu și la anul m-aș duce acolo” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, februarie 1886, apud Micu, 2021, pp. 290).

Elena Popovici nu obține bursa dorită și nu își poate continua studiile de arte plastice nici la Paris, nici la Viena. Totuși, pasiunea pentru pictură nu s-a stins, în ciuda întâmplărilor trăite, dar a dus la întâlnirea cu cel care a susținut-o în frecventarea studiilor la Viena, prin intervenția pe lângă unchiul ei. „Domnul Redactor”, din scrisoarea Elenei datată 22 noiembrie 1884, nu era nimeni altul decât viitorul ei soț, dr. Aurel Mureșianu, fiul academicianului Iacob Mureșianu (1812–1887). Mai târziu, fiul lor, Aurel Horea, amintea: „**Neexistând încă, după concepția vremii de atunci, posibilitățile de astăzi de valorificare a talentelor feminine – femei cu studii academice erau o raritate** [subl. noastră] –, iar gustul artistic fiind la publicul nostru de atunci foarte puțin dezvoltat pentru a putea servi ca mijloc de trai celor ce s-au dedicat muzelor, mama mea nu putu să refuze mâna peșitorului cu renume de cărturar învățat și luptător și publicist care a fost tatăl meu, devenind, în octombrie 1888, soția lui” (scrisoare a lui Aurel Horea Mureșianu către Elena Mureșianu, apud Micu, 2021, pp. 291).

Căsătoria

În secolul al XIX-lea, căsătoria ar trebui privită – recomandă studiul lui Alin Ciupală – ca o încarcerare a femeilor prin legile care instituiau incapacitatea juridică a celor măritate, cu toate că ele beneficiau de câteva drepturi ca femei necăsătorite (Ciupală, 2003, pp. 31–32). Plină de pitoresc este abordarea unui publicist al timpului „Nouă zeci și nouă dintr-o sută de bărbați se însoară numai ca să se însoare, unii din imitație, de ambiție, de urât, alții de vanitate, de ușurință, de gelozie, de machiavelism (pentru moștenire), alții de necesitate, de musturarea cugetului (amăgind inocența), de o pasiune nebună (un foc de paie) sau de recunoștință; cei mai mulți se însoară din interes” (Aricescu *apud* Ciupală, 2003, p. 34).

Pentru femei, căsătoria era mijlocul prin care ajungeau la un statut social investit cu puterea de a controla, măcar parțial, spațiul privat, în ciuda pierderii tuturor drepturilor (și așa puține). În plus, căsătoria și copiii, pentru femei, reprezentau rolurile și așteptările esențiale, definitorii în epoca aceea (lucrurile nu sunt foarte diferite în prezent). O femeie nemăritată și/sau o femeie care nu avea copii era stigmatizată de societate. În acest sens, este foarte sugestivă diferența definițiilor și a conotațiilor celor două cuvinte care se referă la aceeași realitate, dar folosite diferit pentru femei și pentru bărbați: „fată bătrână” față de „burlac”.

Plăcerea scrierii scrisorii

Ce a însemnat căsătoria pentru Elena reiese din scrisorile către Aurel, soțul ei. Nu întotdeauna viața lor a fost plină de bucurii, dar ea amintește: „Vezi dragul meu, că cu toate că tot mereu îți cânt că m-aș tot duce, să scap de casă, acum cred că e un lucru firesc, căci grijile, vârtejul casei mă obosesc și e foarte natural, ba chiar necesar să plec pentru ca să-mi revin nițel. Și nu-mi trebuie niciodată mult, mi-ajung câteva zile pentru ca iar, cu bucurie, să mă gândesc la reîntoarcere și cu plăcere să iau frâiele în mână. Asta-i așa de necesar – câte o asemenea excursie, ca somnul după o zi obositoare. Și voi nu sunteți niciodată în pierdere, căci, departe de voi, iubirea mea pentru voi întotdeauna crește și cu dor aștept să vă îmbrățișez iarăși” (scrisoarea Elenei Mureșianu adresată lui Aurel Mureșianu, apud Micu, 2021, p. 293).

În scrisorile Elenei către soțul ei descoperim pasiunea pentru scris ca îndeletnicire prin care desenăm, ca pe un covor al vieții, motive care ne definesc sau motive simbolice pentru a fi recunoscute de un cititor-observator atent al aceluși timp, ca reprezentare a identității scriitorului sau a lumii în care el sau ea trăiește. Pasiunea se rezumă la viața de fiecare zi consemnată în scrisori, privind uneori treburile soțului, când acesta era plecat, alteori educația celor doi copii, fiul Riculeți și fiica Tuța sau Tuțica. Alteori, plăcerea scrisului înseamnă doar evocarea dialogului, a conversației la distanță, generând o corespondență care face posibilă micșorarea distanței, a dorului sau doar amintirea pusă în comun.

Pentru cititorul-observator din zilele noastre, scrisorile Elenei Mureșianu pot fi văzute ca un mod de a încetini gândirea, cum ar spune poetul Nichita Stănescu, care este opus spontaneității mesajelor instant de pe platformele de socializare. Mesajul numit scrisoare este un artefact unde, uneori, poți vedea tăieturile fluxului gândurilor ce l-au generat, care ne amintesc de inflexiunile amintirilor, de felul în care acestea se așază în memorie prin intermediul punerii lor pe hârtie. Scrisoarea este

martora locurilor tăcerii, ale întreruperii, ale reluării și, implicit, ale stimulării gândului coerent și autentic către cel căruia/căreia îi scrii.

Formulele de adresare reverențioase și pline de politețe și respect către unchiul său, din întâlnirea cu Viena, vor fi înlocuite de termeni alintători, ca „scumpe”, „iubite Tucule”, „Tăicuțule drag”, și cu încheierile necesare sărutului sau îmbrățișării: „mereu a ta...”, „a voastră iubitoare...”, alături de auto-alintul „Lenuța”.

Mărturisirile legate de plăcerea scrierii epistolei sunt mereu în introduceri: „După cum vezi, dezvolt o deosebită poftă de a coresponda cu tine, că îți scriu în toată ziua și mai cu seamă seara, după ce am terminat cu toate” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, 24 octombrie 1899). Și în altă parte: „Este la 11 înainte de prânz și abia am așteptat să mă scol, să mă îmbrac, ca să-ți pot scrie și să-ți spun că așa de bine am venit pe drum și așa de liniștită și nederanjată am fost, încât într-o moțăială am dus-o și mai cu Vama de la Predeal încoace, intrând într-un vagon pentru dame, închizând ușa și fiind așa de cald acolo, am început mai întâi să mă liniștesc bine și, venind spre mine o moliciune plăcută, cu gândul la tine și la drăguții noștri copilași, am început să moțai [...] așa încât mi-a zburat timpul pe aripi de vânt și, când eram mai adâncită în visurile mele, m-am pomenit deodată la București” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, 17 noiembrie 1899). Deseori, scrisul devine o ocupație cotidiană, fără de care aproape că nu se poate concepe existența: „M-am obișnuit să-ți scriu în toată ziua și gândindu-mă la plăcerea ce-mi cauzează și mie scrisorile voastre și nu voi să vă lipsesc pe voi de ale mele zilnice. Scrisorile voastre drăguțe sunt pentru mine cea mai plăcută distracție” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, 26 noiembrie 1899).

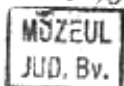
Scriitura se consolidează în câteva subiecte de interes din spațiul public și altele din spațiul privat. De exemplu, gestionarea problemelor tipografiei, pe timpul cât Aurel este plecat: „Îți scrisesem duminică [tăiat sâmbătă] că voi vorbi cu Ardelean și

Atena scrisoare

Marti seara 24/11 '29

De la poșta om înmănat 11.11.29

Scumpe Tucele!

După cum vezi desvolt o desabilită
poftă de-a corespunzătoare cu tine, căți
scriu în totă diva, și mai cu seamă
să după ce am terminat cu toate.

Ți scrideam ^{sumințată} ~~scrisoră~~ că mi vorbi
cu bridelan și cu tambur și lucră extra.
Luni dimineața înză se conștătat
că nu e literă destulă că stau 3 coli
de ale lui Popa kulesse și fiindcă nu
făcuse încă dela cea dintâi corectă
re n'a putut să se tipărească. Popa veni
se se făcu gură că nu i s'a dăduse în se
tămămbă treceți nici o colă și călăt
ul tipografic, n'a avut să i apună că
n'a trimis corectura dela cea dintâi

Scrisoarea Elenei Mureșianu adresată lui Aurel Mureșianu,
24 noiembrie 1899

cu Ianliu să lucreze extra. Luni dimineață s-a constatat că nu e literă destulă că stau 3 coli de-ale lui Popea culese și, fiindcă nu făcuse de la cea dintâi corectură, n-a putut să se tipărească. Popea venise ca să facă gură că nu i se dăduse în săptămâna trecută nicio coală și bălălăul [regionalism; „om moale, prost”] tipografic n-a știut să-i spună că n-a trimis corectura de la cea dintâi coală. Fără numai după ce a căutat și a purecat hârtiile lui, a văzut că și literele sunt ocupate, așa încât nu se poate culege extra. Și așa a rămas ca să dea Popea corecturile. Azi le-a dat, căci acum, seara, băiatul ucenic din tipografie îi ducea revizia acasă. Altfel merg toate mersul lor, nimic nou nu s-a întâmplat”.

Rezolvarea situației este prezentată cu calm, ca și când era firesc să fie așa, deci echilibrul adus de Elena în familie este evident, ca și educația celor doi copii: „Copilașii sunt cumiți amândoi și ascultă. Cele două jumătăți de franci pe care li le-ai lăsat tu nu le-am dat să le cheltuiască, ci le-am pus în pușculiță. La amândoi le-ai făcut prin asta o plăcută surprindere. Ei se gândesc cu drag adesea la tine” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, 24 octombrie 1899).

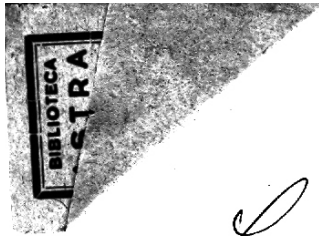
Intimitatea este sugerată acolo unde vorbește și mama, dar și soția, femeia îndrăgostită, căreia îi este dor: „Copiii s-au culcat, chiar și Bujor moțâie pe paltonul Tuțicii de pe canapea și nici idee n-are că e amintit în scrisoarea asta. Un blestemat de purice mă pișcă la spate și nu mă lasă tocmai acum când voi să-ți dau un dulce pusi pe mustața parfumată. A ta, Lenuța” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, 24 octombrie 1899). Această conversație la distanță dezvăluie trăirile Elenei, aflate pe drumul spre București, în care predomină dorul și grija mamei: „Cum ați dormit voi fără a mă avea pe mine lângă voi? Drăguții, bine să te asculte pe tine, ca și eu să mă bucur că am copii buni, ca Țața Tița. Horea Miron, Lucreția și Lăzărică îi salută și sărută și le e dor la toți de ei. Mâine vă voi mai scrie iarăși. Până atunci, dragii mei, vă dau încă un dulce, dulce și bun pusi. A voastră, Mamițică” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, 17 noiembrie 1899). De remarcat aici normele

de moralitate, care prevedeau călătoria separată a femeilor de bărbați cu numai un secol în urmă.

Introducerea în afacerea familiei: Gazeta Transilvaniei

Un aspect important al vieții de familie este locuința, prin care se poate evalua statutul social. Astfel, a împărți aceeași cameră și același pat este un semn al sărăciei, pe când a avea propriile camere și pe cele de primire reprezintă marca prosperității și a ascensiunii sociale. Pentru familia Elenei, biroul soțului este parte a casei, lucru care accesibilizează afacerea acestuia și va facilita, în viitor, accesul mai facil al Elenei la administrarea tipografiei și a publicației *Gazeta Transilvaniei*. Așadar, Elena se află continuu și pentru multă vreme în contact cu munca redacțională: „Acum e ora 3 ½ și îi aud pe cei de la redacție cum citesc corecturile. *Gazeta* iese destul de timpuriu. Fetița croșetează, iar eu conversez cu tine. Afară e cam răcoare. De duminică, de când a plouat țeapăn, norii stau tot pe cer, dar nu mai plouă” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, 15 septembrie 1905).

Pentru Elena Mureșianu, locuința este acel spațiu relevant sferei intime, dar și unul de reprezentare. Putem vorbi despre un spațiu public al casei, care este biroul soțului, apoi cel în care femeia este considerată „stăpână” – dormitoarele, bucătăria, camera copiilor și baia. Atelierul Elenei este un element esențial în discuția despre emanciparea femeilor la sfârșitul secolului al XIX-lea (vezi volumul critic al Virginiei Woolf, *O cameră separată*). Întrebarea care urmează este relevantă: continuă Elena să picteze? Răspunsul vine dintr-o altă scrisoare: „Sperând că ai ajuns bine și sănătos în Sibiu, te salutăm îmbrățișându-te cu dor. Ziua de azi a trecut ca cele de obicei; nimic nou, toate merg bine. Mi-am adus lucrul de la Bulhardt acasă, deoarece în chioșcul lui începuse să fie cam frig și voi lucra aici până se va muta în noul atelier” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, 19 octombrie 1900).

Brasov 19/10 1900

Scumpo Tuncule!

Sperând că ai sosit bine
și sănătos în Sibiu
te salutăm iubitându-
te cu dor.

Diva de aci au trecut
ca cele de abici, nimic
nou, toate merg bine.

Mi-am adus lucrul della
Bulharit acasă, deo'cece
în Chioscul lui începuse
să fie cam friș și voi
lucra aici până se va
muta în noul atelier.

Scrisoarea Elenei Mureșianu adresată lui Aurel Mureșianu,
19 octombrie 1900

O scrisoare din Braşov aduce în prim-plan alte aspecte ale vieţii Elenei, precum şi sprijinul profesional acordat de ea soţului aflat în deplasare la Sibiu: „Ai primit de la Costică o scrisoare în care te cheamă la adunarea generală care va fi în 21 octombrie şi în privinţa lui Nenea Costi spune că numai de la tine depinde ca să se reguleze afacerea. Copilaşii îşi fac lecţiile la masă, eu o să mă pregătesc pentru serata amuzantă cu teatru, ce o aranjează Reuniunea femeilor săseşti” (scrisoare adresată lui Aurel Mureşianu, 19 octombrie 1900).

Într-un scurt paragraf intră implicarea soţului în afacerea familiei, Elena în rol de secretară, apoi de mamă şi, imediat după aceea, de participantă la viaţa socială (se sugerează şi civică) braşoveană, prin alăturarea la serata amuzantă pregătită de organizaţia Reuniunea Femeilor Săseşti. Mai departe, se îmbină rolul de coordonatoare a afacerilor în lipsa soţului cu aparenta dorinţă de a-l însoţi în călătorie: „Am comunicat la toţi tot ce mi-ai spus şi sper că toate vor merge în bună ordine aşa încât fără nicio grijă poţi să stai cât doreşti până ce dorul de noi te va goni acasă. Aş vrea acum să fiu şi eu acolo [Sibiu]. Nu-ţi pare rău că nu m-ai luat?” (scrisoare adresată lui Aurel Mureşianu, 19 octombrie 1900).

Soţul fiind ocupat, soţia preia multe dintre îndatoririle de muncă ale acestuia – motivaţia este diferită în funcţie de moment şi de situaţia particulară a membrilor familiei. Iată un exemplu: „Azi n-am primit nimic de la tine, sper însă că nu-ţi merge mai rău. Îmi pare bine când ai scris că oaspeţii se interesează de tine şi mai cu seamă damele. Îmi imaginez cum stai lungit pe şezlong ca un paşă, înconjurat de dame, şi atunci zic şi eu să mai uiţi de alte necazuri. Aşa şi trebuie ca să te recreezi, căci destul stai tu aici acasă înecat până în gât în ele, trăgându-mă şi pe mine după tine” (scrisoare din 15 septembrie 1905).

În scrisori apar şi detalii legate de munca domestică: „De luni încolo, unde s-a mai răcorit, gătesc bucatele acasă; m-am săturat de bucatele de la cost. Mâine poate primesc şi de la tine scrisoare. Până atunci te îmbrăţişez cu dor şi îţi doresc ca toate

să-ți tihnească bine și să te întorci deplin sănătos acasă. Dulce pusi de la Lenuța” (scrisoare din 15 septembrie 1910).

Prezența constantă a copiilor

Pentru autenticitate, Elena fie insera câteva rânduri din partea copiilor în scrisoarea ei, fie alături o scrisoare separată a acestora. Astfel, epistola îi aduce soțului ei o dublă bucurie: pe de o parte, scrisorile copiilor, iar pe de altă parte, lectura unei zile de duminică petrecute la distanță, dar, prin talentul povestirii, care îl face pe cititor să se simtă aproape de evenimentele trăite: „Aseară am fost la circ cu copiii care rămăseseră cam încântați. A durat circul până la ora 11 și azi dimineață, din cauza asta, am dormit cu toții mai mult, așa că întârziaseam de a-ți mai putea scrie pentru poșta de la ora 2. Și așa a rămas pentru ca să-ți scriu acum, seara. Este la 6 ore și am venit de la preumblare. Am fost cu copilașii și cu Madame Axente pe după ziduri și ne-am scoborât pe la promenada de la poștă și acum suntem adunați iar la lampă, în jurul mesei, toți cu câte o piesă în mână. Copiii își fac lecțiile și eu îți scriu”.

Amintirea clipelor petrecute împreună aduce o notă de nostalgie, dar revine curând la o stare echilibrată: „Azi a fost aici o zi admirabilă. Mi-ar fi plăcut să mă plimb cu tine sau să fiu cu tine acolo. Mi-e dor de Muscalii cei care zboară să mă preumblă nițel prin aer curat. Riculeți ar voi și el să-ți scrie câteva rânduri aici, în scrisoarea mea, și mă zorește să termin. El numai de circ visează. Pozitiv că tot impresii de acolo îți va scrie. Mâine mă voi duce la Albina să reglez cu interesele. În speranța să mai primesc de la tine câteva rânduri, te îmbrățișez cu dor și cu iubire”. În această scrisoare, alături de paragraful inserat despre băiat, este amintită scrisoarea fetei: „Și Tuțica îți alătură o scrisoare scrisă foarte repede și nici Bujor n-a putut să lipsească din conținut”.

mai de cît vîrîsa. Paciteu sî tot im-
presî de acelu a-tî va scrie.
Mînu ori mî voi duse la Albina de
regales cu interesele. In speranta de mai
primese dela tîne sîtere nî scrii te im-
drăgîtesc cu dor si iubire. Sîmbătă.

Tată dragă!

Te scriu dulete, bucurant și
petrecere buna. Sîmbătă.

Îți scriu încă o dată. Noi ne
petrecem bine și am fost duminică
la plimbare, pe după ziduri.
Sîmbătă seara am fost la circ, cele
mai multe au fost ca în rîndul trecut,
a fost o pantomimă foarte frumoasă
și o esecuziune de studenți au petrecut foarte
frumos și au cîntat și cîntecul
și studenților gaudiamus mic
mîia placut foarte mult.

Exemplu de inserare a unui fragment de scrisoare
din partea copiilor.

„Tată dragă!

Îți scriu încă o dată. Noi ne petrecem bine și am fost duminică
la plimbare pe după ziduri. Sîmbătă seara am fost la circ, cele
mai multe au fost ca în rîndul trecut, a fost o pantomimă foarte

frumoasă, o excursie de studenți au petrecut foarte frumos și au cântat cântecul studenților *Gaudeamus* și mie mi-a plăcut foarte mult. Te sărut dulce, bucurie și petrecere bună,

Riculeți”

Chiar dacă scrisorile reprezintă de multe ori o necesitate de comunicare, Elena Mureșianu transformă uneori redactarea lor într-o formă de distracție, care semnifică ieșirea din cotidian ori de câte ori vicisitudinile vieții o covârșesc: „Îți mulțumesc de pusiul cu zeamă de morcovi, până aici morcovii s-au evaporat și a rămas numai dulceața. Eu îți voi trimite azi pusi muiți în vin roșu și amețit de un dulce far niente. Am devenit aici cam leneșă, o s-o simțiți și voi acasă, când mă voi întoarce, harnică am fost destul! Ce zici? Ce mai face întreaga noastră casă? Nu și-au schimbat șurubul de când lipsesc eu? Băiatul mamei e dulce de tot, pare că-l văd cum meditează pe surioara lui din aritmetică. Ce tablou frumos! Puii mei să ierte că nu le mai scriu separat, mă voi revanșa când voi veni acasă. Deci îi sărut cu foc și dulce, dulce. Asemenea pe tătițicul nostru bun și dulce, de care mi-e dor și aș dori mult să-l am aici și să mă plimb cu el prin soarele cald de aici și cu caicul pe Borcea” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, 26 noiembrie 1889, Călărași). Pictura cu pensula va fi înlocuită în scrisul ei cu pictura cuvântului, prin descrierea unor tablouri imaginate de ea – așa cum este cel de mai sus.

Rolul de secretară (neplătită) îi aduce muștrări din partea soțului-șef, muștrări care nu o duc la revoltă, ci la un efort mai mare, acceptat cu seninătate: „Deși cât a ținut ieri drumul în trăsură până la gară n-ai făcut alta decât m-ai tot certat (dar nu mi-a păsat prea mult), totuși am împlinit și împlinesc toate câte mi le-ai încredințat, cu plăcere [subl. autoarei] și exactitate. Abia reîntoarsă de la gară, în societatea familiei Burduloi, m-am dus să schimb blancheta [formular imprimat pentru telegrame sau polițe] cea veche cu două noi, pe care ți le alătur aici”.

Acest incident nu o împiedică să rezolve problema bugetului Gazetei și al familiei deopotrivă, ultimul pentru cumpărături necesare copiilor, dar și de a se ocupa de supravegherea copiilor, fie la lecțiile obișnuite, fie la cele suplimentare, cum sunt cele de vioară ale Tuțicăi. Completarea scrisorii accentuează grija pentru progresul copiilor la studiu. Nici viața mondenă nu este neglijată: „Teatrul a fost plin de lume și piesa jucată foarte bine”, dar apare și cea privată, în care apare rolul de mamă, din mintea căreia nu lipsește aproape nicio clipă copilul său: „Ieri mi-am adus aminte de Horea tot timpul când am stat în teatru, căci baritonul îi semăna foarte mult. Aceeași figură într-o ediție mai mare” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, 14 septembrie 1898, Brașov).

Totuși, rolul de coordonatoare a bugetului familiei este suprapus firesc cu gestionarea activității Gazetei, care îi ocupă mult timp, întrucât, în lipsa soțului, apar numeroase situații care trebuie rezolvate urgent și pe care le evaluează din mers, ca o bună organizatoare, oferind și punând în aplicare soluții: „Totdeauna, îți comunic că ieri a venit Popea la redacție. Era cu o falcă în cer și cu una în pământ, foc că nu i s-a predat în săptămâna asta nicio coală. Amenință cu un proces. Și a alarmat la gimnaziu pe toți profesorii că ce prost se lucrează la noi etc. O să fie necesar se vorbesc cu doi-trei culegători mai buni și se le spun să lucreze extra săptămâna asta colile care mai sunt de la Oprea, căci astfel Pop încurcatul bălălău [regionalism, „om moale, prost”], care nu e în stare nicio mică socoteală să ți-o dea corect, se va încurca de tot când va trebui să înceapă a culege și pentru Panțu. Dragul meu, trebuie să te gândești serios la un contabil harnic [subl. autoarei], care să se priceapă să-i țină pe cei din tipografie în rând, și să le ia seama care cât a lucrat, și să le împartă lucrul, căci altfel te ruinezi cu totul. [...] Am să vorbesc cu Ardelean și cu Janliu, care sunt acum cei mai buni lucrători, și să-i întreb cât pot lucra dacă lucrează extra într-o săptămână. Mai vârtos ca în săptămâna asta, joi avem o sărbătoare unde poate lucra și ziua și înțelegându-mă și cu Maior, și cu bălălăul; deci vor lucra

și vor promite că vor lucra binișor, atunci îi voi lăsa să lucreze. Poate vor putea doi inși extra să lucreze două coli și mai bine, și atunci cu lucrul de peste săptămâna al lui Pop să se poată isprăvi cu Popea în săptămâna asta. De costat nu va costa mai mult, ci din contră, am economisi după cum am făcut socoteala cu Maior; ca astfel, în săptămâna viitoare să poată începe cu Panțu, căci, până iese Stinghie de la miliție, Pop cu culegătorii lui cei noi (slabi) abia, abia va putea mulțumi pe Panțu”.

Elena Mureșianu nu numai că povestește ce se întâmplă la redacție, dar face și schimbări, propune soluții și aduce argumente în favoarea economiei bugetului Gazetei, care se reflectă asupra celui familial. Dacă în dinamica scrisorii aceste aspecte sunt prezentate cu lux de amănunte, fiind considerate foarte importante, aniversarea căsătoriei este menționată scurt și cu o oarecare melancolie: „M-am gândit ieri seară că sunt 11 ani de când ne-am luat și mi-a fost necaz să petrec singură ziua aniversară” (scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, 22 octombrie 1899).

Iată cum arată o zi din viața Elenei, care, prin consemnarea într-o singură scrisoare și prin similitudinea cu ceea ce putem trăi fiecare dintre noi, ar putea fi asemănată cu o pagină de jurnal sau de blog – de peste un secol și un sfert:

În ziua de luni, 24 octombrie 1899, Elena Mureșianu îi trimite soțului o scrisoare de la Brașov, care începe cu un apelativ nou: „Dorite Tăticuțule! Azi a trecut ziua mai iute, fiind luni și cu treabă și școala copiilor și m-am pomenit că e seară. Azi am încasat de la poștă 40 de florini, din care am plătit pe toți restanții cu câte 10 florini: pe Traian și pe Pop la tipografie. 5 lui Spudercă și 5 băiatului din tipografie. Restul să i-l dai tu. Niculiță mi-a cerut și el 5 florini pentru timbre, așa încât am rămas iar cu nimic. La circ au petrecut copilașii ieri splendid, cu deosibire Tuca era încântată cu totul de plăcerea ce i-a cauzat mai toate punctele bune. Riculeți admira mai mult pe gimnaștii cei buni, și pe călăreți, și și-a exprimat și el dorința că ar vrea să călărească. Acum își învață ambii lecția. Tuca iar cu aritmetica și Riculeți cu latina. L-a apucat nițel durerea de cap și i-am spus

să se și odihnească puțin pe canapea, până le voi pregăti cina. Ambii au fost azi foarte drăguți”.

Ca parte din gestionarea bugetului familiei din clasa de mijloc, femeia se ocupa și de servitori. Elena este preocupată de îmbolnăvirea unei servitoare a unchiului său și de angajarea unei profesoare în particular pentru familia sa și pentru alte familii prietene din Brașov: „Eu de azi de dimineață de la 6 ½ n-am mai stat încoace și încolo, m-am dus la poștă, apoi am întâlnit pe Nenea Ghiță și mi-a spus că servitoarea asta nouă s-a îmbolnăvit și ea trebuie să se ducă. S-a pus Nenea Ghiță pe gânduri că a nimerit servitoare bolnave. Venind acasă, am găsit răspunsul de la Beius pentru dra Glodar. El e, după părerea mea, foarte favorabil. Are să mediteze trei copilași de la 8–10 ani din limba română și germană și capătă 200 de florini pe an, fiind tratată cât mai bine, în modul cel mai bun, în sânul familiei protopopului Geza. După masă m-am dus imediat la ele în grădină la Ineș și i-am predat scrisoarea. Și lor li s-a părut destul de favorabilă, numai se cam teme că nu va putea corespunde pe deplin cu limba germană. S-a hotărât să scrie imediat și fratelui ei, direct la București, să-l consulte. Dar, după câte am văzut, totuși mai mult pare că e hotărâtă să primească postul. Azi au venit două pachete cu poșta. Paltonul tău și o ladă cu mere de la Ioachim Mureșianu, în care se aflau și câțiva hribi uscați. Cuponul ți-l alătur aici, poate îți vei scrie tu de acolo și-i vei mulțumi. Ce mai faci și cum ți-ai petrecut la Breza?”

Elena îi împărtășește soțului și spaimile traduse în vise: „Astă-noapte am dormit cam iritat și am visat că un individ s-a ascuns sub pat. De frică m-am deșteptat și n-am mai putut dormi decât spre dimineață. Acum mi-e somn, este 8 și ¼. Îți doresc și ție o noapte bună și somn nelegănat și fără scârțâituri. Dar te rog să-mi scrii și tu, că și mie îmi place să știu ce faci, cum îți place și ție să afli despre noi”.

o-o
Lungime de la umbra
Copie cu caligrafia cea mai
(slabi) nu abia se poate
multumii pe bunta.

Tot deam la 3 ore noi ce
dus copii la circ, Maior nu
Micalita au fost adina, Mare
ori primane i. la noi vorce
s'ara. Copii lui te vorca, in
do vac, Tutina dorme foarte
multa in in partal de tinde,
e. Ah, 2 ciamuri am vorca, t. in
sa si ma am etist vidend cat
de datati mege. De la dencia
am primit ori o scrisore
in care se spune de sporul
ce i la parat catnaca ai ad
sa ma a oprit in cartelii
frunso, i M am pambit ori s'ara
sa sunt ii ani de cand m. am luati si
me a pet neay va potca inguna d'ing
ani-verano. Complimentat in s'aruta
de toti din parta noita si i pe tute
te in b'v'le. i. a la. Leamta

Dama susca 24/10
1899.

Muzeul
J. D. B.

La raga Bucuresti.

Scutem Duminaca dupa masa.
Tu vezi la brasa mine inna.
Sper ca te gaseaca in d'urille mla
la Bucuresti, Vam la to a trecut
inaptea in parta. De la parta in
casarea muma, 7 pp. si. Soya
Inventorilor a facut 69. 38r.
Tot datati i. b. comuna sa am
a om t. Popca la Reductia 210
fala in car si d'una in parment
fo ca am i noi prodet in s'ar
primana arto mii v. sola
Amaminta cu proso, si a
alabmat in la gimnasia pe
toti profesori ca se povest
se luera la noi s'ara.
I se fie necesar se vorbore
in eu 2-3 calagatori cari sunt
mai buni - si se lo agui se face

Scrisoarea Elenei Mureșianu adresată lui Aurel Mureșianu,
22 octombrie 1899 (două pagini)

lucrând extra înlalt, ca și mai
mult de la Opera, săptămâna asta
câți altfel Opz încercatul de la
lucru, care nu e în stare nici o
mică sarcină de lucru corect
* din cauza de tot când va trebui
se începe ~~an~~ ~~de~~ a ~~sub~~ ~~de~~ ~~tr~~
tru Până. Tragul meu trebuie să te
săndni de-și la un compabil
lucru care se începă m. i. tino
de cei din tipografia în vînd și
de la aima care cât a lucrat, și
să împartă lucrul, și să altfel
te mînos cu totul. Opz după
parce ~~mea~~ ~~super~~ ~~fa~~ ~~int~~ ~~ur~~ ~~ci~~
Am se vorbe cu lăblean și cu
făclui ca și acum mult ca și mai
de la lucrături, și să-1 întreb, ca
lucrând extra în to v. săptămâna

est pot lucra, mai vîntu să-1
săptămâna asta săi avem o nar
habire unde pot lucra în divi
și întrebîndu-mă și cu mînos
și cu lăblean, și să va lucra
și să promite să va lucra
binisor, atunci și săi lăsa
se luare. Tot nor pute e în
extra, se luare e cîl și mai
bine și atunci cu lucrul
de pute săptămîna a lui
Opz să se pot începă și
Opza în săptămîna asta
de costat nu va costa mai
mult, și din contra, am
icronimi după acum am
făcut socotila cu Mănos
ca astfel în septă mîna
și tot se pot începe
cu lăblean, și ca pînă

Scrisoarea Elenei Mureșianu adresată lui Aurel Mureșianu,
22 octombrie 1899 (două pagini)

Consolidarea rolului în afacerea familiei

Răspunsurile lui Aurel Mureșianu în perioada în care acesta executa o pedeapsă în penitenciarul de la Chișin, în 1899, completează imaginea relației la distanță dintre soți și importanța pe care Elena o dobândește în economia afacerii familiei. Conversația se derulează firesc, ștergând uneori distanța, tip de scriitură care amintește de jurnalul zilnic: „Ai devenit cam pretențioasă în privința scrisorilor și mai ales a scrisorilor lungi și totuși n-ar trebui să uiți că eu, într-un an, n-am scris atâtea scrisori de trecere de timp ca de când sunt aici. Îmi vei zice – da, numai de trecere de timp? Dar de noi nu ți-e dor? Asta-i altă căciulă, și de aici nici n-ar urma să-ți scriu așa adeseori și încă scrisori așa de lungi. Dar fie așa cum dorești tu. Când am putut să-ți împlinesc o dorință, nu te-am refuzat niciodată. Și așa minți dacă n-aș mărturisi că îmi face plăcere să-ți scriu, tocmai ție, înlocuind astfel discursurile noastre de toate zilele, de care acum trebuie să ne lipsim. Cu ce să încep astăzi?” (scrisoarea lui Aurel Mureșianu către Elena Mureșianu din 1 noiembrie 1890).

Dr. Aurel Mureșianu (1847–1909)

De-a lungul timpului, au fost intentate mai multe procese de presă împotriva lui Aurel Mureșianu între anii 1888 și 1890. Pretextele au fost articolele publicate în *Gazeta Transilvaniei*, însă motivul era, de fapt, implicarea sa în lupta pentru emanciparea națională a românilor din Transilvania. În urma celui de-al doilea proces, a fost condamnat la închisoare, pedeapsă pe care a și ispășit-o (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 126, 1909).

Clujin, Penit. 1/11 1890.

MUZEUL
JUD. SV.

Scumpă mea Lenuta!

Oi devenitu cum pretorșioră în jur
erula surșorilor și mui aleș a surșorilor
lungă și totuși n'ar tictuși se mite ca ese
int' unu an n'ar surșu at'at'ea surșorilor
de trecere de timp, ca de când mui aici

Jur vei dice — Ia, numă de trecer
de timp, d'ar de noi n'ar e doru? Asta
altă carință, și de aici mite n'ar urma
se ț' orin așa adeseori și în a surșorilor
asa de lung.

D'ar așa cum doru tu. Când am
putu se ț' implinșu a doru, nu fi am
refusatu n'ar d'ar, și az mite d'ar n'ar
măsturis; că lui face plăcere se ț' d'ar
toana; fie, înolșușu astfelu d'ar
d'ar n'ar de totu d'ar, de cât am
tictu se ne lipșu.

Cu se se încep astelu?

Deu nu mai surșu d'ar a începe cu vreme
ar fi înușu p'ar p'ar și obit' uritu,

Scrisoarea lui Aurel Mureșianu adresată lui Elenei Mureșianu,
1 noiembrie 1890

Principală ocupație a lui Aurel Mureșianu, aflat la închisoare, este redactarea scrisorilor, dar există multe impedimente: „Dar nu mai scriu încă a începe cu vremea; ar fi lucru prea prozaic și obișnuit, așadar să zicem că astăzi este sâmbătă și este la papistași Allerheiligen [Luminația sau Ziua Tuturor Sfinților] – tu cunoști sărbătoarea aceasta din Viena și poate că vei fi plâns și tu la reprezentarea piesei „Muller und sein Kino” – din cauza aceasta la noi în închisoare nu se lucrează, e tăcere ca și Duminică, numai cu deosebirea că nu vin vizitele obișnuite. Din cauza aceasta, draga mea, e și lucru foarte îndoios dacă va putea pleca azi scrisoarea aceasta la adresa sa, căci, fiindcă e sărbătoare, procurorii nu vin după-amiază în cancelarii și fără binecuvântarea lor nu poate să se pună în mișcare nicio scrisoare a mea”.

Perseverent ca și soția sa, Aurel Mureșianu își asumă responsabil misiunea: „Cu toate astea, eu o voi scrie – căci cine știe dacă nu cumva poștașul și-a uitat mănușile, ori tabachera, ori block-notesul și nu vine după-amiază să și le ia? Cine poate prevesti de pe acuma ce se va întâmpla peste câteva ore?” Oralitatea scriiturii ne amintește de vorbirea lor cotidiană: „Să ne întoarcem dar la obiect. E liniște mare în curte. În momentul acesta aud numai fluieratul locomotivei de la drumul de fier. Astăzi trăim aici sub zodia linteii. Adică robii au căpătat linte de mâncare. E caracteristică unei mari părți dintre arestații români – țărani – nu le place deloc linte, ei nu cunosc deloc această mâncare, mai ales muntenii, și mulți nici că o ating și se mulțumesc doar cu funtul [unitate de măsură egală cu 0,5 kg] de pită, cu toate că, dintre toate lăturile de aici, linte este cea mai excelentă. Dar tu cunoști zicala: ce știe mocanu ce e șofranu’. Vezi deci că și cuhna din închisoare are o misiune civilizatoare: învață pe oameni să mănânce de foame linte și celor ce-s închiși aici pe câte o jumătate de an, unii și mai mult, nici nu le intră prin cap mai târziu cum au putut să nu mănânce la început linte care este atât de bună și nutritivă”.

Timpu trece mai ușor ca povestitor: „Eu noaptea aici dorm de regulă 6 ore după vechiul proverb latin, în timpul celălalt

citesc. Dimineața mă deștept pe la 4 ½, apoi citesc până la 7, mă scol, mă spăl, îmi fac ceaiul și mă dau jos în curte la plimbare. Jurnale sosesc pe la 10 ore – le citesc și apoi mă apuc de scris, pe la 12 ore iarăși mă plimb până ce îmi aduce mâncarea. După-masă citesc, scriu și pe la 3 ½ – 4 ore fac iarăși puțină plimbare. Acum sunt 4 ore și aștept să sosească un prieten pe care l-am rugat să mă viziteze azi”.

Pentru a respecta ritmul narațiunii, autorul folosește formule deja cunoscute, adaptate la context, fără a uita nimic: „Și mă pusei pe-o șa și îți scriei așa, numai să îți se împlinească dorința de a avea scrisoare de la mine duminica și încă una mai lungă [...] Pe Ricu îl sărut dulce și te rog numai să nu-l drăgostești prea mult, ca să-mi mai rămână și mie când voi ajunge acasă și apoi nu te gândești că ușor poți răsfăța băiatul tatălui?” (scrisoarea lui Aurel Mureșianu către Elena Mureșianu, 1 noiembrie 1890).

Suținerea de care s-a bucurat de multe ori Elena din partea soțului este expresia corectă a încrederii dintre ei. Iată o dovadă a acestei armonii a cuplului Elena Mureșianu – Aurel Mureșianu: „Cum că ție îți este grijă de mine nu poate decât să mă încante; și eu mă aflu în aceeași situație și de aș putea aș fi mâine deja la tine, dar e bine când omului însuși [două cuvinte indescifrabile], de care are neapărată trebuință. Tu ai putea să vii încoace, precum și dorești, dar nu ți-ar fi permis să comunici cu mine decât cel mult o jumătate de oră, ca orișicare străin, și în prezența funcționarului de aici. Nici atâta satisfacție nu ai putea avea de a putea vedea chilia mea, căci nu ți s-ar concede. Numai la procuratură sau la inspectorat m-ai putea vedea”. Scrisoarea o încheie cu un îndemn: „Până atunci, fii bravă și menține-te mereu tot așa de bine. Azi, tocmai în momentele acestea chiar, se împlinește o lună de când am trecut peste pragurile închisorii. Vezi deci, dragă, că trecură și aceste zile posomorâte și bine e ca în vis – ca circumstanțe ale vieții, să ne conservăm umorul acela de care are lipsă viața omului ca floarea de rouă” (scrisoarea lui Aurel Mureșianu către Elena Mureșianu, 1 noiembrie 1890).

Riculeții dragă!

Ţi scriu ca să câtuş de înduri
spre alii nici spune cum stau
lucrurile pe acasă. După cum vei
fi uitit nici caş Janeta vei fi văzută
că nici nu şa răcit procesul închin
ni avem deja unul nou. Pă seune
Ţi sa păout prea puțin celor Jela
Pesta pedepşa ce s'a făcută și uite
me-a înhătat cu altul. Acum însă
e vorba că sine să ia răspunderea
Braniste nu mai orea. Sau
e plecat. Fluturcau nu vasa
tati unde a fost pedepsit iar
sa zarii în chisoare. Si el
ca bolnău s'ar prăpădi avola
singur închis. Azi a vorbit
tata cu Spuderea și el
e promis că ia asupra

Scrisoarea Elenei Mureșianu adresată lui fiului ei,
Aurel Horea Mureșianu, 26 decembrie 1902

Desigur, rolul principal pe care Elena Mureșianu îl îndeplinește, ca orice femeie de la sfârșitul secolului al XIX-lea (și nu numai) este cel de mamă. Reprezentările celor doi copii sunt echilibrate, totuși imaginea Ilenuței este pusă în rama scrisorilor ca un tablou plin de morală aproape prea matură pentru vârsta ei. Într-o scrisoare către Riculeț, datată 26 decembrie 1902, Elena povestește despre o nouă situație problematică a *Gazetei Transilvaniei*, în care Ilenuța vrea să-și asume răspunderea traducerii unui articol, pentru a-l salva de un nou proces pe tată ei: „Ilenuța, fată bună și curajoasă, a zis către tată-său să lase pe ea să-și ia asupra-și, căci articolul este o traducere din «*Courriere Europenne*» și ea știe franțuzește. Acum, dacă Spudercă n-ar fi vrut să și-o ia asupra-și, atunci în tot cazul aș fi stăruit și eu ca Ilenuța să fie autoarea traducerii. Ce zici tu la asta? Multe se mai schimbă în lume și mai ales la noi, unde ducem o viață cam prea zbuciumată. Acum să ne așteptăm la o pedeapsă în bani mare. Nu știu cum vom birui cu toate. Azi tata a voit să anunțe în jurnal că de la Anul Nou *Gazeta* va apărea numai ca broșură, o dată pe săptămână, fiindcă nu mai întâmpină sprijinul publicului, fiindcă tineretul nu mai este naționalist și fiindcă acum dușmanul comun o urmărește. Fusesse tata și supărat pe Braniște că n-a voit să ia răspunderea. Declarația a făcut-o așa de nepotrivită, încât eu nu l-am lăsat să o publice” (scrisoare adresată lui Aurel Horea Mureșianu, 26 decembrie 1902). Se poate observa în acest final de scrisoare faptul că Elena Mureșianu lua parte la deciziile redacționale, uneori părerea ei fiind recunoscută ca mai potrivită sau mai echilibrată decât cea a soțului.

Încheiem acest capitol despre viața de femeie căsătorită a Elenei Mureșianu cu o imagine. Aici, ea este reprezentată la masa de scris, la picioarele unui Aurel Mureșianu bolnav, întins pe un recamier. Elena are condeiul în mână, de parcă așteaptă să noteze indicațiile soțului. Fotografia a fost realizată în atelierul fotografic al lui Julius Knauer din Brașov, cu ocazia numărului jubiliar al ziarului *Gazeta Transilvaniei*, în anul 1908 (Micu, 2021, p. 291). Aceasta este **reprezentarea publică** a cuplului

Mureșianu: bărbatul, conducătorul publicației, coordonează activitatea acesteia chiar dacă sănătatea îi este afectată, iar femeia își îndeplinește rolul prescris de societatea patriarhală a epocii, acela de soție supusă și de sprijin necondiționat al soțului. În mod evident, imaginea menită să fie publicată este intenționată și atent regizată. Însă nu este în concordanță cu realitatea cuplului, întrucât, așa cum am văzut din scrisorile redade până aici (și vom vedea și în capitolul următor), deci din **surse private**, inaccesibile publicului și societății secolului al XIX-lea, viața, aspirațiile, munca și rolurile Elenei Mureșianu sunt mult mai diverse și mai nuanțate decât strict acela de secretară a soțului ei.

Elena Mureșianu, alături de soțul ei, Aurel Mureșianu, 1908

Așadar, fotografia publicată în *Gazeta Transilvaniei* respectă, confirmă și întărește normele și așteptările de gen de la sfârșitul secolului al XIX-lea, trecând sub tăcere – ba chiar ștergând

din istorie, susțin multe cercetări din domeniul studiilor de gen – munca de coordonare și creativitatea femeii Elena Mureșianu. De aceea sunt atât de importante sursele alternative pentru o istorie incluzivă, una care să prezinte și contribuțiile femeilor. Corespondența, jurnalele și memoriile, alături de istoria orală și unele opere de ficțiune, reprezintă astfel de instanțe din care pot fi refăcute – măcar parțial – viețile, muncile și aspirațiile femeilor în cadrul unei istorii atente la categoria genului, care se află de-abia la început în România.

ÎNTÂLNIREA ELENEI MUREȘIANU CU VIAȚA DE FEMEIE VĂDUVĂ

Am prezentat până acum rolurile Elenei Mureșianu, născută Popovici, pe parcursul frânturilor de destin redată în scrisorile ei: studentă la Viena, soție a doctorului Aurel Mureșianu, specializat în drept – dar care a renunțat la cariera juridică pentru a-și asuma răspunderea publicării ziarului *Gazeta Transilvaniei* –, coordonatoare a afacerilor soțului ei când acesta nu se afla în Brașov, precum și mamă a celor doi copii, Aurel Horea (Riculeț, 1889–1950) și Elena Aida (Ilenuța, Tuca, Tucuța, 1891–1956). Iată acum o ultimă filă a vieții Elenei Mureșianu – cea de văduvă. În sensul adoptat de dicționare în secolul al XIX-lea, văduvia era un statut rezultat după despărțirea de soț sau soție, de facto sau de jure, prin moarte sau separare (Șăineanu, 1929, p. 684). Evoluția limbii însă a redus semnificația la sensul de persoană care și-a pierdut soțul sau soția prin deces și nu s-a mai recăsătorit.

Cei douăzeci de ani de căsătorie i-au oferit Elenei multe împliniri, precum și roluri care nu se potriveau întotdeauna cu normele și așteptările de gen ale epocii. Soțul ei i-a lăsat ca moștenire afacerea *Gazetei*, pe care Elena a preluat-o și a continuat-o, alături de educarea celor doi copii. După decesul soțului, în anul 1909, scrisorile Elenei se concentrează asupra unui alt interlocutor – fiul ei, Aurel Horea, căruia îi împărtășește toate bucuriile și grijile sale. Din punct de vedere juridic, în Transilvania – spre deosebire de Regat –, drepturile femeilor se schimbau odată ce rămâneau văduve.

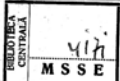
Responsabilitatea moștenirii: casa familiei

Fără soț, femeia devenea **capul familiei**, primind tutela copiilor minori, iar dacă era „văduvă de domn” asigura regența fiului minor. De asemenea, **văduva administra averea**, se

prezenta în instanță pentru pricini legate de proprietăți, ducea la îndeplinire acțiuni juridice începute și nefinalizate de soțul defunct. Această libertate era însă de multe ori îngrădită fie de hotărâri juridice (de exemplu, dreptul de decizie în administrarea afacerilor/proprietăților fără drept de semnătură), fie de norme și conveniențe sau de hotărâri testamentare. Cu toate limitările menționate, statutul juridic și civil al femeilor văduve din Transilvania ca parte a Imperiului Austro-Ungar era radical diferit de cel al femeilor din Regat, unde acestea nu aveau nici drept de tutelă, nici de administrare a afacerilor familiei – așa-numita „incapacitate juridică” a femeilor din Muntenia și Moldova, despre care vom vorbi pe larg în capitolul următor.

Identitatea Elenei Mureșianu a fost impregnată, până în acest moment, de prezențele oamenilor cu care s-a întâlnit, fie la studii la Viena, fie în mariajul ei cu Aurel Mureșianu, mariaj care a determinat preocupările ei de soție, de mamă, de femeie care administrează atât casa, cât și afacerile soțului în lipsa acestuia, alături de viața mondenă și de militantismul naționalist. Totuși, două aspecte sunt cele mai importante preocupări ale ei după moartea soțului: administrarea *Gazetei Transilvaniei* și locuința. Ele apar ca obiective esențiale, cărora se dedică aproape în totalitate, bineînțeles, în paralel cu desăvârșirea educației celor doi copii, Riculeț și Ilenuța. Dinamica identității ei își va pune amprenta asupra modului în care apără, în ultima parte a vieții, ceea ce este conștientă că va fi moștenirea pe care o va lăsa în urmă.

O preocupare prioritară devine renovarea casei. După cum se poate observa din imaginile alăturate, Elena Mureșianu își ia în serios rolul de stăpână a casei, de supraveghetoare a lucrărilor de renovare – pe care ea însăși le-a proiectat din punctul de vedere al designului și al decorațiunilor interioare. În plus, ea este și cea care se ocupă de partea financiară a întregului demers (calcularea cheltuielilor) și de relația cu afacerile aducătoare de venituri și cu băncile.

Preliminar de pese
pentru repararea Caprisiului

Muzeul
No. Bv.

1. Roculuita. Tigli pe coperisul in drag si lăfăru
a 1500 tigle noi, in bracu scocunilor in
var si marginile dela givete si scobasina
suprapoala totala circa 400 m² a bobo 24000
- 2.) Schimbatura a perechei caprii putresi si
inlocuti cu alti noi, sturchezuri in toata
partea sub caprii pentru in carice si puiori
pe circa 16 metri lung. Complet asecati
cu lifarolu caricilor khirone s. alt pausal
Cor. 80.00.
3. lifarolu a ferestla de kinichea si asecatu
acelea Complet. Cor. 12.00

Suma Cor. 240.00
" " 80.00
" " 12.00

Suma totala Cor. 332.00

Gracov in 14 iunie 1911

Scazut la Cor. 280

Ioan Intepotzei Coroavne

Masilis Tulgea

Primit din societate la rus Cor. 150 -

una sută cincizeci.

28 iunie 1911 Masilis Tulgea

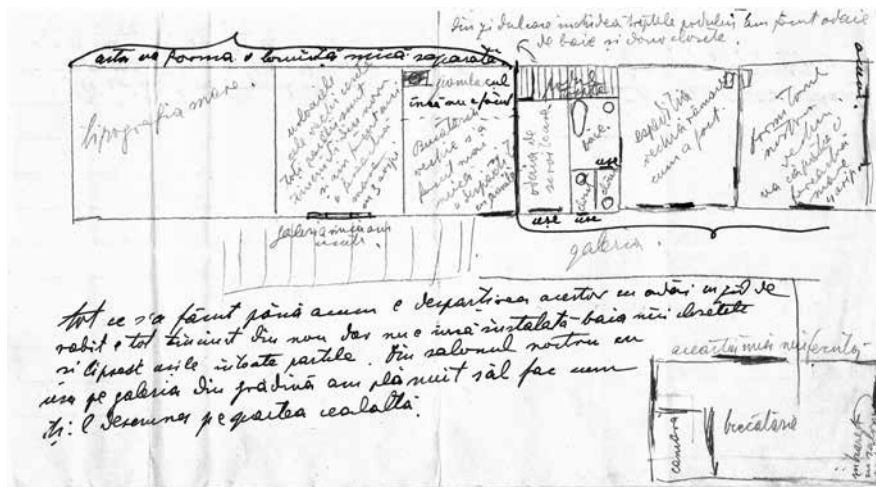
Fragment calcule renovări, vara anului 1911
(include chitanța de mâna pentru plata lucrării)

Mi sa alchitat in reap
scoteala din partea soan
Elena A Mureanu
azi in 3/10 Eii
Masile Tulcea

Fragment calcule renovări, vara anului 1911
(include chitanța de mâna pentru plata lucrării)

În același timp, starea de război o îngrijorează foarte tare, întrucât vede cum efortul de a oferi casei un aspect modern și adecvat începutului de secol pare a fi aproape imposibil. Într-o scrisoare datată 22 martie 1915, își exprimă neliniștea că nu va găsi meșteri pentru lucrările casei, pentru că cei mai mulți se înrolează. Totuși, cu precauție, face niște desene și evaluări ale costurilor privind acest proces: „Nu știu cine va mai rămânea prin oraș, pe la oficii, căci cel ce poate lua o armă în mână e înrolat fie și mai așa. Meșterul pe care l-am angajat să-mi repare casele și el va fi curând înrolat. Cei de la Gazetă nu mi-au dat decât 5.000 de coroane și le-am cerut iar să-mi dea pentru prima [zi din] aprilie cel puțin 3.000. Nu mi-au răspuns însă, și nu știu cum să grăbesc să pot să adaptez până voi mai găsi meșteri, ducându-se cu toții în luptă. Până acum am făcut numai mărunțișuri și m-a costat 2.000 de coroane. Pentru toate care încă mai vin, mi-a cerut meșterul zidar încă 11 mii. lubea bugetul meu. Acum nu știu dacă voi putea căpăta

banii să merg mai departe. Voi face așa ca ultimele 2.000 de coroane să le plătesc succesiv la anul, dacă se va învoi. Alături aici îți desenez ceea ce i-a făcut [...]” (scrisoare adresată lui Aurel Horea Mureșianu, 22 martie 1915).

Scrisoarea Elenei Mureșianu către Aurel Horea Mureșianu, 22 martie 1915

Ea continuă: „Tot ce s-a făcut până acum e despărțirea acestora cu odăi în zid [...] e tot de tencuit din nou, dar nu e instalată baia și nici closetele și lipsesc ușile în toate părțile. Din salonul nostru cu ușa pe galeria din grădina am plănuț să-l fac [...] și-i desenez pe partea cealaltă”.

Atentă la detalii, Elena Mureșianu își redescoperă minuțiozitatea din pictura de pe vremea studiilor vieneze și își dovedește pasiunea și talentul pe care le-a îmbogățit prin dorința de face lucruri durabile. Grija de a echilibra costurile renovării cu cheltuielile domestice și cu bugetul redacției face ca imaginea ei în multiplele rolurile pe care le îndeplinește să fie din ce în ce mai nuanțată și mai bogată, manifestată și prin continuitatea intereselor și a perseverenței de care dă dovadă.

Responsabilitatea moștenirii: afacerea

Așadar, scrisorile Elenei Mureșianu de după dispariția soțului s-au concentrat asupra educației copiilor și a coordonării activității Gazetei, combinate cu grija pentru bugetul familiei. Corespondența aduce în discuție nu numai gestionarea Gazetei, prin care suplonește răspunderea soțului ei, ci și aspecte legate de menținerea misiunii publicației, coordonarea extensiilor acesteia, precum librăria și tipografia, și participarea la diverse activități de negociere și restructurare pentru a face profitabilă afacerea. Toate acestea se desfășoară pe fondul crizei declanșate de Primul Război Mondial și în condițiile continuării implicării în viața cetății.

Ca urmare a presiunilor financiare, problema banilor cheltuiți de Riculeț este principala problemă pe care o are de gestionat Elena după moartea soțului. De aceea pare deznădăjduită în încercarea de a-l educa, de la distanță, pe fiul său să fie mai econom: „Am primit scrisoarea ta ultimă. N-am răspuns dacă ai primit cei 80 de lei? Îmi spui că încă te nefericesc dacă nu ți-oi trimite banii ceruți de tine, căci vei fi cu ofițerii. Pesemne tu speră că vei fi cu ofițerii? Dar ei au bani cu lingura de cheltuit? Mai toți sunt mai calici ca tine. Poate vrei să joci pe contele? Într-un an, în felul ăsta, ți-ai mâncat tot ce ți-a rămas de la tata. Degeaba caut eu să mă restrâng de la toate, că nu va folosi nimic. În anul acesta, ai mâncat veniturile de la părțile tuturor” (scrisoare adresată lui Aurel Horea Mureșianu, nedatată, probabil 1910).

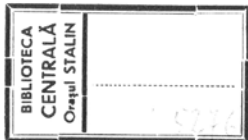
Este perioada în care trebuie să negocieze afacerea Gazetei, dar să se ocupe și de dările casei: „Ieri ți-am trimis 120 de coroane și azi îți trimit încă aici 20 de coroane. Darea n-am plătit-o și vor veni cei cu sechestrul, fiindcă tu ai cheltuit banii ce ar fi fost pentru dare [...] Chiar în înțelegere cu Bârsan procedează Vecerdea așa. Ar vrea să răscumpere Gazeta tot cu banii Gazetei. Le-am scris adică lui Bârsan foarte hotărât că le las timp de gândire doar până la 1 ianuarie 1912. Dacă până atunci nu vor răscumpăra, jurnalul nu-l mai vând, căci nu mai poate să meargă așa înainte, ca să-mi oprească

banii sosiți pentru conducerea Gazetei și să-i adauge pentru răscumpărare”. Asumarea răspunderii conducerii Gazetei o situează pe Elena Mureșianu în ipostaza unui adevărat lider în realizarea misiunii publicației, care se suprapune și uneori se contrazice cu dorința de a fi o mamă bună și darnică. De aceea scrie cu regret, dar cu mult simț de răspundere: „Să mă cumpere cu banii mei proprii e cam de răs [...] Mie de trai nu mi-a rămas nimic. Tot ți-am dat ție. Sufletul poate că încă nu ți-l pot da. Să vii să vezi tu cum merg lucrurile, apoi ai judeca altfel. Fii cuminte! Sărutări, Mama” (scrisoare adresată lui Aurel Horea Mureșianu, nedatată, probabil 1910).

Din tonul scrisorilor, anul 1911 poate fi considerat drept unul al grijilor și al problemelor pe care le împărtășește celor dragi cu franchețe, mai ales fiului care se află la studii în străinătate și solicită foarte mulți bani: „Ieri ți-am trimis 200 de coroane pentru septembrie – o sumă cu mult necaz, pe care ți-am completat-o după ce augustul a fost așa de scump. Dacă tu nu vei fi în stare să-ți împarți toate ca să ieși, atunci vei trage proaste consecințe, căci eu nu-ți voi putea să-ți mai trimit fără a mulțumi lui Dumnezeu dacă voi putea ieși cu cinste” (scrisoare adresată lui Aurel Horea Mureșianu, 1911).

Pentru familia ei vacanța nu mai există, iar situația afacerii este prezentată prin descrierea unei negocieri dure: „Mi-a scris o scrisoare să-i dau încă înainte de Asociație un răspuns dacă mă învoiesc să primesc 40 de mii de coroane și cautiunea să rămână așa după cum e casa noastră cam doi-trei ani, iar ei să-i rămână 10 mii datori și atunci, dacă mă învoiesc, imediat s-ar putea tranșa chestiunea. Eu nu i-am dat niciun răspuns, deoarece mi-a reținut paralele despre care și-a amintit și astfel m-a lipsit și de plăcerea de a merge la Asociație, după cum intenționasem”. În plus, vacanța la Bran s-a scurtat și este îngrijorată de examenele și viitoarea carieră a lui Aurel Horea: „Timpul s-a mai răcit și noi ne gândim să mai stăm poate numai încă până la 10 septembrie, căci pe urmă trebuie să merg să pun librăria în rând pentru începutul anului școlar. Tu ține-ne la curent cu ce faci numai și numai când te vei înlesni și, te rog,

gândește-te când vei mai dispune de timp liber să mai răsfoiești puțin cărțile militare, căci poate nici ție nu ți-ar conveni să cazi la examen și să rămâi veșnic un soldat prost [...] După atâta cheltuială să am și eu o mică recompensă [subl. autoarei]" (scrisoare adresată lui Aurel Horea Mureșianu, 1911).

Vici

9/11

gă Piculeti.

Eri ți-am trimis 200 Koronae pentru Peptenovic o sumă care cu mult neces ți-am completat după ce Augustul a fost așa de scump. Dacă tu nu vei fi în stare să ți împarti toate ca să eri, atunci vei trage proaste conștiințe căci eu nu voi putea să ți mai trimid. Păr voi mulțumii lui Dumnezeu dacă voi putea eri cu inute. Ți tu bine . . .

Moldovan și cu Franțite sau Jus la Asociațiune

Scrisoarea Elenei Mureșianu către Aurel Horea Mureșianu, 1911

Pe măsură ce reușește să stăpânească situația pierderii soțului, tonul devine din nou calm și liniștit: „Ai grijă numai, dragă Riculeț, cu toate și împarte-ți banii, căci e greu cu ei. Eu o simt grozav, că lunar trebuie să fac, am ori n-am, pentru tine așa mult. Am mult de lucru cu diverse scrisori și socoteli de ale librăriei și Gazetei, așa încât nici n-am vreme să mai ies și llenuța stă și acum îmbrăcată și așteaptă să scriu scrisoarea ta. Pe aici nimic nou” (scrisoare adresată lui Aurel Horea Mureșianu, probabil 1911).

Tonul hotărât și autoritatea cu care se adresează partenerilor de afaceri bărbați arată că Elena Mureșianu are experiență în astfel de negocieri, că s-a ocupat de administrarea afacerilor și înainte de moartea soțului, dar și că este conștientă de limitările juridice ale unei femei care se angajează în sfera publică: „Mult stimate Domnule Director! La scrisoarea D-voastră din 21 august a. c., în care ne faceți oarecare propuneri relativ la afacerea Gazetei Transilvaniei, avem onoarea a vă răspunde următoarele: [...] Suntem hotărâți [tăiat în orig.] învoiți a vă preda tipografia împreună cu Gazeta Transilvaniei în prețul stabilit de adunarea din Sibiu, dacă se va urma conform hotărârii din Sibiu și se va ține seamă de învoială subscrisă de mine și de fiul meu” (scrisoarea adresată lui Aurel Horea Mureșianu, 21 august [1911]). Așadar, semnătura contractelor nu este valabilă decât în cunoștință de cauză și cu acordul unui bărbat major din familie, responsabilitatea femeilor nefiind suficientă din punct de vedere legal. Această inegalitate juridică, în detrimentul femeilor, este chiar mai clar exprimată în scrisoarea redată în caseta de mai jos.

„Dragă Riculeț!

De o săptămână nu am mai primit nicio scrisoare și sunt foarte îngrijorată ce-i cu tine. [...] Azi am fost la Albina pentru răscumpărare și nu voiesc să-mi dea întreaga sumă, zicând că încă tu n-ai subscris

contractul și astfel îmi rețin [...] parte din bani, iar cu ăștia nu mă pot ajuta ca să le reglez pe toate. Îmi spun ca să-ți trimit ție contractul ca să-l subscrii și spun și că tu trebuie să-l subscrii înaintea a doi martori cunoscuți, cum, de exemplu Emil Băiulescu și Stoica. Și Emil Băiulescu pe urmă să scrie imediat la Albina că azi – adică atunci când vei subscrie – dl Aurel Mureșianu a scris contractul înaintea noastră și trebuie și Emil și și Stoica să subscrie scrisoarea și să o adreseze lui Vecerdea.

Mie însă nu-mi vine să trimit contractul din mână; mai știi că nu te găsește factorul acasă și se poate pierde și el conține tot ce mai avem. Dacă nu voi mai putea să plătesc datoriile la Sparkana și datoriile curente, atunci la suma ce mi-o rețin s-o scoatem când vom veni în vacanță și atunci să plătim datoria la Albina, pe care acum nu o pot plăti. E mizerabil din partea numiților domni că îmi pun atâtea bețe în roate; pare că nu știi că [ceea] ce fac eu fac tot numai pentru binele copiilor mei. Pentru banii pe care mi-i rețin îmi dau numai 4 procente, iar eu trebuie să le dau $5\frac{1}{2}$. Îți voi mai scrie zilele acestea tot ce mai fac. Librăria sunt în vorbă să i-o dau lui Bănuț, căci e concurența mare și nu mai intră decât jumătate cât altădată și Dra asta mă și înșală dacă o voi lăsa singură.

Azi m-a întrebat iar cineva dacă nu vindem casa și mi-a spus că un comerciant din Oradea Mare ar voi s-o cumpere. I-am spus că 100 de mii de florini, dar știe că mai am contracte cu chirie. Ce zici tu: să o vindem? Dacă nu va da 100 de mii de florini?

Scrive-mi negreșit și răspunde-mi la toate întrebările. Până atunci fii îmbrățișat de

Mama”.

noastră și trebuie în Euil
și ai Poica să scrie scris
noarea și s'o adrease lui Peșcolu.
Mie încă nu-mi vine să
termin contractul din mîi.
Nu mai știu să nu te parate
factorul acesta, și să parate
pietle și el conține tot ce mai
avem, pe că numai voi putea
să plătești la Garbaza
și datorii la cucerito atunși
la acasă și nu s'ar în
destatem când vom veni în
ocază și atunci să plă-
tăm datoriile la Albrina care
acum nu o pot plăti.
E miserabil din partea
numai, te las să în
pare că nu știu că eu
ce fac, fac tot numai

Pentru binele copiilor mei,
Pentru banii pe cari mi
reții în dau numai
4 procente iar eu
trebuie să le dau
5 1/2. Iti voi mai scrie
zilele altele tot e mai far.
Librăria seant în vorta
să is sau lui Bănuț căci
e vorcuntența mare și nu
mai intră, și cât jumătate
ca altădată, și la asta
mă și înzală dacă o
voi lasa singură.
Opți m'a înțebat iar
cineva dacă nu vrei să
casa, și mi-a spus că
un comerțiant de din Ora
de-a mare ar voi s'o cumpere
sau spus ca 100 mi și de firmă.

Scrisoarea Elenei Mureșianu către Aurel Horea Mureșianu,
29 decembrie 1911

Este remarcabilă hotărârea și autoritatea cu care Elena subliniază faptul că locuința a fost mereu proprietatea familiei și a adăpostit activitatea Gazetei, așa încât are nevoie de garanții că vânzarea afacerii nu va duce la pierderea casei: „Ceea ce privește cauțiunea Jurnalului, ne învoim să rămână pe casă suma de cauțiune care e și azi intabulată, dacă se va limita timpul până când să rămână și ni se va asigura că nimeni nu se va poate atinge de ea, căci [...] este singurul nostru avut, din care vom trăi.

Consultând legistul, ne-a spus că asigurarea s-ar putea astfel face că D-voastră la cumpărare să înregistrați firma etc., dar nouă ne dați un act notarial cam în felul acela cum că ne-ați cumpărat Gazeta împreună cu tipografia, dar dreptul de proprietate rămâne al nostru până în momentul când se vor regula toate, și asta pentru cazul că ajungând vreodată întreprinderea în încurcătură – ceea ce nu dorim – să avem noi dreptul de a ne scoate banii.

Mai departe în învoiala dictată de adunarea din Sibiu și subscrisă de mine și de fiul meu, ni se promite a 10-a parte din capitalul social. Societatea aceasta a fost proiectată ca societate pe acțiuni, însă s-a schimbat în societate de comandită, deci nu mai cerem a 10-a parte din capitalul societar, dar rugăm să ni se rebonifice cumva acest punct, căci, având în vedere că sumele adunate pentru răscumpărarea Gazetei s-au adunat foarte puține de la comanditar și cea mai mare parte s-a donat, după cum se știe, necondiționat, mai mult pentru numele nepătat al Gazetei, care a ajuns cu cinste la 73 de ani și la al cărei renume numai singură familia noastră a contribuit prin munca sa și avutul ei” (scrisoarea adresată lui Aurel Horea Mureșianu, 21 august [1911]). Rândurile de mai sus dovedesc nu numai perseverența cu care luptă pentru asigurarea viitorului familiei, ci și fermitatea cu care apără reputația publicației românești, ca moștenire a familiei al cărei nume îl poartă.

7682

Mult stimată Doamnă Director!

La scrisoarea Voastră din 21 August a.c. în care ne faceți oare care propuneri referitor la afacerea 'Gazetei' Transilvaniei, avem onoare a Vă răspunde următoarele:

Punctul ~~hotărârit~~ ^{învoiesc} a Vă preda tipografia împreună cu Gazeta Transilvaniei în prețul stabilit de adunarea din Sibiu, dacă se va urma conform hotărârii din Sibiu și se va ține seamă de învoială subscrisă de mine și fiul meu.

Dacă Voastră însă pentru moment nu veți putea ~~de~~ ^{de} eliberați deodată întreaga sumă de 50 mii Coroane (pincizecimii) și numai 40 mii (patruzeci) nu împiedică nimic, dacă pentru restul de 10 mii Cor. (zece) ne veți asigura în deajuns și ne veți plăti regulat ~~interesul~~ ^{și} ~~prezentul~~.

Ceea ce privește cautiunea jurnalului, ne învoim cu plăcere să rămână pe casă suma de cautiune care e și azi intabulată, dacă se va limita timpul până când să rămână și ni se va asigura că nu se poate atinge nimeni de ea, ^{o facem numai din bunăvoință și din interes} ~~căci~~ ^{este} singurul nostru avut, după care vom trăi.

^{Consultând} ~~Intelegându-se cu~~ ^{legistul}, ne-a spus că ^{asigurarea} se putea astfel ~~asigura~~ ^{face} ~~toată~~ Voastră la cumpărare faceți ~~toate~~ ^{toate} ~~formale~~ ^{formale} și înregistrați ~~formale~~ ^{formale} și dar nouă de dat: un act notarial cam în felul acela să ~~se~~ ^{se} ~~notari~~ ^{notari} cumpărat Gazeta împreună cu tipografia dar dreptul de proprietate rămâne al nostru până în momentul când se vor regula toate, și asta pentru cazul că ~~ajungând~~ ^{ajungând} ~~în~~ ^{în} ~~treburile~~ ^{treburile} ~~voastre~~ ^{voastre} - ceea ce nu dorim să avem noi mai întâi dreptul de a ne scoate banii.

Scrisoarea Elenei Mureșianu către Aurel Horea Mureșianu,
21 august [1911] (două pagini)

7 de un proiect de lege care prevede ca: unuia din membrii interni in societate si numai ca comandi. tari si anume suma de 2000 Corvane donata din partea Sindicatului pentru acoperirea politiei sub scris de tiparita sa nu sa considere ca un bun al comunitatii al nostru iar ceea ce s-a hotarit obata in comitet si adica interesele capitalului, din cari neati dat in trei rinduri o suma carecare, sa nu ni se retraga din suma ce avem sa primim. Lăci având în vedere că vom avea să vă avansăm abonamentele plătite deja înainte, precum avem să plătim și ~~toată~~ hârtia de gazetă și de tipografică, ceea ce va face sume considerabile, nu putem nici decum să căm cu restul ce ne va rămânea mai vortos că nu primim deodată toată suma.

Mai departe în inviala dictată de adunarea din Sibiu și subscrisă de mine și de fiul meu, ni s-a promis a 10. parte din capitalul social. Societatea aceasta a fost atunci proiectată ca societate pe acții, acum însă s'a schimbat în societate de comandită, deci nu mai cerem a 10. parte din capitalul societății, dar rugăm să ni se rebonifice umoa acest punct căci având în vedere că sumele adunate acum pentru resumpărea reș gazetei s'au adunat foarte puțin de la comanditari și cea mai mare parte s'a ^{sculat} supra cum s'a stă, supra recontribuționat mai mult pentru numele nepătat al gazetei care a ajuns în cinste 73 de ani și la al cărei renume numai singura familia noastră a contribuit prin muncă și avuție. Deci nu pretindem altă decât 10% din venitul curat al întregii întreprinderi și această abia numai după 5 ani după ce va intra în posesiunea noastră.

(foaștea Domnului Director însuși în proiectul elaborat de Doamna noastră nu promiseseți 25%)

Mai departe nu vom să iubim ca membrii interni în societate și numai ca comandi. tari și anume suma de 2000 Corvane donată din partea Sindicatului pentru acoperirea politiei sub scris de tiparita sa nu sa considere ca un bun al comunitatii al nostru iar ceea ce s'a hotarit obata in comitet si adica interesele capitalului, din cari neati dat in trei rinduri o suma carecare, sa nu ni se retraga din suma ce avem sa primim. Lăci având în vedere că vom avea să vă avansăm abonamentele plătite deja înainte, precum avem să plătim și ~~toată~~ hârtia de gazetă și de tipografică, ceea ce va face sume considerabile, nu putem nici decum să căm cu restul ce ne va rămânea mai vortos că nu primim deodată toată suma.

Sperând că văți găsi de justie corvile noastre vă rugăm să ~~donăm~~ Director la priani asigurarea

Scrisoarea Elenei Mureșianu către Aurel Horea Mureșianu, 21 august [1911] (două pagini)

Suținerea financiară a studiilor copiilor

O altă preocupare importantă a Elenei Mureșianu este dată de rolul de mamă, care devine în acest context esențial, raportat atât la fiul ei, Aurel Horea, alintat Riculeț, cât și la fiica Elena Aida, numită Ilenuța sau Tuța. În rândurile următoare redăm un fragment din dialogul dintre mamă și fiu, centrul de interes reprezentându-l studiile acestuia, aflat la Paris, și bugetul necesar raportat la nevoile familiei. Mama, responsabilă și de multe probleme ale Gazetei, a cărei activitate se desfășoară în casa familiei, este deseori pusă în situația-limită de a rezolva aspecte ale vieții lui de student cheltuitor, căruia nu-i ajung niciodată banii pentru locuință, mâncare, garderobă și distracții.

Dacă pentru tânăra Elena Popovici, aflată la Viena, conținutul tematic al scrisorilor ne aducea în față viața de studentă, profesorii, apoi relația cu românii din comunitate și, în cele din urmă, viața mondenă a epocii, scrisorile fiului ei, aflat la studii la Paris, sunt foarte diferite și, după spusele lui, reflectă un stil mai realist, „nemțesc”. Aurel Horea Mureșianu îi descrie mamei sale orașul, atmosfera cartierului studentesc în care trăiește, îi mărturisește că viața pariziană este cu totul altfel decât se aștepta și cunoștea din alte orașe și că îi este greu să se acomodeze. În plus, prețurile diverselor produse și servicii, precum și cheltuielile pe care le presupune traiul lui în capitala franceză constituie unul dintre cele mai importante subiecte în majoritatea scrisorilor adresate Elenei.

Redăm mai jos câteva dimensiuni ale întâlnirii lui Aurel cu Parisul. Ne aflăm în perioada 1911–1912, în marele oraș francez, despre care scrie: „Am multe de spus. Vreau însă să le spun în câteva cuvinte. Viața de aici e pentru mine de tot nouă. Nu mi-o închipuiam niciodată astfel! Va trebui vreme ca să mă învăț, ca să mă acomodez cu ea. Îmi place tocmai fiindcă e nouă. La școli aici sunt mulți străini. Aici, în Cartierul Latin, îi întâlnești mereu. La medicină mulți ruși, la drept mulți români, la litere de toate neamurile. La facultățile de științe, de asemenea, mulți. Bâjbâie de străini” (scrisoarea lui Aurel Horea Mureșianu adresată Elenei Mureșianu, 5 noiembrie 1911).

Paris, 5 Noiembrie

911

Am multe de spus. Vreau să
să le spun în câteva cuvinte. Viața
de aici e pentru mine de tot nouă.
Nu mi-e încă puțin înviorată
astfel. Va totbun vreme în sa
mea învia, și mă acomodez
cu ea. În place totmai puțin
e nouă. La școli aici sunt multe
școli. Mai în Quantier Saten
și în tâlăști mare. La medi-
cina multe școli, la drept
multe școli, la literă
de toate ramurile. La fa-
cultățile de științe de ase-
menea multe. Școli de
știri. Tranzacii nu sunt știri
esa. goveani cum i am vorbit.
Mai ales oamenii de pe sunt
galăgii, răsunători, toți și
de font. Cu se o cunoaște mai
bine. O să-ți spun unele, etc.

Scrisoarea lui Aurel Horea Mureșianu către Elena Mureșianu,
Paris, 5 noiembrie 1911

Fascinat de oraș, Aurel îl descrie astfel: „Parisul are un tren electric minunat pe sub pământ, care se cheamă Metropolitan, sunt tuneluri mari cu două linii care trec sub tot Parisul. Uneori trei-patru una peste alta. Cu trenurile astea ajungi iute oriunde ești în Paris [...] Peste tot Parisul e un oraș foarte vechi. Biserica cea mai mare, Notre Dame, este din veacul al XII-lea; s-a sfârșit în 1220. Toate clădirile mari sunt vechi, dar mărețe. Am văzut până acum Palatul Luxembourg, cu grădina cea frumoasă. N-am fost nici la Luvru. Am văzut Opera, însă numai pe dinafară”.

Este capabil să facă și comparații cu alte orașe, dovadă că a călătorit mult pentru un tânăr român, și subliniază că a locui la Paris este foarte scump: „O locuință mobilată nu afli decât foarte scump. Însă sunt nemobilate cu 800 franci pe an. Odăile sunt aici foarte friguroase și mici și foarte scumpe. Cele mai ieftine odăi de închiriat sunt cu 45 de fr. pe lună. O odaie mai bună de student face însă cel puțin 65 de franci [...] Aici în viața de stradă n-ai nicio plăcere. Trăsurile și automobilele furnică pe străzi, pe care nu întâlnești deloc lume elegantă, că aceea nu prea este și atunci numai în automobil. Aici automobilele taximetru sunt tot așa de ieftine ca trăsurile (mai ieftine ca și din Pesta) care sunt numai cu un cal. Trăsură cu doi cai nici n-am văzut. Terciul cu paste e mai scump. Carnea e mai scumpă ca la noi sau cel puțin tot așa. Brutăria de aici pare bogată, dar în fapt nu prea este. Mie mai bine îmi place cea nemțească sau poate fiindcă sunt obișnuit”.

Tânărul Mureșianu îi descrie mamei și locuința sa de la Paris, pe care inițial o apreciază, dar pe care, mai târziu, o consideră prea mică: „Aici în pensiune am nimerit foarte bine. Mai am cu cine să-mi petrec. Odaia în care șed eu e foarte curată, dar mică. E lunguiață [...] În față, cum intri, e fereastră. La dreapta e latura spălătorului mare și lată, cu tablă de marmură. Mai încolo, pe pereții din dreapta, în mijloc, e șemineul de marmură, cu o oglindă frumoasă deasupra. La stânga, de după ușă, un pat mare cât două la noi, ca să dormi bine. Mai departe, la stânga, o masă lată de scris, cu dulap cu oglinzi [...] Pereții sunt lipiți

cu roșu, iar podelele sunt tot acoperite cu covor” (scrisoarea lui Aurel Horea Mureșianu adresată Elenei Mureșianu, 5 noiembrie 1911, Paris).

Regimul de studiu din Franța este comparat de tânărul român din Transilvania cu acela de la Lipsca (este vorba despre orașul Leipzig din Germania), pe care îl consideră mai riguros. A trecut de perioada adaptării la noul context, acum este capabil să fie critic atât în privința orașului, cât și a facultăților pariziene. Scrisoarea din 6 ianuarie 1912 aduce un alt ton al scrisului, în care autorul este preocupat de românitatea sa și devine aproape politic: „Mie îmi merge destul de bine deși nu am toate precum mi-aș dori. Cultura franțuzească îmi prinde foarte bine și mă face să judec real, pe când până acum judecam cam în vânt. În timpul din urmă eu m-am concentrat la Hautes Études, unde am văzut mulți profesori de la facultatea de litere studiind. E rău, căci facultatea nu te pregătește în științe mai generale, ci, dimpotrivă, te învață în filozofie, istorie și literatură, care nu amintesc nimic despre Români. Și eu nu m-am născut pentru Franția, ci pentru Români, de aceea tot Hautes Études îmi va rămâne locul de studii mai înalte (unde a făcut și Iorga și alții) și de unde voi profita mai mult decât profită atâtea fete tinere care iau licența la Sorbona. Astfel și Tuca poate să vină aici să ia licența și să facă și doctoratul dacă va avea stăruință și răbdare să-și încarce capul numai cu lucruri din istoria Franței. Eu voi urma studiilor mele și Hautes Études și la școala de limbi orientale cu palat, nu prea departe de școala de arte. Eu o să vă scriu de aici înainte mai des, ca să vă mulțumesc” (scrisoarea lui Aurel Horea Mureșianu adresată Elenei Mureșianu, 6 ianuarie 1912).

Odată cu trecerea lunilor, apar mai des preocupările legate de studiu, la care se adaugă demersul de reconstruire a moștenirii bunicului său, prin ordonarea corespondenței din manuscrisele aflate în podul casei din Brașov, pentru a marca centenarul vieții acestuia și contribuția lui la emanciparea românilor din Transilvania. Evaluările lui Aurel Horea legate de acest subiect sunt deseori tăioase: „Era o vreme când Români

erau stăpâni peste orașele săsești, care le plăteau o parte din câștigurile lor. Dar aceste vremuri au trecut de mult, Românul a ajuns cerșetor în patria lui străveche. Cel dintâi lucru ar trebui să arătăm lumii nedreptățile de azi, pe bază istorică [subl. autorului], și nu cum am făcut până acum, numai cu oieri și plângeri goale, cu Memorande pe la Maiestate, care ne-au adus numai pacoste. Tata, pe când a venit la Brașov și s-a apucat de Gazetă, avea un ideal, era însuflețit de lupta sfântă națională. Noi, azi, parcă ne-a turnat cineva cu apă rece. Suntem lipsiți de idealurile care înalță și pornesc luptele și faptele mărețe. Dumneata ai avut parte de multe decepții, mamă, fără astfel de vremi nu este istorie și luptă adevărate. În nicio istorie nu vei afla numai pagini strălucite, ci chiar dimpotrivă, paginile mari triste, ca și revoluțiile au pregătit epocile strălucite și mari. Dar epocile dinainte au întemeiat lucruri noi, au făcut reforme. Tata scria în revista «Reform» din Viena, dar câte reforme au putut să răsară din ideile tatei? Niciuna. Viața noastră politică românească are lipsă de reforme. Acestea trebuie să fie firești, să aibă temelie adevărată și să slujească de progres țării întregi. La noi sunt atâtea de făcut. Să nu crezi că cele de acum s-a isprăvit tot. Niciodată. Românii sunt abia la începutul culturii lor adevărate. Nu vezi dumneata că nici din România nu se lasă influențați de politica noastră din Ardeal. Nu cât suntem de slabi, dar avem o importanță foarte mare” (scrisoarea lui Aurel Horea Mureșianu adresată Elenei Mureșianu, 6 ianuarie 1912). Evocarea experiențelor tatălui și ale mamei atenuază duritatea criticilor, care sunt presărate din loc în loc de trimiteri la viața costisitoare a Parisului și la sărăcia pe care o trăiește. Din acest motiv declară că se simte părăsit.

Semnele crizei generate de apropierea războiului se răsfrâng și asupra vieții lor, atât la Brașov, în legătură cu afacerea Gazetei și cu eventuala vânzare a casei, cât și la Paris, unde Aurel remarcă: „Pe aici se fac adunări populare în contra războiului. «Debout, Paris, contre la guerre», scria un jurnal astăzi. Nu mai este așa frig pe aici, cu toate astea trebuie să fac foc mult în casă. Poimâine sunt gata hainele

de iarnă, comandate. Abia aștept să le am, căci poți să-ți închipui în ce poziție eram cu un rând de haine de vară mai mult și cu un rând de haine negre, vechi, în care niciodată nu m-am simțit bine. Eram cam nervos în urma neliniștii generale de pretutindeni. Azi am făcut o baie și m-am mai liniștit. De asemenea, văzând lumea românească la biserică, m-am mai mângâiat de singurătatea la care sunt expus aici. Mi-ar plăcea să fiu activ să lucrez în viitor cu oameni, să-i conduc, mai ales acum, în vremurile astea tulburi. Dar cu Românul o scoți greu la cale. De trei ori mai iute ascultă pe un străin decât pe unul de-ai lui” (scrisoarea lui Aurel Mureșianu adresată Elenei Mureșianu, 17 noiembrie 1912).

Între îngrijorarea legată de război și dorințele de activism politic național, apare în scrisoarea lui Aurel Horea nemulțumirea că nu are suficienți bani și că nu se poate prezenta cu hainele pe care și le dorește. Se simte aici reproșul subtil făcut mamei sale că nu i-a trimis mai mulți bani mai devreme. Preocupările pentru modă se amestecă aproape fără distincție cu preocupările politice.

Asemenea mamei sale pe vremea când se afla la Viena, în timpul studiilor, Aurel Horea încearcă să-și construiască propria rețea de cunoștințe și îi descrie mamei grupurile de români de la Paris: „Societatea românească de care poate că ai auzit e făcută din Români cu stare de aici, care plătesc taxa de 1000 de franci pentru dreptul de membri în consiliul de administrație. Patroana societății este dna Pilat, sora ministrului Brătianu, care locuiește aici. Un îndemn pentru societate e dat și de fratele ministrului Lahovary, care și-a lăsat după moarte biblioteca pentru scopul acesta. Este o bibliotecă frumoasă. Societatea a luat în chirie o locuință într-o casă nouă în Rue de Seine, unde șade și Moșoiu. A mobilat-o și a întreținut-o cu odăi de baie, săli de mâncare și bibliotecă cu 6000 de fr. Odăile pentru studenți (cu totul 4) sunt foarte frumoase și curate. Aici șade și Musiu Vărbianu [...] Ei vor să facă și restaurant pentru vreo 40 de studenți, unde să poată mânca bine și orfanii. Și dacă aș fi avut loc nu era prețul mare”. Tânărul face și aprecieri

legate de nobilimea românească din capitala franceză: „Aici se află și [...] o colonie [...] familiile Bibescu Ghica, Sturdza etc. au șezut și șed toate aici. S-au cunoscut cu familii mari franceze. O bibească este aici Madame Marquise de Belloy. Nevasta unui alt Bibescu este născută contesă Caraman-Chimey și alții” (scrisoarea lui Aurel Mureșianu adresată Elenei Mureșianu, 5 noiembrie 1911).

Viața la Paris este legată de societatea românească pe care o frecventează. Aurel Horea Mureșianu se compară în mod constant cu alți tineri, români și francezi, și este nemulțumit că nu are suficienți bani pentru a-și comanda hainele pe care le dorește. Ba este chiar împiedicat, conform mărturisirii sale, în susținerea unei conferințe publice, de absența unei „ținute corespunzătoare”. Pentru studentul român pare că discursul pe care l-ar ține este mai puțin important decât hainele pe care le poartă. „La societate s-au ținut două conferințe la care au fost mulți tineri de aici și domnișoare. Dna Pilat, sora lui Brătianu, e foarte riguroasă. Băieții de aici țin foarte mult să fie gătiți. Eu aș ține o conferință, dar n-am un smoching și o ținută corespunzătoare. Ar trebui să-mi fac. Mai în urmă a vorbit tânărul Cepescu Ștefan, de care poate îți aduci aminte de la Barna. Tema lui a fost «Cum vedem noi, Românii, Parisul». A fost un [...] mare, căci ceilalți tineri nu-l prea aprobau, căci îi cam lua în râs. Cepescu se trage după moșul său din Brașov. El mi-a spus că Cepeștii au venit pe la 1600 din România, unde aveau moșii, pe care i le-au confiscat Mihai Viteazul și că acum există satul Cepari, de aceea pe ei i-au chemat Ceapă și au fost oameni de neam bun” (scrisoarea lui Aurel Horea Mureșianu adresată Elenei Mureșianu, 6 ianuarie 1912).

Elena Mureșianu este conștientă de „poftă neastâmpărată de lux și modă” a fiului său și încearcă să-l tempereze și să-i insuflă valorile cumpătării, ale modestiei și să-l îndrepte spre preocupări mai serioase, precum studiile, viața socială și politică: „Gusturile tale din scrisoare sunt cam extravagante cu buton de brilante [...] Dar nu știi tu băiete că cu cât ai mai puține zorzoane pe tine ești mai elegant și aristocrat? [...]Ție

nu-ți trebuie găteală de briliante căci Dumnezeu te-a făcut voinic și bine crescut, asta-i cea mai frumoasă podoabă a ta” (scrisoare adresată lui Aurel Horea, apud Micu, 2021, p. 295).

Așadar, dincolo de alte preocupări, tema dominantă rămâne cea legată de bani, devenită pretext pentru a vorbi despre condiția sa de student român care are de înfruntat greutățile vieții într-un oraș străin și scump doar de dragul științei. Contribuția cea mai importantă din timpul studiilor este realizarea unui volum omagial pentru care cere din nou ajutor mamei ca să strângă, să organizeze și să publice documente ale bunicului său, Iacob Mureșianu.

În data de 30 decembrie 1911, Aurel Horea Mureșianu îi scrie astfel mamei sale: „Am vrut să-ți mai scriu să îngrijești de cărțile din cele două biblioteci. Într-un dulap sunt multe manuscrise vechi de tot felul. Asemenea în pod, pe lângă Gazete vechi, sunt și manuscrise, și acte. Eu singur am aflat acolo un pachet întreg cu corespondență de la Tata-moșu. Și cărțile vechi au preț uneori mai mare ca cele noi. Aici, la Paris, sunt sute de librării anticariat, poți deci să-ți închipui cum prețuiesc francezii cărțile și toate cele culte, arte grafice, stampe, tablouri, tipărituri vechi. Librăriile care vând cărți noi sunt aici numai 20%. Deci să vezi să asiguri toate acestea. Gazetele vechi încă cu valoare se pot face colecții, care să se vândă cu preț scump, odată, când oamenii vor ști prețui comorile lor. În dulapul unde dormiți, în care am pus manuscrisele și scrisorile orânduite, se află un volum cu scrisorile bunicului Iacob și ale bunicii Sevastia. Te rog, caută-le și mi le trimite recomandat. În anul viitor se împlinesc 100 de ani de când s-a născut tata-moșu. Și vreau să pregătesc o carte în care să public și scrisorile. De asemenea, poți să-mi trimiți câte o carte mai interesantă de istorie” (scrisoarea lui Aurel Horea Mureșianu adresată Elenei Mureșianu, 30 decembrie 1911).

Preocuparea lui se manifestă și în conținutul manuscrisului de 81 de pagini, precum și în așezarea în pagină a clișeeilor, deși își exprimă îngrijorarea privind finalizarea: „Ce privește fotografia lui Taia, ai dreptate că e foarte bună. Pentru

versiunea asta însă nu, căci nu se potrivește cu celelalte portrete, căci toate sunt în ținută de salon. Dacă ar fi numai bustul singur ar fi bine. În fine, nu-i lucru mare să trimiți încă o fotografie la Viena. Fotografia tatei cu Catinca și Tița nu o las afară. Ți-am scris că rânduiala câtorva clișeuri din urmă, adică: George Barițiu din anuarul Reuniunii Femeilor Române și celelalte două le voi aranja mai târziu. Suntem la mijlocul lui ianuarie și nu am primit nicio corectură. Ce-i asta? Eu am spus ca reviziile să le faci Dta, corecturile să mi le trimită mie cu manuscrisul recomandate [subl. autorului]. Dă Dta timbre și adresa mea, ca să mi se trimită în grabă” (scrisoarea lui Aurel Horea Mureșianu adresată Elenei Mureșianu, 12 ianuarie 1913). Această scrisoare este precedată de o carte poștală, în care Aurel Horea își exprimă regretul că nu stăpânește suficient de bine limba franceză pentru a scrie în reviste și jurnale privind subiectele de interes ale epocii.

Într-un articol recent, muzeografa Bianca Micu arată că s-au păstrat numeroase scrisori și cărți poștale ale familiei Mureșianu din perioada Primului Război Mondial. Prin intermediul unora dintre acestea, se poate constata felul în care Elena Mureșianu creează o punte de legătură între ea și fiul ei. Corespondența este, în vremea respectivă, singura modalitate prin care cei doi au vești unul despre celălalt. Aceasta este modalitatea prin care se simt mai apropiați, fapt pentru care Elena Mureșianu îi scrie fiului său în fiecare zi, chiar dacă nu are ceva anume să-i spună: „N-am voit să las să nu-ți scriu și azi, cu toate că n-am nimic să-ți comunic” (scrisoare adresată lui Aurel Horea Mureșianu, nedată, apud Micu, 2021, p. 294). Zbuciumul sufletesc, întrebările chinuitoare despre soarta fiului său primesc răspuns cu fiecare scrisoare venită din partea acestuia, din diverse zone ale frontului: „Sunt mulțumită cel puțin când aud că ești bine. Mai mult nici nu doresc” (scrisoare adresată lui Aurel Horea Mureșianu, nedată, apud Micu, 2021, p. 294) sau „n-ai idee ce bucurie ne faci cu scrisorile tale căci ne mai umple de speranță și pe noi la zile mai senine” (scrisoare adresată lui Aurel Horea Mureșianu, apud Micu, 2021, p. 294).

Dintr-un alt fragment de scrisoare a Elenei Mureșianu către fiul său aflat pe front, desprindem imaginea unei mame sfătoase, dar critice, a unei femei cu experiență, care înțelege importanța relațiilor cu toate clasele sociale și, mai ales, valorizarea celor care sunt mai puțin avuți și mai puțin învățați decât ei. Spre deosebire de „domnișorul” Aurel Horea, care vrea să fie respectat și ascultat în virtutea statutului social și care pare că nu încearcă nici să se apropie, nici să-i înțeleagă pe oamenii pe care îi conduce în război. Elena își ascunde cu greu dezamăgirea față de superioritatea pe care o afișează fiul ei în relațiile cu ceilalți și îi dă ca exemplu buna înțelegere și aprecierea pe care le manifesta tatăl său față de popor, de străini și de oameni simpli. În acest sens, ea scrie: „În loc să fii vesel și binedispus căci acum ai scăpat, scrii așa scrisoare disperată de pare că ți s-au înecat corăbiile. Uite, dragul meu, și noi aici avem destule și mai cu seamă eu am berechet și totuși nu disper și pe urmă ale mele sunt de altă natură, mai serioasă, și lucruri de consistență, până ce la tine e supărare mare că nu te respectă destul un caporal. Apoi nu e de râs? Mai bine fă prietenie cu el și tratează-l odată la cantină cu bere și l-ai câștigat pentru tine [...] Tata judeca altfel decât tine [...] Dădea mâna cu toți țărani și le zicea frate și cum îl iubeau toți, pentru asta tot tata a rămas și era iubit mult de popor [...] Poporul atunci îl câștiga pentru tine când îi arăți că te ții egal cu el și că îl iubești. Fă asta și tu cu soldații tăi, spune-le multe și bune și citește-le din istorie și apoi să vezi cum te vor adora, ar fi în stare să sară și în foc pentru tine. Fie ei și străini, arată-te binevoitor către toți și ție îți va merge bine și vei avea și mulțumirea sufletească că ai făcut un bine pe lume [...] ce bucuroși și fericiți se vor simți ei când găsesc un domnișor ca tine care cu dragă inimă le spune și îi învață și atunci ei se mângâie că tot mai sunt oameni buni pe lume și cu milă de popor și că nu pierd tocmai vremea, ci mai și învață” (scrisoare adresată lui Aurel Horea Mureșianu, apud Micu, 2021, p. 295).

Elena Mureșianu în istorie

Elena Mureșianu, Autoportret, Muzeul de Artă Brașov

Elena Mureșianu este o femeie aproape necunoscută. Așa cum au fost și sunt multe femei din toate timpurile și din toate zonele geo-politice. Până în ultimele decenii, femeile nu au avut o istorie. Istoria existentă nu este a întregii umanități, cum susține discursul public dominant. Istoria tradițională, cea predată în școli și de care se ocupă majoritatea cercetărilor, este o istorie a numai unei jumătăți a umanității – este istoria

bărbaților. Așa cum arată politoloaga feministă Mihaela Miroiu, „există multe rațiuni pentru această «stare de fapt». Istoria a fost patriarhală. Ea a consemnat ca evenimente pe cele care s-au petrecut în sfera publică, unde, până în secolul al XX-lea, femeile nu au avut acces sau au avut unul foarte limitat. Istoriografia s-a concentrat preponderent asupra bățăliilor fondatoare: de independență, de clasă, de cucerire, bățălii la care femeile în genere nu au luat parte, rolul lor desemnat fiind cel de mame și soții de luptători, demne cel mult să îi înlocuiască în muncile de acasă” (Miroiu, 2004, pp. 50–51).

Așadar, experiența anonimului, mult discutată în teoriile politice și sociologice de gen, este una prin care a trecut și Elena Mureșianu, o femeie care a urmat studii superioare la Viena, care își dorea să devină pictoriță, dar care a sfârșit prin a renunța la aspirațiile personale, s-a căsătorit și a avut doi copii. Totuși, educația, ambiția, hotărârea și talentul au scos-o din sfera strict domestică pe care i-o rezervau normele și așteptările tradiționale de gen specifice societății în care trăia. Ea s-a implicat în coordonarea activității publicației fondate de familia soțului, mai ales când acesta era plecat în deplasări sau când s-a aflat la închisoare. După moartea soțului, a preluat în totalitate afacerile familiei, s-a ocupat de administrarea, extinderea și apărarea lor în apropierea războiului, chiar dacă întâmpina unele greutăți juridice, cum ar fi obligativitatea unui cosemnatar bărbat pentru actele oficiale. A avut totuși noroc că locuia în Transilvania, parte a Imperiului Austro-Ungar, unde femeile beneficiau de mai multe drepturi civile și juridice decât în Regat, așa cum vom arăta în capitolul următor. Pe lângă activitățile antreprenoriale și militante, și-a continuat îndatoririle de organizatoare a casei și de educatoare și susținătoare a celor doi copii.

Însă „urmele” publice ale vieții și contribuțiilor Elenei Mureșianu – pe care le înregistrează discursul istoriografic – sunt extrem de puține și de înșelătoare. Pentru a pătrunde măcar parțial în viața unei femei aflate în penumbra istoriei și

pentru a aprecia munca și activitățile întreprinse, este necesar accesul la un set de surse private, așa cum sunt colecțiile de scrisori și jurnalele intime, de multe ori pierdute. Totuși, în cazul Elenei Mureșianu, muzeul familiei a păstrat o bogată corespondență, care de-abia acum și de-abia câte puțin este explorată, analizată și oferită publicului.

Așa cum subliniază istorica feministă Ionela Băluță, „în toate lucrările istorice, secolul al XIX-lea românesc este văzut ca începutul unei noi ere sociale, care marchează trecerea la modernitate. Ideile de emancipare a femeilor și feministe au apărut în anii 1870. În plus, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-au cristalizat schimbările produse în prima jumătate a secolului, mai ales cele legate de crearea statului național român, introducerea parlamentarismului și crearea de instituții «democratice». Ideile și revendicările feministe au fost legate, în esență, de schimbările din structurile sociale, de recompunerea identităților și a rolurilor sociale și de construcția genului în această nouă arhitectură ideologică, politică și socială” (Băluță, 2014, p. 17). Totuși, trebuie introdusă o nuanță în plus în cazul mișcărilor femeilor din Transilvania, care s-au aflat sub influența Vienei și a Budapestei și ale căror două obiective majore după Revoluția din 1848 erau reprezentate de sprijinirea luptei naționale și de obținerea drepturilor specifice. Astfel, în cazul Elenei Mureșianu, ca româncă născută în Transilvania, militantismul național este mai vizibil decât cel legat de emanciparea femeilor. Numele ei este însă asociat, prin *Gazeta Transilvaniei*, cu o importanta organizație care pleda pentru drepturile femeilor, Reuniunea Femeilor Române, în care se îmbinau cele două deziderate împărtășite de româncă ce a trăit cea mai mare parte a vieții în Imperiul Austro-Ungar.

Un articol al muzeografei Bianca Micu urmărește parcursul vieții și al activităților Elenei Mureșianu și precizează că, „în anul intrării României în război, 1916, aceasta se afla la Brașov [...]. Crezând cu putere în dreptatea acțiunilor armatei române în Primul Război Mondial și în campania din Ungaria,

din anul 1919, Elena Mureșianu s-a pus în slujba Crucii Roșii Române, fiind decorată cu Crucea «Regina Maria» pentru îngrijirea militarilor români răniți în războiul pentru recucerirea Transilvaniei” (Micu, 2021, p. 301).

DREPTURILE, ASPIRAȚIILE ȘI MIȘCĂRILE DE EMANCIPARE ALE FEMEILOR

„Cauza feminismului va triumfa”.
(Eugenia de Reuss-Ianculescu, 1912)

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, femeile nu puteau urma studii universitare în provinciile locuite de români. Până în 1920, femeile din Țara Românească și Moldova nu aveau dreptul de a fi avocate. Până în 1932, femeile căsătorite din România nu puteau deține proprietăți, nu puteau încheia contracte, nu se puteau prezenta în instanță și nu puteau îndeplini rolul de tutore pentru copiii lor. Până în 1946, femeile din România nu erau cetățene: nu aveau dreptul de a vota în alegerile parlamentare, nu puteau fi alese în parlament, nu puteau conduce ministere.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea, organizațiile femeilor din teritoriile locuite de români au pledat pentru emanciparea civilă și politică a femeilor: pentru acces la educație, la muncă, la diverse profesii din care femeile erau excluse, pentru dreptul de a vota și de a fi alese în forurile administrative și legislative. Mai ales începând cu ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, demersurile mișcărilor femeilor și feministe au devenit din ce în ce mai intense și vizibile, prin asociații cu participare foarte largă, legături inter-regionale, naționale și internaționale, petiții și memorii adresate ministerelor și parlamentului, conferințe publice, nenumărate publicații periodice și serii de articole în presa centrală și locală. Organizațiile femeilor din România au avut legături cu organizații similare din alte țări și au făcut parte din organizații internaționale ale femeilor.

Discursul istoriografic dominant din România nu a inclus în zonele de interes cercetarea mișcărilor de emancipare ale

femeilor din provinciile locuite de români și din România. Așa cum am menționat la început, au existat câteva studii asupra demersurilor de emancipare ale femeilor înainte de 1990, iar în următoarea decadă nu am găsit studii relevante. Cele câteva cercetări și republicări de documente și scrieri ale femeilor, apărute între 2000 și 2020, reprezintă o contribuție importantă, însă multitudinea activităților și a publicațiilor femeilor nu este nici pe departe acoperită de studiile existente – deci așteaptă să fie descoperită.

Global: mișcările și organizațiile femeilor și feministe

Deși au existat demersuri și publicații critice și revendicative și înainte, periodizarea cea mai cunoscută a istoriei mișcărilor de emancipare a femeilor plasează începutul unor acțiuni organizate ale femeilor din Europa și America de Nord la mijlocul secolului al XIX-lea și identifică „finalul” acestui **prim val** al feminismului odată cu cel de-al Doilea Război Mondial.

Mary Wollstonecraft
(1759–1797)

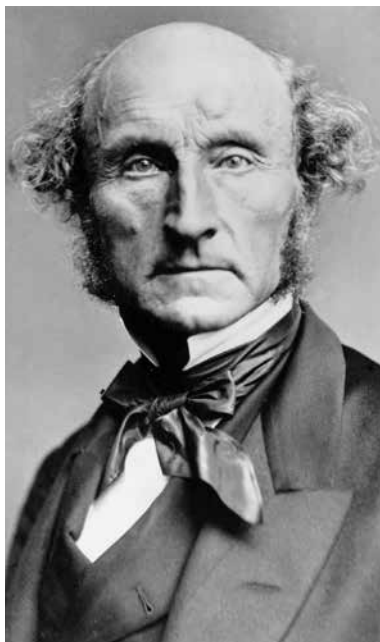
Printre acțiunile și publicațiile precursoare primului val al feminismului trebuie menționate cele ale Christinei de Pisan, la începutul secolului al XV-lea, cele ale lui Olympe de Gouges, în timpul Revoluției franceze, și cele ale lui Mary Wollstonecraft, la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Apariția și răspândirea globală a unor mișcări revendicative organizate ale femeilor sunt legate de contexte sociale, economice și politice: pe de o parte, articularea din ce în ce mai accentuată și mai răspândită în secolul al XVIII-lea a unor idei și politici care predeterminau femeile (albe, din clasele de mijloc și superioare) și rolurile lor la viața domestică, limitându-le la spațiul privat și, pe de altă parte, diversele revoluții și mișcări sociale – industriale, democratice, de construcție națională și aboliționiste.

De remarcat ar fi faptul că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, deși au existat demersuri vizibile și organizate de a obține dreptul la vot al femeilor, numai o minoritate a organizațiilor femeilor avea ca obiectiv principal extinderea sufragiului pentru a include și femeile. Cele mai multe organizații europene aveau în vedere obținerea de drepturi egale pentru femei în cadrul familiei, obținerea accesului la educație, la muncă și la sistemul de organizare a proprietății. Așadar, mișcărilor femeilor – care au inclus și bărbați – au încercat să amelioreze condițiile de viață ale femeilor din punct de vedere economic, cultural, social și politic, atât în comparație cu condițiile lor tradiționale, cât și în comparație și în relație cu bărbații (Bock, 2002).

Câteva repere istorice și conceptuale ale mișcărilor vest-europene și nord-americane ale femeilor includ demersurile și publicațiile Harrietei Taylor și ale lui John Stuart Mill în Marea Britanie și Convenția de la Seneca Falls din anul 1848 din Statele Unite, cu celebra *Declaration of Sentiments*, printre ale cărei autoare au fost Elizabeth Cady Stanton și Lucretia Coffin Mott. Este de remarcat că mișcărilor de emancipare europene, americane și extensiile lor în colonii, deși vorbeau în numele unei categorii general oprimate, subjugate și aservite

– „femeia” – de către „bărbat”, cel mai adesea nu numai că nu includeau în această categorie femeile de culoare sau femeile din clasa muncitoare, dar uneori chiar utilizau argumente rasiste și clasiste pentru a justifica urgența acordării drepturilor egale pentru femei (-le albe, din clasele de mijloc și superioară).

Harriet Taylor(-Mill) (1807–1858) și John Stuart Mill (1806–1873)

Mișcările de emancipare a femeilor române

Ca și în alte țări, primele demersuri ale unor grupuri de femei române în sfera publică au avut o orientare filantropică și au combinat, discursiv și acțional, necesități de instrucție pentru copii (mai ales fete) săraci cu nevoi de propagare și menținere a unei conștiințe naționale și ortodoxe prin educație.

De exemplu, prima organizație a femeilor române identificată de istorica Ștefania Mihăilescu (2001) este Societatea Femeilor Române din Buda, înființată în 1815, cu scopul de a contribui la susținerea școlilor greco-orientale românești din Budapesta. O altă organizație, Reuniunea Femeilor Române din Brașov, a fost fondată în 1850 cu justificarea – așa cum reiese din procesul verbal al ședinței de înființare – că decurge din „dorința tuturor femeilor române de a se interesa de creșterea fetițelor române și de a ajuta după putință orfanele martirilor națiunii noastre, celor ce au căzut jertfă în revoluțiunea maghiaro-transilvană din anii 1848–1849” (Maria Nicolau, „Adunația Femeilor Române [din Brașov] care pășiră la înființarea Reuniunii și la adoptarea statutelor sale”, Brașov, 1853). În anii următori, Reuniunea a reușit să înființeze școli pentru fete în mai multe orașe din Transilvania: Brașov, Blaj, Sibiu, Câmpeni etc.

Și diverse alte demersuri individuale și/sau colective – atât ale femeilor, cât și ale câtorva bărbați din teritoriile locuite de români – au avut ca scop obținerea accesului și a resurselor necesare pentru educația și instrucția fetelor și femeilor. Trei cazuri semnificative din anii 1860 și 1870 sunt cele ale lui George Barițiu, Sofiei Cocea și Constanței Dunca-Șchiau. Argumentele aduse atât de bărbați, cât și de femei pentru necesitatea educației fetelor par, la prima vedere, a se încadra în rolurile tradiționale ale femeilor, de bune soții și mame, însă cu un „supliment” de pregătire oferit de urmarea unei școli. Totuși, se pot identifica și unele critici, chiar și indirecte, ale diferențelor de rol și șanse între femei și bărbați și susținerea unui „echilibru” și a unei „drepte cumpene” – cel puțin în ceea ce privește „creșterea și cultura”. De exemplu, George Barițiu, deși insistă asupra „celor două calități femeiești pe care trebuie să le aibă împărâteasa, ca și servitoarea”, subliniază „nemărginita osebire”, „apriga linie de despărțire”, „distanța” dintre șansele la educație și dezvoltare personală ale bărbaților față de femei.

„Erau niște timpuri, și acelea n-au trecut așa de demult, când mai mulți din noi nu sufeream ca fetițele noastre să învețe măcar a citi și a scrie cât de puțin, pentru că, ziceam noi pe atunci, femeile care știu scrie cad în mai multe feluri de ispite. [...] Femeile noastre până acum își luară în partea cea mai mare a lor numai o creștere în familie; o creștere simplă, din care însă frica lui Dumnezeu, păzirea onestității (cinstei) și hărnicia economică trebuia să facă părțile de frunte, pentru că fetițele noastre erau menite a fi numai mame și stăpâne în casă, iară alt nimic. Și adică ce mai trebuia noi să facem din femeile noastre? Vă mai spun o dată că până acum era destul și atâta și vă mai adaug că a fi mamă înțeleaptă și bună și cârmuitoare harnică a casei sunt cele două calități femeiești pe care trebuie să le aibă împărăteasa, ca și servitoarea. [...] Este de prisos a arăta aici cu mai multe cuvinte nemărginita osebite, apriga acea linie de despărțire, distanța aceea care se produce între fiii și fiicele noastre prin aceea că feciorii, prin îndelunga petrecere pe la școale și în străinătate, prin aruncarea lor în zgomotoasele valuri ale lumii, prin necurmata conversațiune cu toate clasele societății și cu cele mai felurite caractere de oameni, își câștigă peste tot o istețime, o rutină, o bogăție de idei și cunoștințe pe care surorile lor, în strâmtul cerc al casei, rămân cu totul depărtate și înstrăinate. De aici și mai vârtos de aici urmează apoi în căsătorii o mulțime de neînvoieli și nedumeriri. [...] Urmează neapărat că noi avem cea mai mare, cea mai sfântă și neapărată trebuință ca să grăbim a aduce cât mai curând în echilibru, în cumpănă dreaptă creșterea și cultura fiicelor cu creșterea și cultura fiilor noștri”. (George Barițiu, 1853)

George Barițiu (1812–1893)

În 1859, Sofia Cocea, într-o lungă scrisoare adresată „damelor române”, face o pledoarie pentru participarea femeilor române, în special a celor bogate, dar și a celor „care au puțin”, la eforturile de creare de școli pentru fete în mediile urban și rural. Este de remarcat faptul că genul și „națiunea” (etnia) se intersectează pentru a crea identitatea de interese și scopuri și pentru a deschide posibilitatea colaborării. Argumentele lui Cocea nu sunt însă construite pentru a convinge societatea, în general, de necesitatea și utilitatea educației fetelor – acestea par deja că fac parte din locurile comune ale discursului, ba, mai mult, „datoria” față de educația fetelor este valorizată în aceeași măsură cu datoria bărbaților de a „apăra țara de dușmani”. Așadar, din nou, la un prim nivel de lectură, pare a exista o opoziție între rolurile bărbaților (apărători ai națiunii) și ale femeilor (educatoare ale națiunii), însă, citindu-le în contextul social, cultural și politic, mecanismele argumentative

folosite de Sofia Cocea funcționează cel puțin ambiguu, dacă nu chiar subversiv. Astfel, în primul rând, ea consideră educația femeilor ca pe o chestiune deja acceptată și, în al doilea rând, valorizează în mod egal contribuțiile (este adevărat, diferite) ale femeilor și bărbaților la bunăstarea națiunii.

Sofia Cocea(-Chrisoscoleu)
(1939–1861)

„Doamnele mele!

Mă adresez vouă celor de un sânge și de un sex cu mine. [...] A sosit timpul să facem și noi ceva pentru țară; astăzi când nu este iertat nici unui român de a ședea în nelucrare, când pentru a înălța edificiul naționalității noastre, se simte nevoia de atâtea brațe [...] Zicând cineva, națiunea nu înțelege prin acest cuvânt numai pe bărbații unei țări, nu; corespondentul din Focșani a spus-o, femeile sunt dreapta jumătate a oricărei națiuni. Muma-patrie cere dar de la fiice ca

și de la fii tributul său. Orice româncă va jertfi negreșit cu multă plăcere câțiva galbeni pentru țara sa; ba încă atât e de mare încrederea mea în patriotismul sexului femeiesc, încât sperez că damele vor fi cele întâi care vor deșerta pungile pe altarul patriei. [...] Patria astăzi are trebuință de armie, de bani și de școli. Noi nu ne putem înrola în miliție [...]; să nu cedăm însă nimănui dritul scump de a da României școli, institute de educațiune și case de binefaceri. [...] A compatrioților noștri datorie e de a apăra țara de dușmani; a noastră o altă datorie, nu mai puțin sfântă, aceea de a nu lăsa loc corupțiunii să treacă în generațiunile viitoare; a noastră e misiunea de a face să se lățească din ce în ce simțământul național, moralitatea și ideile lumii civilizate. [...] Ce fală ar fi pentru sexul nostru, când cu cheltuiala damelor române, s-ar ridica deodată ca prin magie școli elementare de fete prin toate orașele, târgușoarele și satele din țară!”.

(Sofia Cocea, 1859)

Pledoaria Constanței Dunca-Șchiau susține mult mai clar imperativul educației femeilor din perspectiva rolurilor acestora de soții și de mame, însă trebuie avut în vedere contextul oficial al discursului ei – este vorba despre un proiect de lege pentru educația publică a fetelor, care era adresat domnitorului Alexandru Ioan Cuza și Camerei Deputaților. Este astfel explicabil de ce argumentele care precedă detaliatul proiect de lege al Constanței Dunca-Șchiau nu sunt „radicale” și utilizează imagini și reprezentări ale femeilor considerate ca deja acceptate, cu scopul de a transfera aceeași acceptare și asupra propunerilor din cadrul proiectului pentru „cea mai mare chestiune socială, educația fetelor”:

Constanța Dunca-Șchiau
(1843–1923)

„A fi bună mamă, bună soție nu este o știință facilă; dacă nu o pot spune din experiență, am văzut cum se formă fetele ce au a deveni soție și mame; știu ceea ce înțelepte și pioase femei, cu sfânta Scriptură în mână, avea să spuie fetelor despre datoriile lor de soție și de mame. Cum îmi bătea inima atunci când vedeam acele mii de fetițe, avute sau neavute, mari sau mici, care învățau a servi pe Dumnezeu servind familia și aproapele lor, și-mi ziceam cu întristare: când vom avea și noi asemenea școale?”

(Constanța Dunca-Șchiau, 1863)

În deceniile al șaptelea și al optulea s-au înființat mai multe organizații ale femeilor: de exemplu, în 1867, Reuniunea Femeilor Române de la Iași, condusă de Cornelia Emilian, cu scopul de a facilita femeilor sărace accesul la muncă plătită. În timpul Războiului de Independență, au funcționat numeroase

comitete de femei pentru susținerea activității de pe front și a orfanilor de război, sub îndrumarea Comitetului Central al Femeilor de la Iași, condus de Maria Rosetti Roznoveanu.

Tot în aceeași perioadă, s-au înființat și câteva publicații în care apăreau articole și dezbateri referitoare la condițiile de viață ale femeilor: *Amicul familiei*, la București, care a apărut între 1863 și 1865 și a fost condus de Constanța Dunca-Șchiau; *Mama și copilul*, între 1865–1866, editat de Maria Rosetti; *Femeia*, la Roman, între 1868 și 1869, și la Bacău, între 1871–1873; *Femeia Română*, la București, între 1878–1881, sub direcția Mariei Flechtenmacher și având colaboratoare nume cunoscute de militante și militanți pentru drepturile femeilor, precum Sofia Nădejde, Adela Xenopol, Constantin Dobrogeanu-Gherea.

În anii 1880, au fost înființate organizații ale femeilor române în mai multe orașe din teritoriile locuite de români, multe având ca scop educația și crearea de posibilități de muncă, mai ales pentru fetele și femeile sărace. De pildă, Reuniunea Femeilor Române Hunedorene (1886, Deva) avea „scopul de a sprijini și promova industria de casă românească și a ajuta fetițele și vădulele române din comitat” (Elena Pop Hossu Longin, 1932).

Tot în 1886, a apărut Societatea Femeilor Sărace din București „Salvatorul”, cu scopul de a furniza un fond material pentru ameliorarea vieții femeilor sărace de toate vârstele, prin asigurarea asistenței medicale, a unor pensii viagere, a hranei, a mijloacelor pentru căsătorii, a înmormântărilor. Reuniunea Femeilor Române din Blaj, Reuniunea Femeilor Române din Arad, Societatea Doamnelor Române din Bucovina au fost înființate în 1891, de către femei din clasa superioară, și aveau ca scop, în principal, educația fetelor și promovarea „industrii de casă”.

În acest deceniu însă, pe lângă, sau, mai curând, în continuarea sublinierii utilității și a nevoii de educație pentru fete și femei, apar și cereri legate de alte schimbări sociale, precum cele referitoare la necesitatea accesului femeilor, nu numai al celor sărace, la diverse ocupații și profesii și de

schimbare a unor **prevederi legislative din zonele familiei, ale proprietății și, mai timid, ale drepturilor politice.**

De exemplu, în 1887, Cornelia Emilian, într-un articol din revista *Familia*, deplânge situația „femeii” din clasa mijlocie, care, neavând acces la educație și, deci, la profesii, „nu are nici o țintă mai înaltă pentru viitor”, și „din toate punctele de vedere este o mare nenorocire în societatea unde femeia e lipsită cu desăvârșire de acele cunoștințe care-i pot forma o carieră”. Argumentele Corneliei Emilian sunt, bineînțeles, construite din perspectiva bunăstării generale a societății și „salvării umanității”, dar este important că ea consideră esențială „soarta femeii” pentru societate și umanitate, că face o critică dură – pentru acea perioadă – a legilor care reglementau căsătoria și familia și că menționează posibilitatea **egalității femeilor cu bărbații** din (aproape) toate punctele de vedere, inclusiv civil și politic.

Cornelia Emilian
(1840–1910)

La vârsta de treizeci-treizeci și cinci de ani, când i se termină întrucâtva activitatea de mamă, atunci având aceleași drepturi ca bărbatul, va căuta ca în restul vieții să lucreze împreună cu el și copiii la

Întărirea temeliei societății; astfel ocupațiunile ei vor fi salutarii și deplin potrivite cu dorința și chemarea femeii. Asemenea îndreptări vor tinde la salvarea umanității. Dar pentru îndeplinirea acestui scop este neapărat trebuincios ca, pe de o parte, să se înființeze școli pentru instrucțiunea mai înaltă a femeii, iar, pe de alta, să se facă o reformă în legile relative la căsătorie, legi ce s-au făcut în timpurile acelea când oamenii trăiau numai pentru perpetuarea lor [...] Unele popoare au simțit de mult trebuința de a da femeii cultură, deplin potrivită cu dispozițiunile ei, care în multe privințe sunt aproape egale cu ale bărbatului. Vedem în multe state ale Europei și cu deosebire în Statele Unite ale Americii, femei care se aplică la medicină, telegrafie, poște, la administrație, prin cancelarii etc. [...] Dacă bărbații capabili ai unor popoare destul de înaintate în cultură au scris, au vorbit și au cerut drepturi politice – cetățenești pentru femei, acestea au fost fiindcă ei au văzut că simțul ambițiunii pentru cultură s-a dezvoltat și în spiritul femeii, odată cu progresul timpului”.

(Cornelia Emilian, 1887)

Codul Civil – adoptat în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza în Țara Românească și Moldova și realizat după model francez – plasa femeia măritată în poziție de supunere și dependență juridică și economică cvasitotală față de bărbat. Conform prevederilor acestui Cod Civil, femeile erau datoare să „asculte” de soții lor, în schimbul „protecției” pe care aceștia le-ar asigura-o. De exemplu, femeile erau obligate prin lege să-și urmeze soțul oriunde stabilea el domiciliul comun, își pierdeau naționalitatea proprie și o preluau pe cea a bărbatului, în cazul în care acesta era străin.

Dar cele mai restrictive și abuzive prevederi erau acelea legate de statutul juridic al femeilor căsătorite, considerate

În aceeași categorie cu minorii, persoanele cu interdicții (de exemplu, pușcăriașii) și debilitate mintală. Astfel, femeile nu aveau dreptul de a „porni judecată fără autorizația bărbatului, chiar și în cazul când e comerciantă publică” și nici de a dispune de veniturile proprii fără acordul bărbatului.

Femeile măritate nu se puteau angaja în activități plătite și nu puteau încheia contracte fără autorizația soților. De asemenea, nu puteau administra averea personală a copiilor în timpul căsniciei, iar în cazul decesului soțului, dota femeilor măritate și avutul rămas moștenire treceau în posesia rudelor bărbaților sau al copiilor. Femeile nu aveau drept de „cercetare a paternității”, de corecție și tutelă asupra copiilor, chiar dacă erau văduve. Femeile nu se puteau recăsători decât „după zece luni depline de la desfacerea celei dintâi căsătorii”, în timp ce pentru bărbați nu exista niciun fel de interdicție temporală (Ciupală, 2003, pp. 19–21).

Manifestație a femeilor americane pentru dreptul la vot,
c. 1890

Anii 1890: pledoarii pentru drepturi civile și politice pentru femei

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea sunt articulate, cu din ce în ce mai multă fermitate, cereri legate de schimbarea statutului civil și politic al femeilor. În 1893, Elena Sevastos și Cornelia Emilian, în revista nou înființată *Rândunica* (Iași, ianuarie – decembrie 1893), au publicat articole cu un caracter evident revendicativ și în care se pot detecta determinarea și urgența cu care este privită emanciparea femeilor.

Sevastos scrie, de pildă: „Libertatea individuală devine deocamdată un principiu învingător, principiul cel mai însemnat de organizare socială; relațiunea între femeie și bărbat nu poate rămâne neatinsă de dânsul” și „Chestiunea emancipării femeii [este] o parte a chestiunii sociale, emanciparea femeii este o parte a viitorului cultural în genere” (Sevastos, 1893).

Emilian susține cu mai multă claritate necesitatea egalizării multora dintre drepturile civile și politice ale femeilor. După ce arată că „soarta femeii” este nesatisfăcătoare „în raport cu spiritul timpului” și menționează eforturile și contribuțiile unor femei la ameliorarea condițiilor de viață și la accesul la educație al fetelor și femeilor, ea cheamă „femeia noastră cultă” să se organizeze și – prin conferințe publice, întruniri, publicații, ligi ale femeilor române **puse „în legătură cu liga femeiască din Occident”** – să ceară drepturile ce li se cuvin pe baza participării lor la viața socială. Emilian utilizează exemplul „Occidentului”, dar nu al schimbărilor legislative produse acolo sau al bărbaților care susțin emanciparea femeilor, ci se concentrează pe organizațiile și mișcările de emancipare ale femeilor din vestul Europei și America, „deoarece starea și cauza femeii este universală”. Astfel, Cornelia Emilian consideră că femeile privilegiate din societatea românească trebuie să:

„Facă ca legea să recunoască femeia deopotrivă cu bărbatul și în caz de divorț să țină seama de munca

ei în familie; lucreze să intre femeia în tribunalul unde să aibă dreptul să apere procesele femeii, emancipeze la vot pe femeia cu titluri și pe aceea care, alături de bărbatul, împlinește datoria către stat, înființeze ateliere unde femeia să învețe deosebite ramuri de profesii după puterile ei, înființeze stabilimente unde femeia să învețe bucătăria și tot ce se ține de gospodărie și de unde familiile să-și găsească ajutoare demne în căsnicie”.

(Cornelia Emilian, 1893)

Din 1893–1894 asociațiile femeilor încep să aibă un scop revendicativ și emancipator deschis, o formă organizațională coerentă și o participare constantă și mult mai largă, deși aceasta va rămâne în mare măsură limitată la clasele superioare. Cea mai radicală mișcare, ce a inclus și componenta emancipării femeilor, este cea socialistă, care, între 1883 și 1884, la primul și cel de-al doilea congres al Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, a înscris în programul partidului:

Vot universal, egal, direct, secret [...] fără deosebire de sex;

Egalizarea condițiilor juridice și politice ale femeilor cu ale bărbaților;

Regulamentarea muncii femeilor”.

(Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1879–1892)

Așa cum remarcă și istorica Ștefania Mihăilescu, sub influența ideilor emancipatoare ale mișcării socialiste, în 1894 a fost înființată, la Iași, Liga Femeilor din România, cu scopul „de a scoate femeia din rândul minorilor și al interdicțiilor, a o pune în societate la nivelul ce i se cuvine, ca una ce este crescătoarea și educatoarea omului, a o ajuta să-și câștige neatârhnarea

economică, a-i înlesni mijloacele pentru îmbunătățirea stării ei culturale și a-i da un câmp mai întins pentru activitatea sa, întru asigurarea existenței sale”.

Așadar, cel mai important deziderat al Ligii este **obținerea drepturilor civile, inclusiv accesul la profesii care să le ofere femeilor independență economică**. Deși apar și rolurile tradiționale de „crescătoare” și „educatoare”, acestea sunt utilizate nu neapărat ca rezultat al schimbărilor juridice și sociale în favoarea femeilor, ci ca argument pentru emanciparea și valorizarea femeilor. Sunt foarte relevante, atât la nivelul conținutului, cât și al formei, argumentele prin care Liga își justifică existența și activitățile viitoare și care apar ca un preambul la statute:

„Considerând cum că în lupta pentru existență locul pentru femeie este prea restrâns [...], legea pune pe femeia măritată în rândul minorilor și al interdicțiilor, și când e vorba de greșala ei legea o recunoaște majoră, iar când e vorba de drepturile ei legea o consideră minoră [...], femeii nu i se dă gratuit instrucțiune îndestulătoare, ca și bărbatului [...], femeia deși termină Universitatea și obține aceleași titluri ca și bărbatul, totuși ea-i pusă în imposibilitate de a-și putea exercita cunoștințele sale, deopotrivă cu bărbatul [...], munca manuală îi socotită ca o înjosire [...], majoritatea femeilor nu are avere, nu are zestre și în viața conjugală legea nu ține seama de munca femeii și, în caz de divorț sau dacă-i moare bărbatul, femeia rămâne pieritoare de foame, dacă nu are un copil din căsătorie [...], **femeia din popor n-are conștiință de valoarea sa de om**”.

(Statutele Ligii Femeilor din România, Iași, 1894)

În primăvara anului 1896, Liga Femeilor din România a înaintat Adunării Deputaților o petiție cu peste 100 de

semnături, prin care se solicita scoaterea femeii măritate din rândul minorilor și dreptul de a-și administra averea și responsabilizarea legală a bărbaților față de copiii lor. Nici această petiție, nici încercarea similară din 1898 nu au fost luate în considerare de legiuitorii români, însă, **prin acțiunile lor revendicative și în afara zonei educaționale și de instrucție, demersurile femeilor au adus în atenția opiniei publice și a oamenilor politici necesitatea emancipării femeilor.** Astfel, în anii următori, au apărut din ce în ce mai multe polemici legate de emanciparea femeilor, posibilitatea, necesitatea și limitele acesteia.

De exemplu, în 1896, Adela Xenopol pledează pentru statutul de cetățeană al femeilor și pentru participarea femeilor la viața politică și de stat: „Când femeia cere drepturi egale în domeniul capacității, ea nu e silită numai a-și asigura starea economică, ci își cere dreptul de cetățeană”, „când femeia va intra în stat, va lucra alături de tovarășii săi și atunci se va adânci diferența între politica pur patriotică și aceea a luptelor de partide”.

Adela Xenopol (1861–1939)

Este remarcabil faptul că Adela Xenopol justifică drepturile politice ale femeilor și efectele pozitive ale implicării acestora în viața politică prin calitățile specifice femeilor, însă nu prin acelea legate de rolurile de mamă și îngrijitoare, ci prin rațiune și judecată față de forță musculară și conflict, ca în cazul politicii bărbătești: „În ce e de necontestat că a întrecut-o

bărbatul pe femeie totdeauna e forța musculară, care și-o exercită cu cea mai aprigă energie asupra femeii și a copiilor săi. Conducerea prin judecată, deci, a rămas femeii, care trebuie să combine astfel încât să nu dea naștere la tulburări din care rezultă mai totdeauna nota dominantă a felului de ocârmuire bărbătească. Revoltă, bătaie. Să credem că cu cât se va mări cercul femeiesc în state, cu atât va cădea tendința războaielor care caracterizează starea încă atât de barbară a stăpânilor noștri”.

(Adela Xenopol, „Drepturile femeii”, 1896)

Secolul al XX-lea: intensificare și lărgire

În primul deceniu al secolului al XX-lea au luat ființă numeroase societăți ale femeilor, atât cu scopuri educaționale pentru fete și femei în general, cât și cu scopul „deșteptării femeilor muncitoare din ignoranță și inconștiență”, precum Asociația Femeilor Române „Sprijinul”, de la București, creată în 1900, din inițiativa Ecaterinei Arbore, a Virginiei Alexandrescu, a Izabelei Sadoveanu și a Emei Beldiman, dar și multe alte asemenea organizații.

Au fost create și publicații în care au apărut studii și articole semnate de femei (și bărbați) implicate în mișcarea de emancipare: *Revista noastră* (București, 15 martie 1905-22 aprilie 1907, condusă de Constanța Hodoș), *Românca* (București, noiembrie 1905-noiembrie 1906, sub direcția Adelei Xenopol), *Unirea femeilor române* (Iași, 24 ianuarie 1909-1 iunie 1916, editată de Tereza Stratilescu) etc.

Până la Primul Război Mondial, au mai apărut organizații ale femeilor, printre care, de pildă, Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române (S.O.N.F.R.), înființată la București în 1910, care avea scopul principal de a „dezvolta cultura și educația copiilor români, din punct de vedere religios și național,

Alexandrina Cantacuzino
(1876–1944)

așa precum cere interesul patriotic” (Stratilescu, 1910). Printre fondatoare s-au aflat femei din aristocrație: Alexandrina Cantacuzino, Zoe Râmniceanu, Elisa Mavrocordat, Maria Glagoveanu, Eleonora Stratilescu, Elena Odobescu etc.

În cele trei decenii de existență, S.O.N.F.R. a înființat zeci de filiale urbane și rurale, grădinițe, școli primare, licee teoretice și comerciale, școli profesionale, cantine, cămine, internate școlare etc. De asemenea, a organizat conferințe publice cu conținut moral, religios și național, concursuri, expoziții și multe altele. În succesul activităților sale, mai ales în capacitatea de a se extinde teritorial și de a include o participare foarte numeroasă, trebuie avută în vedere asocierea S.O.N.F.R. cu Biserica Ortodoxă Română.

„Noi, feministele din România;
Puterea de viață a feminismului e însăși necesitatea
socialo-filozofică a ideii de drept, dreptate, libertate”.
(Eugenia de Reuss-Ianculescu, 1912)

O altă asociație importantă este Emanciparea Femeii Române, înființată la București în 1911 și condusă de Eugenia de Reuss-Ianculescu; în anul 1913, asociația și-a schimbat denumirea în Drepturile Femeii, a inclus în statute apartenența la „mișcarea feministă” și s-a afiliat la Alianța Internațională a Femeilor.

Eugenia de Reuss-Ianculescu
(1866–1938)

Asociația a publicat revista *Drepturile femeii* între ianuarie 1912 și decembrie 1916. Într-un articol din iulie 1912, în această publicație, Eugenia de Reuss-Ianculescu vorbește deja despre **o comunitate identitară feministă** („noi, feministele din România”) și își exprimă convingerea că, în ciuda

diverselor opoziții, atât ale bărbaților, cât și ale unor femei, „cauza feminismului va triumfa”, întrucât „puterea de viață a feminismului e însăși necesitatea socialo-filozofică a ideii de drept, dreptate, libertate”. Ea subliniază faptul că feministele din România nu au cerut drepturi politice, pentru că înainte trebuie obținută egalitatea juridică și economică, iar aceasta include:

- „1. Modificarea Codului Civil și a celorlalte coduri [...] în ce privește condiția juridică a femeii;
 2. Îndepărtarea incapacității civile a femeii;
 3. Relativ la copii drepturile mamei egale cu ale tatălui;
 4. Căutarea paternității;
 5. Extinderea drepturilor femeii relativ la tutelă [...];
 6. Suspendarea prostituției legale;
 7. Independența economică a femeii măritate;
 8. Aplicarea principiului „La muncă egală salariu egal”;
 9. Admisiunea femeilor la carierele zise liberale, avocat, notar etc.;
 10. Admiterea femeilor comercante la camerele și tribunalele de comerț;
 11. Admiterea femeilor în învățământul universitar superior, de directoare de spitale și ospiciuri;
 12. Admiterea femeilor egal cu bărbații în corporații, societăți de administrație, de binefacere, de caritate și asistență publică”.
- (Eugenia de Reuss-Ianculescu, „Drepturile femeii”, 1912)

Chiar dacă în luna iulie Eugenia de Reuss-Ianculescu nu pledează pentru necesitatea imediată a drepturilor politice ale femeilor din România, într-o conferință susținută în luna noiembrie a aceluiași an, intitulată „Dreptul de vot al femeii”,

după ce demonstrează că, în țările în care femeile au dreptul de a vota și de a fi eligibile, efectele implicării femeilor în politică sunt pozitive și, mai mult, că în România femeile fac „politică militantă”, chiar dacă nerecunoscută ca atare, dar că nu obțin niciun folos în urma sacrificiilor lor, concluzionează:

„Pentru a imprimăvera obiceiurile noastre electorale, pentru a întrona dreptatea și egalitatea, pentru propășirea ei și a neamului, pentru a aduce reale foloase practice societății, pentru a forma conștiința cetățenilor, e necesar ca femeia româncă să devie cetățeană eligibilă și alegătoare”.
(Styx, „Întrunirea Societății «Emanciparea femeii»”, 1912)

Această lărgire a scopurilor Eugeniei de Reuss-Ianculescu și, implicit, ale asociației pe care a condus-o, anticipează schimbarea la nivel organizațional: asociația și-a schimbat denumirea în 1913, devenind „Drepturile femeii”, și **a inclus în statut „egalizarea femeii cu bărbatul pe teren politic”** („Societatea «Drepturile femeii»”, 1913).

Deși au existat, mai ales după 1900, numeroase asociații ale femeilor și feministe care revendicau acces sporit la educație și profesii, egalitate civilă, juridică și politică etc. pentru femei, până în anii '30 pentru unele revendicări și până după cel de-al Doilea Război Mondial, pentru drepturi politice integrale, demersurile emancipatoare ale femeilor din Țara Românească și Moldova nu au avut, la nivel legislativ, decât succese parțiale.

Acest lucru nu diminuează însă **importanța activităților sociale, culturale, economice și politice ale femeilor și ale organizațiilor femeilor**. Aducerea în discuție publică a „chestiunii femeii”, susținerea necesității emancipării femeilor, eforturile de ameliorare a condițiilor de viață și de muncă ale femeilor din diferite clase, obținerea dreptului la educație elementară gratuită și obligatorie pentru fete, dobândirea accesului la studii secundare și universitare și la unele zone

profesionale până atunci închise femeilor și, foarte important, furnizarea de modele de femei conștiente de valoarea lor au reprezentat câteva dintre victoriile acestor mișcări înainte de declanșarea Primului Război Mondial.

Primul Război Mondial

Este important de arătat că, în timpul Marelui Război, **femeile din Țara Românească și Moldova au participat activ la eforturile de război**, chiar dacă, mai târziu, contribuțiile și acțiunile lor au rămas ne(re)cunoscute sau au fost chiar deturnate.

Cea mai cunoscută – dacă nu cumva unica – activitate în care se știe că au participat femei este cea în cadrul Crucii Roșii, ca infirmiere în spitalele de răniți, și cea mai cunoscută femeie este Regina Maria, despre care, în anii războiului, au apărut constant informații și relatări în presă, subliniind devoțiunea și sacrificiul de sine al reginei. Așa cum remarcă istorica Maria Bucur, figura Reginei Maria se evidențiază nu numai prin calitățile excepționale cu care era prezentată, ci și ca urmare a absenței informațiilor despre activități similare (și diferite) ale altor femei. De exemplu, cum este de așteptat, **au fost mii de femei care, asemenea reginei, au lucrat ca infirmiere în spitalele Crucii Roșii, însă despre ele nu au scris ziarele.**

În plus, **au existat și sute de mii de femei – adică restul – care au desfășurat alte activități necesare funcționării societății și supraviețuirii membrilor familiilor care nu erau pe front.** Condițiile foarte grele de viață și muncile acestor femei nu au fost incluse însă în povestea războiului.

Mai mult, nepregătirea statului român pentru intrarea României în război a însemnat suspendarea, cel puțin pentru o perioadă, a diverselor servicii publice și a industriilor, ceea ce a afectat în primul rând femeile. Nu a existat un plan de încadrare a femeilor în zone ocupaționale rămase neacoperite; dimpotrivă, legislația muncii nu permitea femeilor măritate să desfășoare activități plătite fără acordul soțului (care se afla

deja pe front). Așadar, mijloacele de subzistență ale femeilor și ale membrilor familiilor pe care îi aveau în grijă au fost sever limitate. În discursul public, mai ales cel de presă, nu numai că nu înregistra marile greutăți ale femeilor și strategiile pe care le-au utilizat acestea pentru a se întreține și a întreține membrii familiilor, ci le-au calificat, uneori, drept degradare sau chiar trădare (Bucur, 1996).

Este foarte posibil, după cum arată Maria Bucur, ca această omitere a majorității muncilor și contribuțiilor femeilor din timpul războiului, conjugată cu valorificarea unilaterală și excesivă a imaginii femeii-îngrijitoare voluntare prin figura Reginei Maria să fi avut un efect asupra dezbaterilor din timpul și de după război asupra drepturilor și rolurilor femeilor în noul ordin social din România Mare. Însă, bineînțeles, neinclusiunea majorității drepturilor civile, juridice și politice revendicate de asociațiile femeilor și feministe din România în Constituția din 1917, în cea din 1923 și în legile ulterioare nu poate fi pusă numai pe seama nerecunoașterii participării femeilor române la eforturile de război. Justificările menținerii inegalităților dintre femei și bărbați trebuie căutate atât în contextul social, economic și cultural al proaspetei României Mari și în luptele politice pentru putere, cât și în dinamica mișcărilor femeilor și feministe. Un posibil argument în această direcție este furnizat de un demers revendicativ al femeilor din România încă din timpul războiului și de eșecul acestuia.

În petiția către Senatul României, citită în ședința din 16 iunie 1917 de către senatorul Paul Bujor, un grup de femei române, cele mai multe activiste în organizații ale femeilor, a cerut să fie acordate drepturi civile și politice femeilor în constituția viitoare. În textul petiției sunt prezentate diversele activități și contribuții ale femeilor în general în societate și în special în timpul războiului. Astfel, în petiție, cererea drepturilor civile și politice pentru femei este justificată prin faptul că **„femeia română s-a dovedit destoinică în toate direcțiile”**, printre acestea incluzând: **„conducerea afacerilor, înlocuind pe bărbații plecați ca să-și facă datoria de țară”**, **„întreaga conducere**

a familiei și toată agonisirea traiului în aceste timpuri grele a rămas pe seama lor”, „operile de asistență socială”, ca, de pildă, „îngrijirea bolnavilor, administrațiile spitalicești, organizarea «Crucii Roșii» a doamnelor, ajutorarea săracilor, refugiaților, orfanilor”.

Mai mult, sunt cuprinse toate categoriile profesionale și ocupaționale, de la profesoare, doctore, funcționare etc. la „femeile de la țară”, cărora li s-au acordat, pe perioada absenței soților lor, dreptul de a se ocupa de activități pe care până atunci (și după acelea!) nu le puteau îndeplini în mod legal decât bărbații, însă, așa cum se specifică în petiție, „fără ca această activitate să fie completată conform Codului Civil”.

După ce aduc la cunoștința parlamentarilor români participarea diversă și activă a femeilor la eforturile de război, petiționarele conclud că **este „legitim să se consfințească prin lege ceea ce este o situație de fapt” și cer „să ni se acorde drepturi politice și civile”**. Senatorul care a citit petiția și-a exprimat convingerea „că orice om cu o cultură serioasă nu mai poate admite azi ca femeia, care împărtășește cu bărbatul toate greutățile vieții, să nu aibă și toată considerația ce i se cuvine în fața legii”. Deci Bujor susținea, în mod evident, cauza egalității în drepturi a femeilor, ceea ce nu corespundea cu părerea majorității Senatului României, ținând cont de momentul istoric – anul 1917. Așa încât petiția nu a fost luată în considerare, iar drepturile civile și politice ale femeilor nu au fost incluse în Constituția din 1917.

Constituția din 1923

După cum am văzut, după război au rămas nemodificate prevederile legislative care le refuzau femeilor din Țara Românească și Moldova drepturi civile și politice, chiar dacă femeile din provinciile recent încorporate în noul stat beneficiau de drepturi civile și parțial și de unele drepturi politice. Astfel, femeile din Transilvania și Bucovina aveau dreptul de a-și administra averea, de a-și schimba liber religia, de a fi

persoană juridică, iar cele din Basarabia, pe lângă drepturile de proprietate asupra averii și de acces la profesiile libere, au avut și dreptul de vot în alegerile municipale. Menținerea inegalității era cu atât mai evidentă, cu cât zecile de organizații ale femeilor din aceste teritorii au participat activ și au susținut unirea, iar acțiunile lor au fost validate prin alegerea delegatei Reuniunii Femeilor Române de la Sibiu, dr. Eleonora Lemenyi-Rozvan, ca deputată în Marele Sfat Național constituit în cadrul Marii Adunări de la Alba Iulia, în 1 decembrie 1918.

Între 1918 și 1923, activitățile mișcării femeilor din România s-au intensificat și s-au extins în mod substanțial în comparație cu perioada de până la război. Au fost create noi organizații, s-a produs unirea multora dintre ele într-un consiliu național afiliat la Consiliul Internațional al Femeilor, s-au organizat numeroase conferințe publice și dezbateri, au fost publicate articole și studii în ziare, reviste și volume despre condițiile de viață ale femeilor și despre necesitatea acordării drepturilor civile, juridice și politice depline.

În lunile iunie și iulie 1918, activistele feministe din Moldova au organizat întâlniri de dezbateri publice săptămânale la Universitatea din Iași, la care au fost invitate personalități culturale și politice și în care s-au discutat posibilele strategii pentru obținerea drepturilor femeilor. Unul dintre rezultatele acestor dezbateri a fost înființarea, la 20 iulie 1918, a Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române (A.E.C.P.F.R.), printre ale cărei scopuri, înscrise în statute, figurau: „de a lupta pentru emanciparea deplină civilă și politică a femeilor române”, „de a pregăti femeia pentru exercițiul drepturilor politice și pentru îndeplinirea funcțiilor publice”, „de a lucra pentru întărirea și dezvoltarea mișcării feministe”, „de a se ocupa de chestiunile care interesează condițiunea socială, economică, culturală și a lucra pentru îmbunătățirea și ridicarea condițiunii ei”, „de a înființa și conduce instituțiile de cultură, educațiune și de prevedere socială”.

Asociația își propunea, încă din momentul fondării, să aibă acoperire națională și se adresa tuturor claselor sociale, prin

mijlocul principal de realizare a obiectivelor, „acțiunea de propagandă”, care „va fi permanentă și se va exercita, prin organizațiile sale, pe întreg teritoriul țării și în toate straturile societății, pe calea presei, a publicațiilor de orice natură, a conferințelor, a consfătuirilor și întrunirilor publice”.

Directoare ale acestei asociații au fost numite atunci Maria Baiulescu, Elena Meissner și Ella Negruzzi, iar printre membrele fondatoare se aflau Eleonora Stratilescu, Maria Buțureanu, Calypso Botez, Tereza Castan, Ana Conta-Kernbach, Sofia Nădejde, Cornelia Emilian, Tereza Stratilescu, Isabela Sadoveanu, Elena Alestari, Sanda Filitti, Maria Moruzzi, Olga Sturdza. A.E.C.P.F.R. a editat publicația *Acțiunea feministă* și un buletin trimestrial.

În anii următori, Asociația a desfășurat numeroase activități revendicative și de propagare a ideilor feministe, printre care **memorii adresate forurilor legislative, o anchetă asupra convingerilor oamenilor politici legate de drepturile femeilor, conferințe publice, dezbateri, studii și publicații**. Totuși, demersurile lor politice și publice au avut numai rezultate limitate: femeilor li s-a permis accesul în Consiliul Superior al Muncii, în eforiile școlare, în serviciul căilor ferate; asociațiile de asistență socială au trecut sub autoritatea Ministerului Muncii, s-a înființat Comitetul Central de Asistență Socială, femeile au obținut dreptul de a practica avocatura etc. Acest din urmă succes al mișcării femeilor se datorează în bună măsură Ellei Negruzzi, care, timp de un deceniu, a luptat pentru a fi admisă în barou, trecând prin mai multe instanțe de judecată din Iași și București, unde și-a susținut singură cazul, de mai multe ori, între 1913 și 1920.

La inițiativa Valentinei Focșa, Asociația Cercurilor de Gospodine s-a constituit în 3 aprilie 1920 la București. Asociația avea ca obiective principale îmbunătățirea condițiilor de viață și de muncă ale femeilor și ocrotirea mamei și a copilului și a desfășurat diverse tipuri de activități, printre care, cele mai însemnate și cu cele mai vizibile rezultate, au fost asistența sanitară și socială în mediul urban și rural, inclusiv prin înființarea

unor dispensare de copii, cu organizare fixă și mobilă, în mai multe orașe și comune de pe teritoriul României. Președinta organizației a fost, timp de șaptesprezece ani, Simona Lahovary, apoi Valentina Argetoianu, iar de secretariatul general și de organizare s-a ocupat Valentina Focșa.

Ella Negruzzi (1876–1949)

În 7 aprilie 1921, s-a înființat Asociația Femeilor Universitare Române, cu sediul la Cluj, dar care urma să acționeze pe întreg teritoriul României. Membrele organizației trebuiau să fie licențiate sau doctore, iar scopul era multiplu: facilitarea colaborării și prieteniei între femeile universitare „ale tuturor națiunilor și îndeosebi între femeile universitare române”, susținerea „intereselor morale” ale acestora, sprijinul femeilor universitare, înființarea și contribuirea la „opere femeiești folositoare”. Au fost create trei secții: pe lângă una care se ocupa cu principiile de educație și școlarizare și una care asigura scopul de colaborare internațională, exista și o secție de asistență socială, care urma să organizeze „cooperative

femeiești, căminuri, cantine” care să sprijine femeile universitare și studentele. La înființare, președintă a fost Dr. Alice Grințescu, din Cluj, vicepreședinte erau Dr. Alexandrina Șandru, de la Cernăuți și Silvia Slăvescu, de la Ploiești, iar secretară Dr. Nora Lamény, din Cluj. Din București erau incluse Elena Drăgoșescu și Theodora Naneș.

Tot în anul 1921, în 4 iulie, s-a constituit la București Consiliul Național al Femeilor Române (C.N.F.R.), o grupare gândită să reunească într-o formulă federativă organizațiile femeilor și feministe din România. Conform articolului 2 din statut, scopul C.N.F.R. era de a oferi „o legătură de solidaritate între diferitele societăți sau opere feminine sau feministe, fără deosebire de confesiune, în scopul de a servi în modul cel mai puternic statul, familia și cauza feminină”.

Este foarte importantă menționarea Consiliului Internațional al Femeilor (C.I.F.) și a devizei sale în articolul 2 – înainte de precizarea afilierii la C.I.F. –, în continuarea scopului și care funcționează atât ca o justificare a caracterului său incluziv din punct de vedere confesional, cât și ca o normă: „Aceste sentimente de solidaritate sunt rezumate în deviza numită «Regula de aur» a Consiliului Internațional al Femeilor: «Fă altuia ceea ce vrei să ți se facă și ție», pe care C.N.F.R., ca și celelalte consilii naționale, este obligat a o aplica în toată activitatea sa”. În articolul 5 se stipulează că C.N.F.R. este afiliat la C.I.F.

C.N.F.R. accepta ca membre organizații culturale sau de binefacere în care majoritatea era formată din femei, sindicate sau cooperății mixte, în cazul în care se forma un grup separat de minimum 25 de femei și, în cazuri excepționale, puteau exista și persoane individuale, „care vor fi adus servicii importante cauzei feminine, bărbați sau femei, cu titlul de membri de onoare, membre auxiliare sau donatoare”.

În statutul C.N.F.R. se prevedea organizarea câte unei secții locale în fiecare capitală de județ. Calypso Botez a fost președinta Comitetului executiv, din care făceau parte Alexandrina Cantacuzino, Maria Baiulescu, Ella Negruzzi, Elena Meissner, Eugenia de Reuss-Ianculescu. Într-un articol

Madame Calypso Botez
Présidente du Conseil National
des Femmes Roumaines
Section de l'Intérieur.

Princesse Alexandrine Gr. Cantacuzène.
Présidente du Conseil National
des Femmes Roumaines
Section de l'extérieur.

Mademoiselle Catherine Cerkez
Secrétaire générale du Conseil National
des Femmes Roumaines
Présidente de la Section
«Arts et Lettres»

Mademoiselle Alexandrine Falcoianu
Trésorière du Conseil National des
Femmes Roumaines

Madame Alexandrine Floru
Présidente de la Section
de l'Éducation

Mme Hélène Coral Stingaciu
Secrétaire adjointe

Mademoiselle Ella Negrucci
Présidente de la Section
du Suffrage

Madame Dr. Manicardie Venerit
Présidente de la Section de l'Unité
de la Morale

Madame Dr. Marie Resvaci
Présidente de la Section de
l'Hygiène

Madame Cornelia Emiliani
Présidente de la Section de la
Paix

Madame Ethel Comandeur
de Partazi
Présidente de la Section d'Émigration
du C. N. F. R.

Mademoiselle Marguerite Anagnostu
Secrétaire du Conseil National
des Femmes Roumaines

Mademoiselle Hélène Odobescu
Membre du C. N. F. R.

Madame Hélène Sculescu
Membre du C. N. F. R.

Madame Anna Général Floresco
Membre du C. N. F. R.

Membrele Biroului Consiliului Național al Femeilor Române

apărut în revista culturală *Arhiva pentru știința și reforma socială* în 1923, când deja Consiliul cuprindea 28 de organizații ale femeilor și feministe, Calypso Botez a oferit precizări suplimentare justificative referitoare la formarea C.N.F.R.

„Izvorât din adâncă convingere că singurul mijloc prin care s-ar putea asigura prosperitatea și fericirea familiei și a Statului, deci și a individului ca și a umanității, nu se poate rezida decât într-o cât mai mare unitate de simțire și vederi și că aceasta nu se poate realiza decât prin organizarea sistematică a activității femeiei, Consiliul Național al Femeilor Române a înțeles să federeze femeia muncitoare din întreaga țară – fie ca societăți de binefacere, de cultură, cu caracter economic, fie ca individualități – în scopul de a lărgi opera de solidarizare feminină și a face să pătrundă cât mai adânc în masele sociale preceptele marelui principiu adoptat de Consiliu ca bază de activitate: «Fă altuia ceea ce vrei, ca și altul să-ți facă ție»”.

(Calypso Botez, 1923)

Calypso Botez
(1880–1933)

Deși, prin diversele articole ale lui Calypso Botez și ale altor femei din conducerea C.N.F.R., Consiliul urmărea să reprezinte și să promoveze interesele femeilor din toate clasele sociale, discursul conducătoarelor asociațiilor femeilor din clasele superioare și mijlocii subliniază constant neputința de a realiza o uniune organizatorică și de revendicări cu asociațiile și secțiunile sindicale ale femeilor muncitoare. Botez localizează cauzele acestei imposibilități de colaborare exclusiv în „lipsa de discernământ” a femeilor din sindicate, care ar fi respins colaborarea „cu femeile burgheze, chiar dacă acestea sunt tot atât de muncitoare ca și ele, cum sunt femeile intelectuale, care înaintea tuturor au simțit nevoile specifice sexului lor și au pornit lupta de revendicări feministe”.

Lipsa de receptivitate a femeilor din clasele mijlocie și superioară și incapacitatea lor de a înțelege contextul cultural și economic care a determinat solidaritatea femeilor muncitoare cu bărbații muncitori, cu care acestea au considerat că au mai multe revendicări în comun decât cu femeile din clasele superioare, poate fi văzută ca unul dintre motivele care au contribuit la cvasi-absența comunicării și a colaborării între mișcările emancipatoare ale femeilor din clasele mijlocie și superioară și cele ale femeilor muncitoare.

În plus, faptul că Partidul Socialist a fost primul care a înscris în programul său încă de la înființare (în anul 1893, atunci sub denumirea de Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România) egalitatea deplină în drepturi între femei și bărbați a contribuit la convingerea femeilor muncitoare că numai eforturile de emancipare la intersecția clasei și a „sexului” (în limbajul timpului) pot într-adevăr conduce la ameliorarea condițiilor lor de viață.

Femeile din clasele superioare, pentru că doreau menținerea organizării social-economice existente – adică a privilegiilor de clasă –, iar revendicările lor se refereau exclusiv la dimensiunea patriarhală a organizării social-politice, conceptualizau solidaritatea exclusiv în termeni de gen („sex”) și instituiau o separare categorică între socialism și feminism: „Femeia

nu poate face parte, în ce privește revendicările ei, decât din una și aceeași grupare – aceea feministă. Socialismul este altceva decât feminismul” (Botez, 1923, p. 223). Acest lucru însă nu a împiedicat-o pe Calypso Botez să se înscrie în Partidul Țărănesc și să susțină, în general, intrarea femeilor în acest partid, care ar fi „justificată prin faptul acordării de drepturi femeilor de către acest partid și înscrierea în programul său a drepturilor integrale” (Botez, 1930).

Într-un amplu și documentat studiu, Calypso Botez a rezumat poziția mișcării femeilor față de statutul civil al femeilor măritate din România:

„Noi, româncele din Regatul vechi, prin Codul Napoleon, care ne cârmuiește, suntem clasate așa cum a hotărât Eliade Rădulescu la 1866; între copii, minori, nebuni și idioți. Nu ne putem administra bunurile, nu putem face nici un act fără autorizația bărbatului, nu ne putem crește copiii cum vrem, nu putem dispune de nici un lucru din casa noastră, după voie, căci legea presupune că în casa unde este un bărbat, totul este al lui. Într-un cuvânt, femeia se mișcă numai după bagheta magică a autorității maritale”.

(Calypso Botez, 1923).

În perioada premergătoare votării Constituției din 1923, C.N.F.R., împreună cu alte asociații ale femeilor și feministe, precum Uniunea Femeilor Române, Asociația pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române, Liga pentru Drepturile și Datoriile Femeii, Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române etc., au desfășurat activități intense pentru egalizarea drepturilor civile și politice ale femeilor. Astfel, au fost organizate dezbateri și conferințe publice, studii, analize și propuneri legislative, manifestații, proteste și memorii, prin

care s-a susținut includerea drepturilor depline ale femeilor în actul fundamental al noului stat.

Câteva exemple de conferințe publice din această perioadă sunt cele susținute de conducătoarele mișcărilor femeilor în România la „Întrunirea femeilor române pentru revendicarea drepturilor civile și politice” din 4 martie 1923, la Teatrul „Regina Maria”. Aici au fost susținute conferințe de către: dr. Elena Manicatide-Venert, Elena Meissner, Alexandrina Cantacuzino, publicate ulterior în volumul *Întrunirea femeilor române pentru revendicarea drepturilor civile și politice* (1923). Și la Institutul Social Român, condus de Dimitrie Gusti, a fost pusă în discuție egalizarea drepturilor femeilor cu ale bărbaților, prin conferința susținută de Calypso Botez, „Drepturile femeii în Constituția viitoare”, apărut ulterior în volumul *Noua Constituție a României. 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român* (1923). La Iași, Elena C. Meissner a publicat volumul *Dreptatea cauzei feministe. Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române* (1923).

Eforturile mișcărilor femeilor nu au avut însă succesul dorit, **Constituția din 1923 nu a modificat nici prevederile discriminatorie legate de statutul civil și nici nu a introdus drepturi politice pentru femei.** În articolul 6, paragraful 2 din Constituție, se precizează intenția de egalizare a drepturilor civile, însă doar ca o chestiune de domeniul viitorului nedefinit, iar drepturile politice sunt plasate într-o și mai mare ambiguitate: „Legi speciale, votate cu majoritate de două treimi, vor determina condițiunile sub care femeile pot avea exercițiul drepturilor politice. Drepturile civile ale femeilor se vor stabili pe baza deplinei egalități a celor două sexe” (*Constituțiunea din 1923, publicată în Monitorul Oficial, nr. 282, 29 martie 1923*).

Curând după promulgarea actului, a devenit evident pentru femeile implicate în mișcarea de emancipare că formularea – aparent deschisă egalității – din Constituție nu reprezenta în niciun caz o garanție a acordării ei în viitorul apropiat. Comisiile parlamentare care se ocupau cu unificarea legislației pe teritoriul României păreau că intenționează să mențină prevederile discriminatorii la adresa femeilor din Codul Civil de inspirație napoleoniană, încă în vigoare în „Vechiul Regat”.

În ciuda recomandărilor asupra modalităților de egalizare a drepturilor, făcute de Comisia juridică din cadrul C.N.F.R., din care făceau parte personalități economice și politice precum Grigore Iunian, Corneliu Botez, Dem. Dobrescu, Constantin Mille, Mircea Djuvara etc., și a cercetărilor și conferințelor organizate și în cadrul Institutului Social Român, legea votată în 1924 nu aducea decât câteva modificări minore asupra statutului civil și juridic al femeilor.

La sfârșitul anilor 1920 și la începutul anilor 1930, au continuat dezbaterile despre drepturile civile ale femeilor și s-au înaintat propuneri de schimbări legislative. Într-un raport al Secției legislative din cadrul C.N.F.R., s-au elaborat șapte puncte asupra necesităților de egalizare a drepturilor femeilor căsătorite:

1. domiciliul conjugal trebuie decis de necesitățile familiei;

2. soții și soțiile pot exercita orice profesie care nu atinge demnitatea familiei și nu pune în pericol siguranța acesteia;
3. femeile române căsătorite cu un străin își vor păstra naționalitatea, dacă nu cer în mod special, printr-un act recunoscut legal, să preia naționalitatea soților și b. copilul unei mame române și al unui tată străin, născut pe teritoriul României, va fi cetățean român;
4. actele legate de viața cotidiană a familiei pot fi încheiate de oricare dintre soți, separat sau împreună, și reprezintă responsabilitatea comună a ambilor soți;
5. soțul și soția își pot administra fiecare bunurile proprii, dar nu le pot înstrăina sau ipoteca fără consimțământul celuilalt;
6. bunurile realizate în timpul căsniciei de unul dintre soți sunt considerate rezultatul eforturilor ambilor soți, ceea ce le asigură drepturi egale asupra acestor bunuri în cazul dizoluției mariajului;
7. femeia căsătorită își va păstra numele său de familie, adăugându-l pe cel al soțului, iar copilul va purta numele tatălui, la care îl poate adăuga pe cel al mamei.

În plus, era evident că se crease o situație paradoxală prin menținerea unui tip de legislație în Țara Românească și Moldova și a altuia în teritoriile adăugate după 1918. Acest paradox este semnalat într-un articol din *Ziarul nostru* în 1932: „Nu se poate îngădui ca femeile din vechiul regat să continue a trăi sub regimul unei complete incapacități civile, în timp ce surorile noastre din teritoriile alipite beneficiază de drepturi[le] civile [ale] legiuirilor din timpul dominațiilor străine” („Moțiune”, 1932).

De altfel, această inadvertență a stat la baza constituirii uneia dintre primele organizații care au revendicat drepturi economice și juridice pentru femei, Liga Femeilor, înființată la Iași în 1894, de Cornelia Emilian. Elena Meissner povestește incidentul care a împins-o pe Emilian să înceapă demersurile de emancipare a femeilor.

„O doamnă, soția unui profesor universitar, se prezintă să-și încaseze o sumă depusă ce-i aparținea personal. Casierul refuză, motivând că statutele se opun eliberării oricărei sume unei femei măritate, fără consimțământul soțului. Doamna, nedumerită, protestează și cere statutele. Casierul avea dreptate. Un articol din statute era redactat în forma următoare: «Femeile măritate, copiii, minorii, interzișii și nebunii nu-și pot ridica drepturile fără autorizarea soțului, tutorelui etc.». D-na Emilian, căci ea era doamna de care vorbim, ardeleancă de origine, nedepinsă cu această tovarășie în care legea așeza femeia măritată, organiză la Iași o ligă feministă care să lupte pentru încetarea acestei stări de lucruri.

(„Cuvântarea D-nei Elena Meissner”, 1932)

Delegat ale asociațiilor de emancipare a femeilor la adunarea de la București pentru sufragiul femeilor (martie 1932)

De-abia în 21 aprilie 1932 li s-au acordat femeilor **căsătorite drepturi civile (de a încheia contracte, de a se prezenta în fața justiției fără acordul soțului, de a administra și folosi propria avere parafernală)**, însă nici această lege nu a adus egalitatea civilă deplină a femeilor măritate. În această privință, în anii următori, au fost dezbătute chestiuni legate de dreptul comun al soților asupra averii dobândite în timpul căsătoriei, situația femeii divorțate sau văduve etc. În legătură cu modificările Codului Penal, s-au purtat discuții asupra avortului, a căutării paternității, a „delictului de seducțiune”, a delictului de abandon familial, a instituirii tribunalelor pentru delincvenți minori, a combaterii traficului de femei, a controlului fenomenului prostituției etc.

O altă situație contradictorie constă în faptul că înainte de acordarea drepturilor civile, ca urmare a activităților organizațiilor femeilor, în Legea pentru organizarea administrativă din august 1929, a fost inclus dreptul femeilor de a vota și de a fi alese în consiliile comunale și județene. Totuși nu este vorba despre un drept acordat tuturor femeilor și nici măcar femeilor în aceleași condiții cu bărbații. Astfel, în articolul 375 din această lege, sunt stipulate condițiile suplimentare, din care cel puțin una trebuia îndeplinită pentru ca femeile să aibă dreptul de a vota:

1. să aibă cunoștințele ciclului inferior secundar, normal sau profesional,
2. să fie funcționare la Stat, județ, sau comună,
3. să fie văduve de război,
4. să fie decorate pentru activitate în timpul războiului,
5. să fi făcut parte, la promulgarea legii, din conducerea societăților – cu personalitate juridică – cu scop de revendicări sociale, propagandă culturală sau de asistență socială.

În mod evident, restricțiile de mai sus constituiau o nedreptate, întrucât, pe de o parte, se instituiau bariere suplimentare pentru femei, inexistente în cazul votanților bărbați (pe baza

cunoscutului model, care se regăsește și în prezent: **pentru a fi „egale”, femeile trebuie să fie „mai bune” decât bărbații**) și, pe de altă parte, restrângea dreptul la vot și la eligibilitate doar la anumite categorii de femei, eliminând marea masă a femeilor din zonele rurale.

În urma alegerilor municipale, comunale și județene din 1930, au fost alese peste o sută de consiliere în cincizeci de orașe și comune, două femei au ocupat funcția de primar și multe funcția de viceprimar. Unele dintre conducătoarele organizațiilor femeilor și feministe au candidat pe listele Partidului Național Țărănesc, precum Ella Negruzzi, Calypso Botez, Margareta Paximanide-Ghelmegeanu, Ortansa Satmary etc., altele pe cele ale Partidului Liberal, de exemplu Sarmiza Bilcescu-Alimănișteanu (Mihăilescu, 2006, pp. 30–31).

În marea majoritate a cazurilor, consilierelor alese le-a fost desemnat ca domeniu de activitate asistența socială. De pildă, Calypso Botez, în calitate de consilieră în Sectorul Galben și făcând parte din Delegația Permanentă a Capitalei, a reorganizat orfelinatele, coloniile și cantinele școlare, azilurile și dispensarele. De asemenea, a susținut nenumărate lucrări de asistență socială, în colaborare cu Secția feminină din cadrul Institutului Social Român și cu Școala Superioară de Asistență Socială.

Sub conducerea ei și la cererea Biroului de corespondență pentru munca femeii (din cadrul Biroului Internațional al Muncii) s-au desfășurat anchete sociale asupra unor cartiere din București și din alte orașe. Tot cu sprijinul ei și pentru dezvoltarea asistenței sociale, s-a organizat Centrul de demonstrație pentru asistența familiei din cartierul Tei, utilizat atât ca spațiu didactic, cât și ca acțiune de asistență de către Școala Superioară de Asistență Socială. Este semnificativ de înregistrat faptul că activitățile administrative ale femeilor în cadrul primăriilor au avut acoperire mai largă, direcții generale și efecte vizibil pozitive, după cum se documentează în presa vremii.

„La Lipova, d-na Marilena Bocu a putut să se ocupe de întreaga administrație comunală. De la instalarea d-sale la primărie s-a schimbat pavajul, s-a îndiguit Mureșul, s-a creat un abator, s-a introdus lumină electrică, s-a început clădirea primăriei, s-a creat un izlaz comunal. [...] O activitate impresionantă a avut d-na Măinescu-Eisenberg, **primară** a comunei Cobia din Dâmbovița. La instalarea d-sale a găsit un buget foarte modest, în sumă de 260.000 lei. D-na primar este însă femeie, știe să împartă banul, știe să chibzuiască și astfel a putut să ajute două biserici și două școli primare, să repare dispensarul pe care îl găsisse lăsat în părăsire, să repare poduri și podete, să îmbrace patruzeci de copii săraci și să lupte, alături de medic, la stingerea epidemiei de febră tifoidă”.
(Veturia Mileva Marcovici, 1932)

Liderele Micii Înțelegeri Feminine din Grecia, Iugoslavia, Cehoslovacia, Polonia și România

Organizații feministe socialiste și antifasciste

Și femeile socialiste și muncitoare au desfășurat activități în această perioadă. De pildă, în 1930, s-a constituit Uniunea Femeilor Muncitoare (U.F.M.), la congresul Partidului Social-Democrat, prin unirea mai multor secțiuni ale femeilor.

În primul număr al buletinului U.F.M., *Femeia muncitoare*, se precizează că, într-un an de funcționare, Uniunea a reușit să ajungă la 1.000 de membre în zece localități și deci era nevoie de editarea unei publicații care să mențină legătura între membre. *Femeia muncitoare* apărea în limbile română, maghiară și germană, cu un tiraj de 2.000–3.000 de exemplare, iar la sfârșitul lui 1932 și-a mărit formatul. În anii 1930, din Comitetul Central al Uniunii au făcut parte: Elena Gherman, Lilly Rădăceanu, Cati Constantinescu, Eugenia Deleanu pentru București; Iosephina Bocșa la Reșița; Erna Weissman și Tatiana Grigorovici la Cernăuți etc.

Uniunea Femeilor Muncitoare era afiliată la Comitetul Internațional al Femeilor Socialiste și a fost reprezentată la Congresul Feminin Socialist de la Viena, din 1931, de Leca Kissman, Iosephina Bocșa și Eugenia Deleanu. Una dintre acțiunile importante ale U.F.M. a fost introducerea, pentru prima dată în 1931, a sărbătoririi Zilei Femeii. Preocupările Uniunii erau atât în zona chestiunilor internaționale, precum războiul și fascismul, cât și în cea a ameliorării condițiilor de viață ale bărbaților și femeilor muncitori/oare din România.

„Parolele întrunirilor ținute de Ziua femeii 1931, 1932 și 1933 au fost alese în conformitate cu cerințele împrejurărilor prin care trecem și anume: contra războiului, contra fascismului, pentru pace, pentru legiferarea ajutorului de șomaj și unificarea asigurărilor sociale, pentru drepturi politice tuturor femeilor fără deosebire etc. Trebuie să notăm aci chestiunea ridicată de Uniunea noastră, pentru

prima dată în țara aceasta, chestiunea maternității conștiente a fost dezbătută cu competență în gazeta Uniunii și care trebuie să devină o problemă de permanentă agitație pentru toate secțiunile noastre”. („Conferința Uniunii noastre”, *Femeia muncitoare. Buletinul Uniunii Femeilor Muncitoare din România, 1933*)

Mai ales de la jumătatea anilor '30, odată cu ascensiunea fascismului, organizațiile femeilor și feministe, precum Asociația pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române, Consiliul Național al Femeilor Române, Uniunea Femeilor Muncitoare etc. au protestat împotriva războiului și a difuzării ideilor extremiste, inclusiv a celor de restrângere a activităților publice ale femeilor și de **limitare a rolului femeilor la cel de reproducătoare ale națiunii**.

La congresul Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române, care a avut loc în 13 mai 1934 la București, președinta Maria Baiulescu atrăgea atenția asupra pericolului în care se aflau drepturile câștigate de femei în unele țări, întrucât „un val de aprigă apăsare dominează actual asupra acestei evoluții, în cele mai civilizate state ale Europei” și explica la ce a dus deja această orientare.

„Principii noi retrograde s-au răspândit contra actualului progres făcut de femeie în ridicarea demnității sale, progres care se rezumă în stăruința de a sta pe aceeași treaptă de cultură ca și bărbatul, a se bucura de aceleași drepturi, luând în schimb asupra sa aceleași datorii. [...] Conflictul acesta s-a manifestat în timpul din urmă cu deosebire în Germania, prin noile teorii ce preocupă astăzi chestiunea feminină, cu toate că femeia și-a câștigat

drepturi integrale astăzi în al XX-lea secol de civilizație întâmpină piedici. Propaganda germană este astăzi întoarcerea femeii la strânsul cadru [...] de activitate, în care era îngrădită de veacuri, cu dictonul «Kind, Kuche, Kirche – Copil, Bucătărie, Biserică»”. („De la Congresul Asociației pentru E.C.P.R, Cuvântul d-nei Maria Baiulescu”, 1934)

Maria Baiulescu
(1860–1941)

În 1934, la București, s-a constituit Comitetul Antifascist al Femeilor, ca parte a Comitetului Național Antifascist, condus de Zoe Frunză. Reprezentantele Comitetului au participat la primul Congres Mondial al Femeilor Împotriva Fascismului și Războiului, desfășurat între 4 și 6 august 1934 la Paris, și au transmis adeziunea femeilor din România la eforturile de împiedicare a ascensiunii fascismului, a declanșării războiului și pentru menținerea și respectarea drepturilor femeilor. Adeziunea includea toate categoriile de femei și sublinia efectele fascismului și ale războiului asupra vieților oamenilor, în general, și asupra vieților și drepturilor femeilor, în special.

„Femei intelectuale, muncitoare, văduve și orfane de război! Stăpânitorilor țărilor fasciste și imperialiste le e sete de energiile, de sângele copiilor, fraților, soților și părinților noștri! Dar femeile sunt lovite și direct de către reacțiunea fascistă prin înlăturarea lor din toate ramurile de producție, prin ținerea lor într-o stare de inferioritate”.

(„Apel lansat de Comitetul de inițiativă pentru participarea la Congresul Mondial al Femeilor împotriva războiului și fascismului”, 1934)

În primăvara anului 1936, au fost lansate mai multe apeluri către femei pentru a se alătura la lupta antifascistă. De exemplu, în martie, Secția Feminină din cadrul Blocului pentru Apărarea Libertăților Democratice a publicat o chemare „Către femei” pentru susținerea Frontului Popular împotriva „năval[ei] valului fascist”, care „amenință să șteargă în trecerea lui orice urmă de libertăți cetățenești”, ale cărui roade sunt „anihilarea conștiinței sau pușcări”, „încătușarea drepturilor și libertăților cele mai elementare ale păturii producătoare; înfometarea maselor în beneficiul capitalului și războiul ca încheiere a regimului fascist falimentar”.

În apelul lansat sunt expuse pericolele și pierderile pe care le-au suferit femeile în țările unde fascismului s-a impus:

„Fascismul le-a înlăturat din locurile ce ocupau ca lucrătoare în industrie, învățământ și diferite instituții de stat sau particulare. Uneori li s-au oferit mici recompense, dacă părăsesc de bună voie locul salariat în folosul bărbaților, adică dacă acceptă sinuciderea prin foame”.

(Zoe Olteanu, „Către femei”, 1936)

În vederea opririi ascensiunii fasciste, a protecției drepturilor deja obținute de femeile din România și pentru asigurarea condițiilor bune de viață și de muncă, Secția femeilor din Blocul pentru Apărarea Libertăților Democratice a inclus în programul său puncte precum **salariu egal pentru muncă egală, concediu plătit înainte și după naștere, crearea de maternități în zonele urbane și rurale, înființarea de leagăne de copii pe lângă fabrici, înființarea de grădini de copii**, reducerea taxelor școlare și ieftinirea materialelor universitare, **drepturi politice tuturor femeilor de peste 21 de ani**.

O altă organizație a femeilor cu caracter antifascist a fost Frontul Feminin, constituit în februarie 1936 la București. Printre inițiatoarele se găseau personalități cunoscute, precum Lucia Sturdza Bulandra, Claudia Millian, Alice Gabrielescu, Vanda Mihail, Zoe Bugnariu, Milița Pătrașcu etc., iar președintă de onoare era Sofia Nădejde. Acestea au lansat un „Apel pentru pace” către „femei[le] de pe tot întinsul țării noastre”, „conștiente de datoria lor”, dar și către „toate celelalte organizațiuni feminine ca: secțiile feminine ale partidelor politice și ale organizațiilor profesionale; organizația surorilor de caritate din război, organizațiile religioase și de binefacere”. Și în această chemare sunt înfățișate marile dezastre și tragedii provocate de un viitor război și soarta femeilor în cazul izbucnirii acestuia, „unde vom fi târâte și noi femeile, nu ca grațioase surori de caritate, ci la corvezile cele mai strivitoare și abjecte”. Comunitatea de interese este construită din perspectiva femeilor, drept „creatoarele vieții”, care trebuie să răspundă printr-un „îngrozit și cutremurător NU” „la această încercare de ucidere a copiilor noștri crescuți cu atâta trudă, a soților și a fraților noștri” („Apel pentru pace”, 1936).

În 21 noiembrie 1937, înainte de alegerile parlamentare, Elena Bogdanovici, președinta Frontului Feminin, a invitat la o întâlnire toate organizațiile femeilor, cu scopul de a stabili un plan de acțiune unitar în vederea realizării obiectivelor de emancipare a femeilor, „ridicarea nivelului [femeii], din punct

de vedere economic-social și obținerea drepturilor civile și politice”.

Nici această inițiativă nu a avut rezultatele dorite. În februarie 1938, a fost promulgată noua Constituție a lui Carol al II-lea, iar prin legea electorală din mai 1939, femeile alfabetizate au primit dreptul de vot în aceleași condiții cu bărbații, însă nu erau eligibile decât în Senat, nu și în Adunarea Deputaților. **De-abia după război, în 1946, femeile au avut dreptul de a vota și de a fi eligibile în condiții deplin egale cu bărbații.**

* * *

Obiectivul principal al acestei prezentări a fost să ofere o perspectivă generală asupra diferențelor dintre rolurile bărbaților și ale femeilor, asupra inegalităților în ceea ce privește drepturile civile și politice ale femeilor și bărbaților și, mai larg, asupra dezechilibrelor în oportunitățile educaționale și profesionale cu care s-au confruntat femeile în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea. Bineînțeles, aceste diferențe, inegalități și dezechilibre nu trebuie înțelese în mod absolut și, în plus, la ele au contribuit și alte categorii identitare, precum clasa și etnia. În plus, multe inegalități și dezechilibre continuă să fie actuale și în prezent.

În secolul al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea, rolurile femeilor erau (și mai sunt încă, într-o mai mică sau mai mare măsură) limitate la sfera domestică – mame, soții, „educatoare” „conducătoare” ale gospodăriei –, iar educația în afara familiei, atunci când a început să includă fetele, a fost diferită atât cantitativ, cât și calitativ, de cea a băieților. În plus, cu sau fără educație, până în anii 1920–1930, femeilor le era limitat accesul la multe profesii și, în general, munca plătită în afara spațiului domestic era considerată nepotrivită pentru femei.

Totuși, în ciuda imaginii foarte răspândite, conform căreia femeile se ocupau de familie, iar bărbații munceau, femeile din teritoriile locuite de români au muncit tot timpul, cele mai multe în agricultură, dar, treptat, și în alte zone ocupaționale. Pătrunderea lor în spațiul public nu s-a produs însă „de la sine”, ca un cadou din partea bărbaților legiuitori sau ca o transformare socială „naturală”, ci a fost câștigată în urma activităților intense ale femeilor (și ale unor bărbați) și ale organizațiilor femeilor implicate în procesul de emancipare.

Mișcările de emancipare a femeilor și mișcările feministe din România reprezintă o zonă imensă, dar cu totul necercetată în istoria României. Prezentarea pe care am făcut-o în aceste pagini este, desigur, foarte sumară, însă ceea ce am vrut să arătăm este că, în ciuda absenței acestor mișcări sociale din narațiunea istorică dominantă contemporană, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și în primele ale secolului trecut, prezența demersurilor și a dezbaterilor care vizau „chestiunea femeii” și necesitatea și urgența emancipării femeilor a fost una constantă și proeminentă în discursul public al vremii.

SCURT GHID DE STUDII DE GEN ȘI ISTORIA FEMEILOR

Iată câteva dintre ipostazele în și prin care au fost definite, caracterizate, blamate, acuzate, cântate femeile în istorie, filosofie, religie, literatură, politică etc. – în societate, în general:

- femeia, prin descendența ei din Eva, este sursa păcatului, stricătoare de legi, pierzătoarea paradisiului, cea din cauza căreia am fost cu toții condamnați la moarte;
- în religia creștină (cu unele excepții) femeile nu au voie să slujească în biserică; mai mult, nu au voie să intre în biserică având capul descoperit și în anumite momente când sunt considerate „pângărite”;
- în Grecia Antică, fetele nu aveau un nume propriu, ele primeau nume numai după căsătorie, când îl luau pe cel al bărbatului;
- în zilele noastre, când se căsătorește (de cele mai multe ori), femeia renunță la numele ei și îl preia pe cel al bărbatului;
- femeile nu sunt considerate persoane autonome; chiar și în prezent ele sunt definite în raport cu un bărbat: „fiica lui...”, „soția lui...”, „sora lui...”, „mama lui...”, „amanta lui...”;
- multe denumiri de profesii și funcții au numai varianta masculină, neexistând un corespondent feminin, nici chiar atunci când acea profesie este preponderent exercitată de femei;
- Ileana Cosânzeana trebuie să fie mereu salvată, are mereu nevoie de apărare, întruchipată fără excepție de un Făt-Frumos care, în schimbul actului de curaj și de vitejie, o primește de soție pe Cosânzeană;
- femeile nu erau considerate oameni, cu ceea ce decurge de aici;
- femeile nu făceau parte din „cetate” (văzută ca societate structurată, cu norme, legi și drepturi) și, nefiind cetățeni, nu beneficiau de niciun drept.

Redăm mai jos, spre comparație, definițiile dintr-un dicționar de sinonime ale cuvintelor BĂRBAT și FEMEIE. Sunt similare aceste definiții? Sunt conotațiile celor două cuvinte în aceeași măsură de valorizante? Vă deranjează ceva la felul în care sunt „definite” femeile în comparație cu bărbații? Se poate vorbi despre stereotipuri, discriminare și prejudecăți de gen?

bărbat adj. v. BRAV. CURAJOS. CUTEZĂTOR. DĂRZ. INIMOS. ÎNDRĂZNEȚ. NEÎNFRICAT. SEMEȚ. VITEAZ.

BĂRBAT s. 1. om. (*Femei și ~i*) 2. soț,

(pop.) domn, om, roman, (inv. și reg.) mărit, soție, (reg.) gospodar, mireáz, (inv.) casnic, căsăr, căsăș, căsător. (eufemistic) dânsul (art.). (*Dînsul e ~ meu*)

barbarie s. v. BĂRBOAIE. BĂRBOI.

BĂRBĂTESC adj. 1. masculin, viril. (*Caractere ~*) 2. mascul, masculin. (*Flori ~>* 3. curajos, viteaz, vitejesc, (reg.) bărbălos. (*Faptă ~*)

BĂRBĂTEȘTE adv. curajos, eroic, vitejește, (pop.) voinicește. (*S-a luptat ~*)

bărbătos adj. v. BĂRBĂTESC. CURAJOS. VITEAZ. VITEJESC.

BĂRBĂTUȘ s. (*ORNIT.*) (rar) soț. (*~ rîn-dunicii*)

BĂRBĂȚEL s. soțior, (reg.) soțuluc, (Maram.) soțuc.

BĂRBĂȚIE s. 1. masculinitate, virilitate. (*De o ~ pregnantă*) 2. energie, putere, vigoare. (*Dă dovadă de multă ~*) 3. bravură, curaj, cutezanță, dărzenie, încumetare, îndrăzneală,, neînfricare, semeție, temeritate, (livr.) între-piditate, petulanță, (rar) cutezare, (pop. și fam.) suflet, (pop.) inimă, voinicie, (inv.) dărzie, îndrăznire, măriniemie, semețire, (grecism inv.) tăros. (*~ caracterului său*) 4. bravură, curaj, eroism, neînfricare, vitejie, (pop.) voinicie. (*~ în luptă*)

bărbăție s. v. MATURITATE.

FEMEIE s. 1. (pop.) muiere, nevastă, (fig. și ir.) fustă. (*O ~ cu un copil*) 2. *femeie de stradă* = cocotă, curvă, prostituată, târfă, (pop. și fam.) damă, madamă, (inv. și reg.) părtoțină, telălăiță, teleteică, (reg.) lele, mada-râniță, scoarțotină, tearfă, tâmoață, (prin Transilv.) bândură, bulă, (prin Bucov.) crăiță, (prin Maram.) lăndră, (prin Mold. și Bucov.) mișărcă, (inv.) magopăță, tălăniță, femeie publică, (fam.) fleoară, fleorțotină, șuleândră, (fig.) buleâm-dră, pupăză, putoare, tărătură, (reg. fig.) haită, pupezoaică, terfeloaga, (Transilv. fig.) gûdă, (prin Mold. fig.) ruptură, (arg.) maimuță, marcoavă, mastroacă.

femeie s. v. FAMILIE. NEAM. NEVASTĂ. SOȚIE. VIȚĂ.

femeie publică s. v. COCOTĂ. CURVĂ. FEMEIE DE STRADĂ. PROSTITUATĂ-TÂRFĂ.

FEMEIEESC adj. feminin, (inv. și pop.) muieresc, (inv. și reg.) muierós, (reg.) muieratic. (*Un ueșmlnt*

FEMEIEȘTE adv. (pop.) muierêște. (*Se îmbracă ~*)

FEMEIUȘCĂ s. 1. (*ZOOL.*) femelă, (inv. și reg.) muierușă, muierușcă, muieruță. (*~ stur-zului*) 2. (*TEHN.*) muierușcă, (reg.) măiút, mină, scinduriță. (*~ la războiul de ăesut*)

FEMELĂ s. (*ZOOL.*) femeiușcă, (inv. și reg.) muierúsă, muierușcă, muieruță. (*~ sticlete-tui*)

(Dicționar de sinonime)

Studiile de gen nu sunt menite numai să adauge femeile (pe celebra formulă „adăugați femei și amestecați”) la domeniile deja stabilite și tradiționale ale cunoașterii (de la politică la filosofie, de la sociologie la economie, istorie, literatură, tehnologie, mass-media etc.), ci consideră categoria de gen ca una centrală în toate aceste domenii. În mod similar, scopul istoriei femeilor nu este de a se constitui într-o simplă sub-ramură a istoriei umanității – ca și cum femeile nu ar face parte din această umanitate – și care trebuie adăugată la aceasta, asemenea unui apendice, ci încearcă să stabilească **centralitatea genului ca o categorie fundamentală de analiză și cunoaștere** în toate domeniile istoriei tradiționale.

Cuvinte-cheie, tematici, stereotipuri

Este util, pentru începutul unei discuții despre studiile de gen, să enumerăm câteva dintre conceptele fundamentale sau, mai simplu, câteva cuvinte-cheie de care se lovește cea sau cel care pune mâna, pentru prima dată, pe un volum cu acest subiect. Evident, primul cuvânt este cel din titlu: gen. Apoi, într-o ordine cu totul aleatorie, întâlnim: feminism, femeie/femei, discriminare, dominare, oprinare, cultură, natură, public (sferă publică), privat (sferă privată), din combinarea cărora avem unele dintre opozițiile sau dihotomiile fundamentale: sex versus gen; public versus privat; natură versus cultură, la care vom reveni mai târziu. Mai putem adăuga: patriarhat, sexism, discriminare, prejudecată, stereotip, muncă, educație, egalitate, drepturi, diferență, limbă, corp/corporalitate, violență împotriva femeilor, mass-media, publicitate etc. Toate aceste concepte vor fi discutate pe scurt în cele ce urmează.

STEREOTIPURI DE GEN

Stereotipurile de gen sunt sisteme organizate de credințe și opinii consensuale în legătură cu caracteristicile femeilor și bărbaților, precum și despre calitățile presupuse ale masculinității și feminității. Trăsăturile pe care oamenii le asociază bărbaților și femeilor au un caracter nu numai descriptiv, ci și prescriptiv. Aceste credințe – aparent naturale – ne spun nu numai cum sunt femeile și bărbații, ci și cum ar trebui ei/ele să fie. Stereotipurile de gen fac parte dintr-un sistem mai larg de credințe despre gen, care influențează percepțiile despre cele două sexe. Acest sistem de credințe se transmite mai ales prin așteptările societale, el incluzând totodată și atitudinile față de rolurile adecvate fiecărui sex, percepțiile cu privire la cei care violează aceste norme, precum și percepția de sine ca persoană de un anumit gen.

(din *Lexicon feminist*)

Pe lângă aceste cuvinte-cheie, considerăm că este la fel de util să fie numite și câteva dintre stereotipurile atașate feminismului, în speranța că, prin alăturarea lor, caracterul paradoxal, contradictoriu – aberant chiar! – va fi evident și le va contrazice aproape fără explicații suplimentare. Iată câteva stereotipuri, unele specifice societății românești, altele general valabile:

- feminismul este o „moștenire comunistă”;
- feminismul este un „import occidental”;
- feminismul pledează pentru superioritatea femeilor;
- feminismul ar vrea ca femeile să conducă lumea;
- feminismul ar vrea ca bărbații să fie eliminați;
- feminismul atentează la ordinea firească (naturală) a lumii, conducând la haos;
- feminismul este o mișcare izolată, care are puține adepți;

- feminismul este demodat;
- scopurile pentru care pleda feminismul au fost deja atinse;
- feministele sunt femei urâte, frustrate, nebune, isterice;
- feminismul este făcut exclusiv de către femei.

Vom încerca, pe parcursul acestei cărți, să demonstrăm că feminismul nu este și nu își propune niciunul dintre lucrurile pomenite mai sus.

„Feminismul înseamnă recunoașterea faptului că, indiferent de timp și spațiu, femeile și bărbații sunt inegali în privința puterii pe care o au, atât în societate, cât și în viața personală, precum și corolarul acestei recunoașteri: faptul că femeile și bărbații ar trebui să fie egali. Feminismul înseamnă credința că ceea ce numim cunoaștere a fost scrisă despre, de către și pentru bărbați, precum și corolarul: toate școlile de cunoaștere trebuie să fie reexaminată și înțelese astfel încât să poată fi dezvăluită măsura în care ele ignoră sau distorsionează genul”.

(Barbara Arneil, 1999)

Poate cel mai important lucru care trebuie reținut în încercarea de eliminare din mentalul colectiv a acestor stereotipuri și prejudecăți vizavi de feminism este faptul că *nu există un singur feminism*, ci mai multe *feminisme*, deci o încercare de generalizarea a ceea ce reprezintă sau a ceea ce face feminismul este din start greșită, neputându-se vorbi despre feminism la modul general decât în extrem de puține cazuri.

De asemenea, un alt aspect important este cel legat de egalitate: feminismul nu pledează și nu a pledat niciodată pentru superioritatea femeilor, ci pentru egalitatea dintre femei și bărbați, în toate domeniile și sub toate aspectele. Tendința contemporană este de a se vorbi despre **egalitatea prin diferență**, întrucât este esențial să nu se confunde egalitatea

cu identitatea. Cu alte cuvinte, feminismul nu urmărește transformarea femeilor în bărbați, ci recunoașterea valorii proprii femeilor, cu toate caracteristicile specifice genului, și egalitatea lor cu bărbații, ținându-se însă cont de diferențe.

LIMBĂ/LIMBAJ/VORBIRE

Cuvintele pe care le folosim zi de zi reflectă înțelesuri și sensuri culturale și, în același timp, le transmit generațiilor următoare. Limba construiește presupuziții despre gen, alături de alte sensuri culturale. Așadar, criticile aduse utilizării limbii au fost centrale pentru analiza feministă: obiectiile față de formulele de adresare – formale (domnișoară, doamnă) și informale („bucățică”, „bunăciune”, „curvă”), utilizarea generică a cuvântului „om”, utilizarea pronumelui personal masculin plural „ei” referitor la un grup format majoritar din femei etc.

Sensurile feministe de deconstruire a sistemului patriarhal al limbii și construirea unuia neutru sau sensibil la gen au inclus:

„Găsirea propriei voci”, „autodenumirea”, revendicarea, reconstruirea și recuperarea limbii sunt activități esențiale și metafore pentru teoriile feministe;

Schimbarea denumirii femeilor care fac anumite munci, găsirea de echivalențe feminine pentru anumite ocupații, funcții, posturi.

Secolul al XIX-lea: simplele acte ale scrisului și vorbitului erau considerate „nefeminine”, „nespecifice femeilor” (vezi volumul *O camera separată*, Virginia Woolf). Acest aspect și neputința găsirii cuvintelor care să exprime sentimente și experiențe specifice femeilor au fost sintetizate de Betty Friedan în celebrul slogan „Problema care nu are nume” (*The Problem that Has No Name*).

În plus, feminismul este mișcarea care a avut cea mai mare participare și care a reușit să producă cele mai multe schimbări la nivel politic, social, economic și de mentalitate din ultimele două secole. Din simpla enumerare a câtorva dintre realizările mișcărilor femeilor, vom observa că lucrurile cu care suntem obișnuiți și care ni se par absolut firești nu au apărut de la sine și nu ar fi fost posibile fără lupta acestor mișcări:

- dreptul la vot și la candidatură politică pentru femei;
- dreptul la educație (inclusiv superioară) pentru femei;
- dreptul la muncă remunerată pentru femei în (aproape) orice domeniu de activitate;
- dreptul la concediu de maternitate și, de curând, concediul parental (concediul paternal în aceleași condiții cu cel maternal);
- drepturi civile pentru femei (dreptul de a dispune de propriul câștig, de a avea cont în bancă, de a divorța, de a fi tutorele propriilor copii etc.);
- dreptul la siguranța propriului corp și a propriei persoane (legislație împotriva violenței domestice, împotriva violului, împotriva hărțuirii sexuale etc.);
- dreptul de a dispune de propriul corp (decizia de a avea copii, metode anticoncepționale, dreptul la avort și la inseminare artificială etc.).

Totuși, chiar dacă au fost obținute foarte multe drepturi pentru femei (cel puțin la nivel formal, adică al existenței legilor), chiar dacă în unele țări din lume (e drept, foarte puține) participarea femeilor în politică este egală sau foarte aproape de egalitate cu cea a bărbaților, chiar dacă au existat acțiuni afirmative (apar uneori și sub denumirea „discriminare pozitivă”) pentru promovarea femeilor în diverse profesii și funcții unde accesul lor era extrem de limitat, există nenumărate aspecte și contexte în care egalitatea nu funcționează așa cum ar fi de dorit.

DISCRIMINARE DE GEN

Complex de aranjamente sociale, reguli, practici, proceduri, legi, politici, aparent neutre la gen, dar care conduc la tratamente nefavorabile, cu efecte discriminatorii asupra femeilor pentru că sunt femei sau, mai rar, asupra bărbaților pentru că sunt bărbați.

Atâta timp cât participarea femeilor în politică în cele mai multe țări din lume nu depășește 20%, atâta timp cât există profesii și funcții în care numărul femeilor este undeva în jurul a 5% (de exemplu, managementul învățământului superior, al marilor corporații etc.), atâta timp cât există încă diferențe de salarizare în detrimentul femeilor, atâta timp cât femeile sunt încă absente din cele mai multe domenii ale științelor și cercetării, atâta timp cât prezența stereotipurilor la adresa femeilor este foarte mare atât în societate în general, cât și în mass-media și în publicitate și – de ce nu? – atâta timp cât există bancuri cu blonde, feminismul nu este nici demodat și nici nu și-a îndeplinit toate scopurile.

FEMINISM

În sens larg, feminismul reprezintă pledoaria pentru drepturile femeilor. Termenul s-a răspândit la jumătatea secolului al XIX-lea în Europa, dar feminismul – ca atitudine și abordare – a precedat mult utilizarea termenului ca atare. Din punct de vedere istoric, feminismul a debutat ca parte a discursului european iluminist. A avut un impact important în lumea modernă, în discuțiile despre universalizarea cetățeniei și a drepturilor. Începuturile feminismului modern sunt localizate în lucrarea lui Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Woman* (1792). Principalele semnificații ale termenului sunt următoarele: (1) femeile sunt

sistematic aservite (oprimate); (2) relațiile de gen nu sunt naturale și imuabile – ele nedreptățesc femeile și pentru aceasta se impune o angajare politică pentru schimbarea lor.

(din *Lexicon feminist*)

Feminismul are două laturi: una activistă, militantă, și una academică. Instituționalizarea academică a studiilor de gen, sub orice denumire ar apărea – studii de gen (Gender Studies), studii feministe (Feminist Studies), studii despre femei (Women's Studies) – s-a produs în ultimii cincizeci de ani, adică din anii 1970. Deși opinia generală este că aceste studii ar fi exclusiv specifice țărilor occidentale și nord-americe, la finalul anilor 1980 și în anii 1990, în multe universități din întreaga lume au început să apară departamente de studii de gen. De asemenea, în multe țări au apărut centre de studii de gen, chiar dacă nu întotdeauna afiliate unor instituții de învățământ superior. Astfel, Departamentul de Studii Feministe din cadrul Universității Odense din Danemarca s-a înființat în anul 1981, programul de Studiile Femeilor (Women's Studies) din cadrul Universității Naționale Australiene a început în 1976, iar Institutul pentru Studiile Femeilor din Lumea Arabă din Liban s-a înființat în 1973.

Așadar, nu se poate spune că fenomenul instituționalizării studiilor de gen este extrem de clar delimitat în timp și spațiu, dar, ca o concluzie generală, în țările occidentale și în America de Nord, studiile de gen au apărut în anii '80, iar în Europa de Est, de exemplu, la finalul anilor '80 și în anii '90, după căderea comunismului. Centrul de Studii de gen din Moscova a fost înființat în 1990, programul universitar de Studii de gen din cadrul Universității Tehnice din Orientul Mijlociu (Turcia) a apărut în 1994.

În România, primul program de masterat în Studii de gen a apărut în 1998, în cadrul Școlii Naționale de Științe Politice și Academice, sub conducerea prof. univ. dr. Mihaelei Miroiu, acum

denumit *Politici, gen și minorități*. În prezent, și la Universitatea din București există un masterat cu componentă de gen pronunțată, *Politicile egalității de șanse în context românesc și european*, coordonat de prof. univ. dr. Ionela Băluță. În România, au apărut, după 1990, foarte multe cursuri de studii de gen la nivel universitar (licență) în cadrul a diferite discipline: filosofie, științe politice, sociologie, jurnalism, comunicare, literatură, istorie etc.

Concepte fundamentale din studiile de gen

Natură versus cultură

Această distincție sau, mai curând, dihotomie (opozitie binară) între natură și cultură a apărut în teoria feministă americană la începutul anilor 1970 și se referă la relația dintre sexe. Bărbații și activitățile lor erau considerate ca făcând parte din cultură și aveau valoare culturală, în timp ce femeile și activitățile lor erau considerate ca făcând parte din natură, în afara istoriei și a societății, neschimbate, întotdeauna aceleași, fără o valoare culturală și deci nemeritând atenție științifică, politică, istorică sau teoretică.

PATRIARHAT

Ca sistem social, economic și legal dezvoltat, patriarhatul dă capului familiei, adică **bărbatului**, puteri suverane asupra celor dependenți de el în gospodărirea casei, deci asupra nevestei sau nevestelor, copiilor și sclavilor. Patriarhatul este și deținătorul proprietății, transmise prin moștenire pe linie paternă. În acest fel, relațiile patriarhale au structurat atât sistemul social, cât și simbolurile culturale despre realitatea naturală într-o ierarhie a dominației bărbatului asupra femeii, a tatălui asupra fiilor, a stăpânului asupra sclavilor (servitorilor).

Conceptul de patriarhat este unul central pentru feminism. Analiza patriarhatului pleacă de la

constatarea unei evidențe: femeile par să lipsească din istorie aproape în întregime, ca și când singurul lor rol ar fi fost acela de a naște, crește și îngriji pe cei care „fac istorie”. Femeile au făcut istoria alături de bărbați, dar cum consemnarea istoriei se bazează pe documente scrise, iar la scris femeile nu au avut acces până în trecutul recent, contribuția lor lipsește, cu mici excepții. Istoricii au fost bărbați, ei au consemnat ce li s-a părut lor relevant ca experiență a bărbaților, activitatea femeilor fiind mai degrabă ignorată sau neglijată. Femeile par astfel marginale în construirea civilizației și neesențiale în ceea ce privește faptele cu semnificație istorică. Istoria e povestită de jumătatea bărbătească a umanității și din punctul ei de vedere. Din jumătatea aceasta lipsesc cei care nu au făcut parte din **elita de rasă, clasă, etnie sau din acea parte a lumii, care își poate institui propria istorie ca istorie „universală”**.

(din *Lexicon feminist*)

Relațiile dintre sexe și, mai ales, relațiile de putere și de subjugare dintre ele au fost atribuite naturii. „Natură”, în acest context, însemna, în primul rând, sexualitate, corpurile femeilor, capacitatea lor de reproducere și maternitatea. Paternitatea, pe de altă parte, nu era asociată cu „natura”, ci era considerată un fapt „social” (Bock, 1991, pp. 3–6).

PUTERE

Puterea este una dintre diviziunile fundamentale în viața socială și economică și este o diviziune realizată pe baza categoriei genului. Este o **diviziune asimetrică**: femeile a fost (aproape) mereu și (aproape) pretutindeni supuse bărbaților. În acest sens, este importantă distincția între „a avea puterea

asupra...” și „a avea puterea de a...” Puterea este localizată pretutindeni, în toate aspectele sferelor privată și publică. Demersul mișcărilor femeilor și al feminismului, în general, se poate subsuma unui singur deziderat, acela de empowerment, de capacitate, de **învățare cu putere a femeilor**.

Cercetătoarele feministe au contrazis această dihotomie tradițională. Ele au susținut că sensul termenului „natură”, în acest discurs, reprezintă devalorizarea a tot ceea ce ține de femei, că „natura are întotdeauna un înțeles social”, că atât „natura”, cât și „cultura” au însemnat lucruri diferite în momente diferite, în locuri diferite și pentru diferite sexe. De asemenea, s-a susținut că trupurile femeilor și capacitățile lor biologice nu au fost dintotdeauna și pretutindeni considerate „handicapuri”, ci au constituit, în anumite contexte culturale, tipuri de putere și au stat la baza activităților și funcțiilor publice.

Studiul identificării femeilor cu natura, a corporalității lor, a activităților lor legate de corp – cum ar fi nașterea, alăptarea și îngrijirea copiilor – a avut ca rezultat un număr impresionant de lucrări care se ocupă cu aceste domenii specifice femeilor. Filosoafele feministe construiesc cadre teoretice pe baza acestor experiențe specific femeiești, iar această abordare trezește un mare (dar controversat) interes în SUA. Pe de altă parte, istoricele din Franța și din alte țări susțin că această atenție pentru „natura” femeilor ar putea fi contraproductivă din punct de vedere politic, pentru că pare a confirma stereotipurile tradiționale, conform cărora femeile sunt exclusiv definite prin intermediul corpului lor și sunt ignorate dimensiunile politice mai importante ale istoriei femeilor. Totuși, tendințele contemporane sunt spre **revalorificarea naturii**, ca dovadă fiind interesul tot mai mare față de mișcările ecologiste, printre care și **feminismul ecologist (ecofeminism)**, ca unul dintre feminismele contemporane cu cei mai mulți adepți și adepți.

CORP/CORPORALITATE

Corpurile au fost denigrate și asociate în mod tradițional cu femeile. Întrucât femeile au fost legate de lumea materială, prin intermediul corpurilor, ele au devenit obiecte, proprietăți ale bărbaților prin valoarea lor de schimb. Din cauza capacităților reproducătoare, multe culturi le considerau pe femei misterioase, tabu și periculoase. Astfel, majoritatea societăților le-au desemnat sferei private, interzicându-le accesul la muncă plătită, educație și viață civică.

Corpurile femeilor sunt continuu remodelate, acoperite, descoperite, conform ideologiilor dominante prin intermediul modei, corsetelor, curelor de slăbire, exercițiilor fizice, legarea picioarelor, purtarea de văl etc. Ca obiecte materiale, corpurile femeilor sunt **făcute pentru a fi privite**, în acest sens este suficient să ne gândim la artă, film, publicitate, pornografie. Lipsa de activitate a corpului, virginitatea femeilor, este protejată (păzită) pentru a asigura căsătoria, paternitatea și moștenirea.

Muncă versus familie

Un al doilea cadru teoretic pentru vizibilizarea femeilor și pentru negarea identificării lor cu natura (neschimbătoare și deci neinteresantă la nivel teoretic și istoric) a fost problema modelelor diferite de muncă. Ceea ce până acum a fost considerat ca făcând parte din natură este de acum încolo considerat muncă: îngrijirea copiilor, activitățile domestice etc. Numirea acestor activități „muncă” a constituit un atac asupra categoriilor tradiționale **muncă versus familie** (pentru că familia înseamnă muncă pentru femei) dar și **muncă versus timp liber** (pentru că timpul liber al bărbaților înseamnă muncă pentru femei) și, de asemenea, **bărbați muncitori versus femei**

întreținute (pentru că femeile îi întrețin pe bărbați prin munca lor de îngrijire).

DIVIZIUNEA SEXUALĂ A MUNCII

Diviziunea sexuală a muncii, aranjarea și împărțirea muncii în sfere distincte: publică și privată, sfere ale producerii și reproducerii, a fost teoretizată de feminismele marxist, materialist și socialist în secolele al XIX-lea și al XX-lea. În orice societate există această diviziune a muncii pe sexe, iar munca femeilor este devalorizată, chiar dacă natura acesteia poate varia. Mișcările femeilor și feminismul au încercat să dea diverse soluții: aducerea femeii în sfera publică (scoaterea ei din cea privată); munca domestică ar trebui să fie plătită; spălătorii, creșe și bucătării comunale etc.

Acest model conceptual pune sub semnul întrebării perspectiva conform căreia doar activitățile plătite sunt considerate ca reprezentând muncă și, cum bărbații erau preponderent cei care desfășurau munci plătite, iar femeile pe cele neplătite, munca bărbaților era cea valorizată. S-a arătat că munca femeilor nu a fost luată în calcul în cadrul teoriilor economice, dar că acest lucru nu este universal valabil și că, în anumite zone geo-politice, în diverse momente, femeile „casnice” erau considerate „ocupate”. De exemplu, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Marea Britanie și Australia, femeile casnice apăreau în recensămintele economice în cadrul categoriei persoanelor ocupate, dar au fost excluse în același timp în care, în Germania, mișcările pentru drepturile femeilor cereau includerea muncii femeilor casnice în calcularea produsului național brut (Bock, 1991, p. 3).

Așadar, istoria femeilor a arătat că diviziunea sexuală a muncii este, de fapt, o **ierarhie a muncii** care produce și reproduce inegalități între femei și bărbați la nivelul valorii și al retribuțiilor. Astfel, muncile femeilor, pentru că le-a fost

acordată o valoare și o importanță mai mică decât celor ale bărbaților, au fost în mod constant plătite mai puțin decât cele ale bărbaților – în Europa și în Statele Unite ale Americii, cu 30 până la 50 la sută în secolele al XIX-lea, al XX-lea și în prezent.

SEXISM

Sexismul reprezintă ideologia supremației bărbătești. Patriarhatul este forma de organizare socială care întărește această ideologie. Termenul **sexism** a început să fie utilizat în dezbaterile anilor 1960, cu referire la aranjamente sociale, politici, limbaje și practici impuse de către bărbați și prin care se exprimă credința sistematică, adesea instituționalizată, că femeile sunt inferioare și bărbații superiori. Sexismul apare în religie, mituri, legi, instituții, filosofie, politică, în reacțiile cotidiene în privința genului. Atâta timp cât sexismul rămâne ideologia dominantă în privința genului, patriarhatul are surse constante de renaștere și dezvoltare. O astfel de ideologie subminează în practică toate schimbările legale prin care se asigură nediscriminarea și egalitatea de șanse. (din *Lexicon feminist*)

Acest lucru este vizibil în continuare în diverse țări, printre care și România, unde domeniile în care activează preponderent femeii – asistență socială, educație, industrie textilă – sunt plătite mai puțin (cu subtextul valorizării reduse) decât domeniile în care bărbații sunt majoritari – armată, poliție, industrie minieră.

Public versus privat

Un al treilea cadru conceptual în studiile de gen este relația dintre public și privat sau dintre politic și personal sau dintre sfera puterii și sfera domestică. Teoria politică tradițională îi consideră un cuplu de termeni care se exclud reciproc,

identificându-i cu „lumea” bărbaților și „sfera” femeilor. Studiile feministe au contrazis această abordare, arătându-i inadecvarea la realitățile politice și societale.

Celebrul slogan „Personalul este politic” (*The personal is political*) arată că problema puterii nu este exclusiv apanajul „politicii înalte”, ci apare și în relațiile dintre genuri. Bărbații trăiesc și conduc ambele sfere, în timp ce locul femeilor a fost considerat a fi sfera domestică și comportamentul lor potrivit a fost acela de supunere față de tată sau de soț. Aceasta înseamnă, pe de o parte, că dihotomia nu se stabilește între două sfere autonome, simetrice și egale, ci este, mai curând, o relație de dominare și subordonare, de putere și lipsa puterii. Pe de altă parte, studiile feministe au arătat că **sfera publică** s-a bazat mai ales pe **sfera privată** sau **domestică**.

SOCIALIZARE DE GEN

Socializarea de gen este o componentă a procesului general de socializare prin care se învață, se asimilează și se transmit normele de gen ale momentului și ale locului, încurajându-se sau descurajându-se anumite comportamente și atitudini de gen considerate potrivite din punct de vedere social și cultural. Prin intermediul proceselor complexe de socializare și auto- socializare de gen, indivizii își dobândesc (învață și își interiorizează) identitatea de gen. Socializatorii direcți (părinții) și indirecti (prieteni, literatura, televiziunea, limbajul, jucăriile, muzica etc.) produc socializarea diferențiată a fetelor/femeilor și băieților/bărbaților prin mecanisme specifice (tratament diferențiat, identificare). Copiii, prin identificare, preiau – total sau parțial – modelele de viață ale socializatorilor lor direcți (ceea ce face mama, bunica, tatăl, bunicul etc.). Mesajele de gen transmise prin intermediul manualelor școlare devin, de asemenea, surse de

socializare indirectă, astfel încât, de exemplu, **lipsa de modele feminine puternice**, de succes, în manuale induce modelul **femeii care doar este și a bărbatului care face**.

(din *Lexicon feminist*)

Bărbații angajați, politicienii bărbați, cei din mediul academic etc. își duc la îndeplinire sarcinile publice doar pentru că au fost născuți de către femei și femeile au avut și au în continuare grijă de ei. Politicile de stat nu au exclus femeile, dar le-au modelat viața personală prin intervenție publică, cum s-a întâmplat, de exemplu, în cazul legislației privind violența domestică, violul și avortul sau prin absența unei astfel de legislații. Ca un exemplu extrem de intervenție a sferei publice în sfera privată ne putem gândi la politicile pronataliste din timpul lui Nicolae Ceaușescu, atunci când nu numai că era interzis avortul, dar și mijloacele contraceptive erau extrem de limitate.

VIOLENȚA ÎMPOTRIVA FEMEILOR

Violența împotriva femeilor este înțeleasă ca o încălcare a drepturilor omului și o formă de discriminare împotriva femeilor. Înseamnă toate acțiunile de violență de gen care rezultă în, sau care sunt probabile a rezulta în vătămarea sau suferința fizică, sexuală, psihologică sau economică produsă femeilor, inclusiv amenințările cu asemenea acțiuni, coerciția sau deprivarea arbitrară de libertate, indiferent dacă survine în public sau în viața privată. **Violența în funcție de gen** (*gendered based violence*) este denumirea generică în care sunt incluse toate tipurile de violență – fizică, emoțională, psihologică, economică – exercitate asupra unei persoane pentru că aparține unui gen. **Violența de gen împotriva femeilor** se referă la violența care este direcționată

împotriva unei femei pentru că ea este o femeie sau care afectează femeile în mod disproporționat. Forme complexe de violență de gen împotriva femeilor sunt **violența domestică, violența sexuală, mutilarea genitală, căsătoria forțată, sterilizarea forțată, avortul forțat.**

Violența domestică înseamnă toate acțiunile de violență fizică, sexuală, psihologică sau economică ce survin în familie sau în unitatea domestică sau între foștii sau actualii soți sau parteneri, indiferent dacă agresorul împarte sau a împărțit același domiciliu cu victima. Violența domestică are un caracter ciclic. Ea reprezintă un stil de relație de conviețuire, acesta cuprinzând un continuum de comportamente violente, care alternează cu declarații de iubire și momente de tandrețe. Scopul violenței în conviețuire este menținerea puterii și controlului de către agresor. Violența merge de la amenințări, intimidare, șantaj, lovituri ușoare sau mai grave, la captivitate, abuz sexual și chiar crimă.

Sex versus gen

Formula celebră a filosoafei feministe Simone de Beauvoir „**Nu ne naștem, ci devenim femei**” a generat numeroase discuții pe tema performării culturale a genului. A fi de sex feminin reprezintă un „fapt natural” sau un produs cultural? Nu cumva „naturalitatea” este constituită prin acte performative supuse rigorilor discursului, acte care produc trupul prin intermediul categoriilor sexului? Și, în continuare, ce alte categorii fundamentale ale identității – dualitatea sexului, genul și corpul – pot fi descrise ca produse care creează ulterior efectul naturalului, al realului, al originalului și al inevitabilului?

ROLURI DE GEN

Rolurile de gen reprezintă atitudinile și comportamentele dominante pe care societatea le asociază cu fiecare sex. Acestea includ drepturile și responsabilitățile normative pentru bărbați și femei într-o anumită societate. De exemplu, a da naștere unui copil este un rol de sex (specific femeilor), în timp ce a avea grijă, a crește un copil este un rol de gen, care este de cele mai multe ori atribuit femeilor, dar poate fi îndeplinit și de către bărbați. Rolurile sociale în general și rolurile de gen în particular sunt modelate de și reflectă caracteristicile structurale ale unei anumite societăți și culturi la un moment dat. **Rolurile de gen tradiționale** au efecte negative asupra indivizilor. Multe cercetări au dovedit, de exemplu, existența unui număr mai mare de depresii printre femeile gospodine față de cele care au serviciu sau mortalitatea masculină mai ridicată față de cea feminină, legată de presiunea socială specifică rolurilor publice masculine.

(din *Lexicon feminist*)

Conceptul de **gen** a fost introdus în istoria femeilor și în studiile feministe în anii 1970, ca o categorie socială, culturală, politică și istorică, pentru a exprima ideea că subordonarea femeilor, inferioritatea și neputința nu sunt dictate de natură, ci sunt construcții culturale, sociale, politice și istorice. Unul dintre motivele succesului utilizării acestui termen și ale înlocuirii celui de **sex** a fost insistarea asupra faptului că studiile despre femei implică nu numai sexualitatea, postura de soție și maternitatea, ci explorează locul femeilor în toate domeniile vieții.

Studiile de gen nu se referă numai la jumătate din umanitate, ci la întreaga umanitate, pentru că nu numai femeile sunt determinate de gen, ci și bărbații, care astfel sunt departe de a reprezenta, așa cum s-a considerat multă

vreme, umanitatea universală. În consecință, au apărut **istoria bărbaților** (*men's history*) și studiile despre bărbați/studii despre masculinități (*men's studies/masculinities studies*) care cercetează experiențele bărbaților. Conceptul de gen a radicalizat și a universalizat eforturile de a le face pe femei vizibile, iar faptul că genul este o structură de bază a societății (o structură flexibilă) a însemnat că studiile feministe și de gen privesc, în principiu, orice domeniu sau obiect al științei.

RASĂ, CLASĂ, GEN

Viețile femeilor și ale bărbaților nu sunt modelate exclusiv de categoria genului. Cu toții suntem constituiți prin intermediul genului, rasei, clasei, etniei, sexualității, vârstei, abilităților fizice și intelectuale etc. Aceste relații reprezintă intersecții ale unor categorii și sisteme de discriminare și dominare.

Cercetătoarele/orii feministe/ști au utilizat intens dihotomia dintre sex și gen sau dintre biologie și cultură – chiar dacă sunt conștiente/ți de neajunsurile și problemele teoretice pe care le presupune –, întrucât este o distincție utilă din punct de vedere politic și tactic, mai ales în fața încercărilor mereu prezente de limitare a femeile la sfera „biologică,” tradusă în multe cazuri prin argumente de tipul „rol specific feminin”, „datorie de mamă și soție” etc.

Egalitate versus diferență

Studiile de gen s-au bazat preponderent pe conceptul de **egalitate sexuală** sau **egalitate de gen** ca instrument analitic, considerând ne semnificative diferențele fiziologice, întrucât acestea erau, în general, folosite pentru a justifica discriminarea împotriva femeilor. Astfel, s-a pledat pentru tratamentul nediferențiat între femei și bărbați, pentru legislație și reforme care să fie neutre din perspectivă de gen și pentru eliminarea diferenței sexuale. Deși aceste strategii au fost utile într-un

anumit moment istoric, teoreticienele feministe au arătat că există zone și problematici în care o abordare „oarbă” la gen nu este benefică, întrucât nu se poate ocupa și nu poate soluționa chestiuni precum maternitatea, violul, avortul, violența domestică etc.

„«Diferența» femeiască, atât fiziologică, cât și socială, nu trebuie ștearsă, ci trebuie recunoscută în termeni istorici, filosofici și legislativi. Aceasta nu a avut niciodată posibilitatea să dezvolte forme politice și culturale autonome, în afara celor din cadrul unor nișe sociale, în opoziție cu culturile dominante. Atenția trebuie îndreptată asupra unei evaluări critice a nevoilor și a activităților specifice bărbaților, iar nevoile și activitățile specifice femeilor trebuie valorizate, astfel încât să se poată oferi alternative atât la inferioritatea femeilor, cât și la asimilarea lor cu bărbații”.

(Gisela Bock, 1991)

Integrare versus autonomie

Această opoziție se referă la mecanismele științifice și instituționale de funcționare a studiilor de gen și a celor de istorie a femeilor vizavi de știință în general și la activitatea femeilor în cadrul instituțiilor academice. Deși în ultimele cinci-șase decenii a fost produs un corp impresionant de studii și cercetări, studiile de gen au avut un impact relativ redus asupra disciplinelor academice și au rămas, în bună parte, neintegrate instituțional. Desigur, în această privință există diferențe importante atât din perspectivă disciplinară, cât și din cea a zonelor geo-politice avute în vedere.

De exemplu, în Europa Centrală și de Est, programe de studii de gen nu au fost instituționalizate la nivel universitar (licență). La nivel postuniversitar, România a fost prima țară din această zonă în care a apărut un program masteral de

studii de gen în 1998, însă programe de studii feministe și de gen au existat, chiar mai devreme – în Serbia, de exemplu, dar nu erau recunoscute instituțional și nu puteau oferi o diplomă de absolvire.

Așadar, chiar dacă studiile femeilor trebuie să fie recunoscute ca parte integrantă a științei, problema care se pune este legată de pericolul invizibilizării, pentru a doua oară, a femeilor. De exemplu, în timp ce istoria de gen, ca disciplină, poate constitui un domeniu acceptabil din punct de vedere instituțional, istoria femeilor este respinsă ca zonă neștiințifică. Problema, în acest caz, provine și din conceptualizarea categoriei genului, care exclude „diferența sexuală”, reproducând paradigma biologică și evacuând astfel femeile din poziția de subiect de investigație socială și istorică. Riscul, așadar, constă în reducerea, din nou, a istoriei femeilor la **un apendice al unei istorii de gen „universale”** (Bock, 1991, pp. 15–16). Pentru a avansa și a se putea dezvolta, istoria femeilor trebuie să beneficieze de un grad crescut de autonomie, atât din punct de vedere instituțional, dar, mai ales, intelectual. Totuși, ar trebui redefinită și noțiunea de autonomie, întrucât adesea ea tinde să alunece spre segregare și ghetoizare atunci când se referă la femei.

GEN ÎN MASS-MEDIA

Studiile din perspectivă de gen asupra conținutului mediatic au arătat prezența reprezentărilor tradițional-conservatoare de gen atât în presa scrisă și audio-vizual, cât și în cea electronică:

- limitarea rolurilor feminine la cel de mamă, soție, gospodină în spațiul privat și la cel de tânără obsedată de aspectul fizic și dependentă de industriile cosmetice în spațiul public (obiectificarea, sexualizarea femeilor);
- ocolirea problematichilor sociale care afectează viețile oamenilor (feminizarea sărăciei, șomajul, familia monoparentală condusă de o femeie etc.);

- segregarea verticală și orizontală a structurii ocupaționale feminine (femeile lucrează în anumite domenii, mai prost plătite, nu au acces la funcții și poziții de conducere).

GEN ÎN PUBLICITATE

Publicitatea servește interesele capitalismului patriarhal. Femeile sunt prezentate în majoritatea covârșitoare a situațiilor ca **mame și ca soții grijulii**, încântate să petreacă toată ziua în bucătărie pregătind mâncarea pentru soț și copii, ca **protectoare** care se trezesc noaptea pentru a administra soțului picături nazale sau medicamente indispensabile confortului său și al copiilor, dar și ca **prezențe sexualizate și obiectificate**, care prezintă mașini sau ustensile de bricolaj, de data aceasta îmbrăcate în ținute sumare.

Ce datorează femeile (și bărbații!) feminismului?

- Drepturi civile: consimțământul la căsătorie, dreptul de a iniția divorțul, custodia copiilor, dreptul la proprietate, dreptul la educație și accesul la (aproape) orice formă de educație, accesul la profesii și posturi ierarhice;
- Drepturi politice: dreptul la vot, dreptul de a fi alese, egalitate în fața legilor;
- Dreptul la contracepție și avort;
- Implicarea statului în creșterea copiilor (concedii de maternitate și parentale plătite, creșe, grădinițe, alocații și gratuități pentru copii);
- Legislație și instituții antidiscriminare;
- Legislație și instituții împotriva violenței domestice;
- Legislație și instituții pentru egalitatea de șanse.

PERSONALITĂȚI ALE ACTIVISMULUI PENTRU DREPTURILE FEMEILOR

OLYMPE DE GOUGES (1748–1793)

Pionieră a feminismului francez și european, activista și scriitoarea Olympe de Gouges a criticat Revoluția Franceză pentru că aceasta a neglijat drepturile femeilor în proiectul său de libertate și egalitate. După revoluție, Robespierre a interzis grupările de femei, a închis organizațiile pentru emanciparea femeilor și a desființat publicațiile acestora. În septembrie 1791, de Gouges a publicat *Declarația drepturilor femeii și cetățenei*, primul document care susține egalitatea juridică și politică a femeilor cu bărbații. Olympe de Gouges a scris acest text ca răspuns la *Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului* (1789), întrucât considera că Revoluția Franceză și-a trădat idealurile de egalitate, libertate, fraternitate pentru toate ființele umane. A fost condamnată la moarte prin ghilotinare în noiembrie 1793. Motivele au fost că „a uitat virtuțile considerate potrivite pentru sexul ei” și că „s-a implicat în afacerile Republicii”.

Olympe de Gouges

Declarația drepturilor femeii și cetățenei

Mamele, fiicele, surorile, reprezentantele națiunii cer să se constituie ca adunare națională. Având în vedere că ignoranța, uitarea sau nerespectarea drepturilor femeii sunt singurele cauze ale nenorocirilor publice ale corupției guvernamentale, au decis să expună într-o declarație solemnă drepturile naturale inalienabile și sacre ale femeilor, astfel încât această declarație să fie prezentă în mod constant tuturor membrilor corpului social; astfel încât să amintească neîncetat drepturile și datoriile lor, astfel încât actele de putere ale femeilor și bărbaților, putând fi confruntate în orice moment cu scopul fiecărei instituții politice, să fie respectate și astfel încât cererile cetățenilor și cetățenelor, bazate acum pe principii simple și incontestabile, vizează întotdeauna menținerea Constituției, a bunelor moravuri și a fericirii tuturor. În consecință, sexul superior atât în frumusețe, cât și în curaj – necesar suferințelor maternității – recunoaște și declară în prezența și cu auspiciile Ființei Supreme, următoarele drepturi ale femeii și cetățenei:

- Articolul 1

Femeia se naște liberă și are aceleași drepturi ca bărbatul. Distincțiile sociale pot fi întemeiate numai pe interesul comun.

- Articolul 2

Scopul oricărei asociații politice este păstrarea drepturilor naturale și imprescriptibile ale femeii și bărbatului. Aceste drepturi sunt libertatea, proprietatea, securitatea și, mai presus de toate, respingerea oprimării.

- Articolul 3

Principiul oricărei suveranități rezidă, în esență, în națiune, care nu este altceva decât unirea femeii și a bărbatului. Nicio instanță și niciun individ nu poate exercita o autoritate care nu provine în mod expres de la națiune.

- Articolul 4

Libertatea și dreptatea constau în a da înapoi tot ceea ce aparține altora. Astfel, singurele limite ale exercitării drepturilor naturale ale femeii sunt reprezentate de tirania perpetuă a bărbatului; aceste limite trebuie reformate în concordanță cu legile naturii și ale rațiunii.

- Articolul 5

Legile naturii și ale rațiunii interzic orice acțiune dăunătoare societății. Tot ceea ce nu este interzis de legile înțelepte și divine nu poate fi împiedicat și nimeni nu poate fi obligat să facă ceea ce acestea nu solicită.

- Articolul 6

Legea trebuie să fie expresia voinței generale. Toți cetățenii și toate cetățenele trebuie să participe personal sau prin intermediul unor reprezentanți la formarea ei. Trebuie să fie la fel pentru toată lumea. Toți cetățenii și toate cetățenele, fiind egali/egale în ochii legii, trebuie să fie admiși/admise în mod egal la toate demnitățile, funcțiile și angajamentele publice, în funcție de capacitățile lor și fără altă distincție decât cea a virtuților și a talentelor lor.

- Articolul 7

Nicio femeie nu este exclusă; ea este acuzată, arestată și își ispășește pedeapsa în cazurile stabilite de lege. Femeile respectă legea în aceeași măsură cu bărbații.

- Articolul 8

Legea trebuie să stabilească doar pedepse strict și în mod evident necesare și nimeni nu poate fi pedepsit decât în virtutea unei legi scrise și promulgate înainte de infracțiune și aplicate în mod legal femeilor.

- Articolul 9

Legea exercită toată rigoarea asupra oricărei femei găsite vinovate.

- Articolul 10

Nimeni nu trebuie să fie hărțuit pentru convingerile sale fundamentale. Femeia are dreptul să urce pe eșafod, așadar trebuie să aibă și dreptul de a urca la tribună, atâta timp cât manifestările ei nu perturbă ordinea publică stabilită de lege.

- Articolul 11

Comunicarea liberă a gândurilor și a opiniilor este unul dintre cele mai prețioase drepturi ale femeii, deoarece aceste libertăți asigură recunoașterea copiilor de către tații lor. Prin urmare, oricare cetățeană poate spune în mod liber: „Eu sunt mama copilului tău”, fără ca o prejudecată barbară [împotriva femeilor necăsătorite care au copii] să o oblige să ascundă adevărul, cu excepția abuzului acestei libertăți în cazurile stabilite de lege.

- Articolul 12

Este necesar să se garanteze drepturile femeilor și ale cetățenei. Această garanție trebuie stabilită în beneficiul tuturor și nu doar al celor cărora le este încredințată.

- Articolul 13

Impozitele plătite de femei și de bărbați sunt egale în ceea ce privește menținerea autorității publice și cheltuielile de administrare; femeia participă la toate instanțele de muncă și, prin urmare, trebuie să participe în mod egal și la ocupațiile, posturile, demnitățile și în industrie.

- Articolul 14

Cetățenii și cetățenele au dreptul să constate personal sau prin reprezentanți necesitatea impozitelor și a taxelor. Cetățenii și cetățenele își vor da acordul asupra lor doar în cazul unei diviziuni egale, nu numai în ceea ce privește averea, ci și în administrația publică și în stabilirea cuantumului, a sumei impozitate, a încasării acesteia și a duratei impozitului.

- **Articolul 15**

Masa femeilor, alăturându-se bărbaților în ceea ce privește plata impozitelor, are dreptul de a trage la răspundere orice reprezentant al administrației.

- **Articolul 16**

Orice societate în care nu există garanția drepturilor și în care nu este stabilită separarea puterilor nu are constituție. Constituția este nulă dacă la elaborarea ei nu a participat majoritatea indivizilor care alcătuiesc națiunea.

- **Articolul 17**

Proprietatea aparține ambelor sexe, fie unite sau separate. Acesta este un drept inviolabil și sacru și nimeni nu poate fi lipsit de el, cu excepția cazului în care necesitatea publică, stabilită în mod legal, o impune și cu condiția unei compensări corecte în avans.

Postscript

Femei, treziți-vă; clopotul rațiunii răsună în tot universul; recunoașteți-vă drepturile. Puternicul imperiu al naturii nu mai este înconjurat de prejudecăți, fanatism, superstiții și minciuni. Torța adevărului a împrăștiat toți norii nebuniei și ai uzurpării. Omul înrobite și-a adunat forța și are nevoie și de forța voastră pentru a-i rupe lanțurile. Devenit liber, el a devenit nedrept față de tovarășa sa. O, femei! Femei, când veți înceta să mai fiți oarbe? Ce avantaje ați obținut în Revoluție? Un dispreț mai accentuat, un dispreț mai vizibil. În timpul secolelor de corupție nu ați domnit decât asupra slăbiciunii bărbaților. Imperiul vostru este distrus; ce vă rămâne atunci? O credință fermă în nedreptățile oamenilor. Recucerirea patrimoniului vostru, fondat pe înțeleptele decrete ale naturii; de ce să vă temeți de o întreprindere atât de frumoasă? Oricare ar fi barierele ridicate împotriva voastră, stă în puterea voastră să le depășești; trebuie doar să vreți acest lucru.

DÉCLARATION DES DROITS DE LA FEMME ET DE LA CITOYENNE.

Quand on le fait c'est peu de chose,
Quand on l'ignore ce n'est rien.

LES représentans du peuple français, constitués en assemblée nationale, arrivés enfin au bout de la carrière de leurs immortels travaux, n'ont pas cru pouvoir les terminer d'une manière plus éclatante, qu'en établissant les droits de la femme, si négligés par eux en apparence, mais qu'ils n'ont jamais perdus de vue un seul instant, pendant leur séjour à Paris: en conséquence, l'assemblée reconnoît & déclare en présence & sous les auspices de l'évêque d'Autun, les droits suivans de la femme & de la citoyenne.

Prima pagină a *Declarației drepturilor femeii și cetățenei*
Olympe de Gouges, 1791

MARY WOLLSTONECRAFT (1759–1797) a fost o scriitoare engleză și una dintre primele feministe moderne din Europa.

Mary Wollstonecraft

S-a născut la Londra, s-a căsătorit cu William Godwin în 1797 și a fost mama scriitoarei Mary Shelley (1797-1851), autoarea celebrului roman gotic *Frankenstein*. Mary Wollstonecraft a fost o reformatoare radicală și feministă, cunoscută mai ales pentru lucrarea *A Vindication of the Rights of Woman* (O revendicare a drepturilor femeii, 1792), o analiză a nedreptăților și a dezavantajelor de care sufereau femeile ca urmare a inegalităților sociale, economice, politice și educaționale. A înființat școli pentru fete la Islington, apoi la Newington Green, împreună cu surorile ei, Eliza și Everina, și cu profesoara și desenatoarea Frances (Fanny) Blood. A început de la o vârstă fragedă o carieră de scriitoare pentru a se întreține pe ea și pe frații săi. Și-a asumat sarcini de muncitoare, a recenzat cărți și a publicat eseuri în revista *Analytical Review* și în alte periodice.

Wollstonecraft este considerată prima feministă modernă, iar publicația *A Vindication of the Rights of Woman* a fost cea

mai influentă dintre lucrările englezești din secolul al XVIII-lea asupra ideilor mișcărilor pentru drepturile femeilor din secolul al XIX-lea. A pledat pentru recunoașterea naturii raționale esențiale a femeilor, a calității lor morale deosebite și a rolului lor special de mame, precum și a locului lor legitim în afacerile publice și în cele familiale.

S-a remarcat prin scrieri despre femei, inclusiv romane, povestiri și un tratat despre educația fiicelor. Wollstonecraft a fost influențată de gânditori liberali și radicali și a considerat că Revoluția Franceză a dat putere oamenilor de rând, prin demascarea sistemului politic englez limitat și corupt, care excludea de la participare toate femeile și majoritatea bărbaților. A anticipat scrierile ulterioare ale lui Thomas Paine și multe dintre ideile asociate mai târziu cu Karl Marx. În lucrările sale, ea a arătat că proprietatea privată se afla în centrul multor rele ale societății, a militat pentru o mai mare egalitate economică și politică și pentru o societate care să aprecieze și să ofere o piață de desfacere pentru toți locuitorii săi.

Mary Wollstonecraft a făcut parte dintr-un cerc londonez de autori și activiști care a criticat dur elitele urbane și rurale din Marea Britanie, dar a fost singura din acest grup care a susținut că poziția politică a femeilor și locul lor în sfera privată sunt esențiale pentru standardele de justiție ale unei societăți. A susținut că utilizarea deplină a talentelor femeilor este o cauză la fel de importantă ca și urmărirea drepturilor politice și economice pentru bărbați, indiferent de clasa socială.

„Prima ambiție lăudabilă este aceea de a obține caracterul de ființă umană, indiferent de distincția de sex”. (Mary Wollstonecraft, 1792)

SOJOURNER TRUTH (c. 1797–1883) a fost o aboliționistă, feministă și predicatoră afro-americană.

Sojourner Truth

S-a născut ca sclavă, cu numele de Isabella Baumfree, în statul New York. În 1843 și-a schimbat numele în Sojourner Truth, nume care ajuns să reprezinte în istorie mai multe simboluri importante: femeia neagră puternică, sclava curajoasă și feminista săracă și neagră în mișcările clasei de mijloc, albe și/sau masculine. În anii 1850, 1860 și 1870, Truth s-a adresat unor audiențe eterogene, pledând pentru abolirea sclaviei și pentru drepturile femeilor. Cunoștințele despre Biblie și talentul său de predicatoră i-au asigurat un mare succes la public, indiferent dacă vorbea despre religie, abolirea sclaviei sau drepturile femeilor. Truth a fost singura femeie fostă sclavă capabilă să susțină o carieră publică de zeci de ani.

În ciuda inteligenței, a talentului său oratoric și a spiritului liber, Truth nu știa să scrie și să citească. Alte femei – în special

Harriet Beecher Stowe și Frances Dana Gage – au publicat relatările de largă circulație despre viața și activismului lui Sojourner Truth, scrieri care au făcut ca două întrebări retorice să fie sinonime cu amintirea ei: „Frederick, a murit Dumnezeu?”, a lui Stowe, și „Nu sunt femeie?”, a lui Gage.

Prima limbă a Isabelei a fost olandeza, iar prima sa religie a fost cea reformată olandeză. Cu toate acestea, ea a aparținut curentului metodist extremist, denumit perfecționism, cunoscut mai târziu și sub numele de pentecostalism, care pune accentul pe experiența personală în detrimentul educației și dădea posibilitatea femeilor de a fi predicatori. În timpul mișcării milenariste din 1843, Isabella și-a schimbat numele în Sojourner Truth și a devenit predicatori itinerantă. În cadrul Asociației Northampton pentru Educație și Industrie, din vestul statului Massachusetts, Truth a întâlnit idei feministe și aboliționiste, mișcări cărora ulterior le-a dedicat viața. Povestea vieții ei și portretele fotografice realizate i-au conferit lui Sojourner Truth o vizibilitate rară pentru femeile de culoare din secolul al XIX-lea, fie că era vorba despre sclave sau libere, fie că era vorba despre femei bogate sau sărace.

Truth a ținut primul discurs despre abolirea sclaviei în anul 1844, a vorbit în fața Societății Americane Anti-sclavie din New York (1845), a susținut un discurs despre egalitatea femeilor la întâlnirea din Akron a Convenției pentru Drepturile Femeilor din Ohio (1851). La izbucnirea Războiului Civil, a ținut numeroase discursuri în sprijinul cauzei Uniunii (1861), l-a întâlnit pe Abraham Lincoln (1864), s-a angajat în activități de ajutorare a refugiaților din numeroasele tabere înființate de Asociația Națională de Ajutorare a Oamenilor Liberi și de Biroul Oamenilor Liberi (1864–1868). A participat și a luat cuvântul la reuniunea Asociației pentru Drepturi Egale din New York (1867) și a întreprins o campanie de petiții (1868) prin care a cerut guvernului federal să acorde terenuri în vest sclavilor emancipați.

Înaltă de aproape 1,80, Sojourner Truth, cu o voce gravă și o personalitate dramatică, și-a prezentat opiniile despre religie,

sclavie și egalitate în fața unor audiențe din nordul Statelor Unite, captivate de argumentele și de prezența ei în timpul apogeeului mișcării anti-sclavie din anii 1850. A fost una dintre multele feministe aboliționiste sfâșiate între politica sufragetelor din anii 1860 și mișcarea pentru drepturile afro-americanilor. Ea a susținut linia tradițională de acordare a votului universal până când a devenit evident că o insistență asupra votului femeilor ar fi dus și la pierderea voturilor bărbaților de culoare. La sfârșitul anilor 1860, forțată să aleagă între voturile pentru negri și voturile pentru femei, ea s-a pronunțat în favoarea votului pentru bărbații de culoare și a celui de-al XV-lea Amendament la Constituția Statelor Unite ale Americii.

„Am fost patruzeci de ani sclavă și patruzeci de ani liberă și aș mai fi aici încă patruzeci de ani pentru a avea drepturi egale pentru toți”. (Sojourner Truth, 1851)

SUSAN B. ANTHONY (1820–1906), a fost o reformatoare socială și una dintre cele mai importante sufragiste (luptătoare pentru dreptul la vot al femeilor) americane.

Susan B. Anthony

Susan B. Anthony s-a născut în Massachusetts, dar în 1826 familia ei s-a mutat la New York, iar apoi s-a stabilit la Rochester. A primit o educație bună în familia de quakeri din care a făcut parte. Experiențele sale profesionale, în special tratamentul diferențiat al bărbaților și al femeilor în calitate de profesori, i-au trezit interesul pentru problemele legate de munca și drepturile femeilor.

În 1856, a fost recrutată de cunoscutul abolitionist și reformator William Lloyd Garrison (1805–1879) pentru a vorbi la New York în numele mișcării pentru abolirea sclaviei. Cu toate acestea, frustrată de faptul că rolul femeilor era limitat în această mișcare, a devenit din ce în ce mai interesată de drepturile femeilor. Parteneriatul pe care l-a format cu Elizabeth Cady Stanton (1815–1902) a avut o valoare inestimabilă pentru mișcarea pentru drepturile femeilor din Statele Unite ale Americii.

La încheierea Războiului Civil, Anthony s-a alăturat altor reformatori pentru a obține drepturi civile atât pentru afro-americanii eliberați, cât și pentru femei. A publicat periodicul *Revoluția*. Cu toate acestea, deși Anthony îi îndemna pe bărbați să „își amintească de femeile de lângă voi și să le asigure tot ceea ce revendicați pentru voi înșivă”, până în 1869 mulți se concentrau asupra drepturilor de vot doar pentru sclavii eliberați și nu participau la eforturile pentru obținerea sufragiului femeilor. Ca răspuns, Anthony și Stanton au fondat Asociația Națională pentru Sufragiu Feminin (NWSA). Grupul a organizat convenții anuale la Washington și a încercat să obțină un amendament federal pentru acordarea dreptului de vot femeilor.

Prin numeroasele călătorii și conferințe susținute în toată țara, Anthony a devenit o celebritate și a avut o contribuție esențială la consolidarea eforturilor naționale și internaționale de extindere a drepturilor femeilor. Împreună cu Stanton și cu istorica Matilda Joslyn Gage (1826–1898), a compilat monumentală *History of Woman Suffrage (Istoria sufragiului femeii, 1881–1886)*. A participat la organizarea Consiliului

Internațional al Femeilor în 1888. În 1890, Anthony a încercat să repare neînțelegerile de după Războiul Civil prin unirea NWSA și a Asociației Americane pentru Sufragiu Feminin. În 1892, a devenit președinta Asociației Naționale Americane pentru Sufragiu Feminin (NAWSA), funcție pe care a deținut-o până în anul 1900.

A întâmpinat critici atât din partea radicalilor, cât și a conservatorilor, însă devotamentul față de „Mătușa Susan”, cum era numită, a unit întotdeauna mișcarea. La ultima sa participare la convenția NAWSA, în 1906, ea a lăsat membrilor mesajul „Eșecul este imposibil”. Cel de-al XIX-lea Amendament din Constituția Statelor Unite, care a acordat dreptul de vot tuturor femeilor americane, a fost numit ulterior „Amendamentul Susan B. Anthony”.

„Noi, poporul, nu noi, cetățenii de sex masculin albi, nici noi, cetățenii de sex masculin, ci noi, întregul popor, am fost cei care am format Uniunea. Și am format-o nu pentru a oferi binecuvântările libertății, ci pentru a le asigura; nu pentru jumătate dintre noi sau jumătate din posteritate, ci pentru întregul popor – atât femei, cât și bărbați”.

(Susan B. Anthony, 1873)

ELIZABETH CADY STANTON (1815–1902) a fost o scriitoare americană și o faimoasă activistă pentru dreptul la vot al femeilor.

Elizabeth Cady Stanton

Născută în 1815 într-o familie bogată și influentă din Hudson Valley, Elizabeth Cady Stanton a fost deosebit de apropiată de tatăl ei, un judecător din statul New York. A primit o educație excelentă în cadrul celei mai bune „academii feminine” disponibile la vremea aceea. A fost deosebit de apropiată de vărul mamei sale, influentul și bogatul abolitionist Gerrit Smith (1797–1874), al cărui exemplu a determinat-o să-și asume vocația de „reformatoare” pe tot parcursul vieții. Prin Smith, ea l-a cunoscut pe abolitionistul Henry Brewster Stanton (1805-1887), cu care s-a căsătorit în 1840 și a avut șapte copii.

Esențială pentru viața ei personală și pentru activismul feminist a fost relația cu o altă femeie din nordul statului New York, Susan B. Anthony (1820–1906), profesoară și importantă sufragistă (luptătoare pentru dreptul la vot al femeilor). Împreună cu aceasta și cu istorica Matilda Joslyn Gage (1826–1898), a compilat primele trei volume din *History of Woman Suffrage* (*Istoria sufragiului femeii*, 1881–1886).

În 1840, a participat la Convenția Mondială Anti-sclavie din Anglia (1840), unde a cunoscut-o pe Lucretia Mott (1793-1880). A colaborat cu Mott la convocarea primei convenții pentru drepturile femeii, celebra Convenție de la Seneca Falls, din 1848. Activismul lui Stanton privind votul femeilor a atins apogeul în anii de după Războiul Civil American. Mai întâi în colaborare cu susținătorii drepturilor politice pentru bărbații de culoare recent emancipați, apoi în opoziție față de aceștia, Elisabeth Cady Stanton a insistat asupra faptului că acordarea dreptului la vot pentru „jumătate din umanitate” este la fel de importantă ca orice altă extindere a drepturilor constituționale. Nu a reușit să influențeze formularea Amendamentelor al XIV-lea și al XV-lea din Constituția Statelor Unite pentru a face referire explicită la drepturile femeilor. Mai târziu, Stanton a participat la demersul de reinterpretare a Constituției, astfel încât să ofere sprijin explicit pentru votul femeilor, dar niciuna dintre abordări nu a avut succes.

Alte două aspecte ale condiției femeilor au preocupat-o în mod special: instituția căsătoriei, deoarece a afectat drepturile femeilor, și puterea „superstiției” religioase asupra femeilor și a înțelegerii populare a rolurilor lor. Scrierile și discursurile despre aceste chestiuni au pus-o cu mult înaintea multor liberali ai vremii. A scris extrem de controversata *The Woman's Bible* (*Biblia femeilor*, 1895).

Stanton a murit în 1902, în New York. Deși a fost sursa puterii intelectuale a mișcării americane pentru drepturile femeilor din secolul al XIX-lea, din cauza radicalismului pozițiilor intelectuale și politice, moștenirea ei a rămas controversată, iar numele îi este mai puțin identificat cu mișcarea pentru drepturile femeilor americane decât este cel al partenerei sale de-o viață, Susan B. Anthony.

„Considerăm aceste adevăruri ca fiind evidente de la sine: că toți bărbații și toate femeile sunt creați/te egali/e”.
(Elizabeth Cady Stanton, 1890)

VIRGINIA WOOLF (1882–1941) a fost o celebră scriitoare engleză, una dintre cele mai importante intelectuale feministe ale secolului al XX-lea.

Virginia Woolf

Adeline Virginia Woolf s-a născut la Londra și a fost fiica lui Leslie Stephen (1832–1904), un cunoscut intelectual englez din secolul al XIX-lea, și a filantropistei Julia Prinsep Jackson (Duckworth). A locuit la Hyde Park Gate până la moartea tatălui ei, în 1904, moment în care familia s-a mutat în Bloomsbury. Acolo, ea și sora ei, pictorița Vanessa Bell, au început să se întâlnească în mod informal cu un grup de prieteni care au devenit nucleul așa-numitului Grup Bloomsbury – un cerc de intelectuali numit după cartierul din Londra în care se întâlneau. Pe lângă Woolf și sora ei, din grup făceau parte economistul John Maynard Keynes, biograful Lytton Strachey, romancierul E. M. Forster, pictorul Duncan Grant, criticul Roger Fry etc.

În 1912, Virginia s-a căsătorit cu Leonard Woolf, scriitor, reformator social și editor politic. Cinci ani mai târziu, Leonard și Virginia au înființat Hogarth Press, un demers menit să încurajeze și să promoveze scriitorii moderniști. Hogarth Press a publicat prima ediție a cărții *The Waste Land* (1922) a lui

T.S. Eliot, prima ediție autorizată în limba engleză a scrierilor psihanalitice ale lui Sigmund Freud, precum și traduceri din Fiodor Dostoievski, Anton Cehov, Leon Tolstoi, Maxim Gorki etc.

De-a lungul întregii vieți, Virginia Woolf a fost preocupată de independența financiară a femeilor – o temă majoră în clasicul ei volum feminist *A Room of One's Own* (O cameră separată, 1929). Aici, Virginia Woolf explorează dezavantajele culturale, economice și educaționale din cadrul sistemului patriarhal, care împiedică femeile să-și realizeze întregul potențial creativ. Woolf analizează carierele și operele unor autoare precum Aphra Behn, Jane Austen, George Eliot și surorile Brontë și arată că sistemul educațional patriarhal și practicile de lectură le condiționează pe femei să citească din punctul de vedere al bărbaților și le obligă să asimileze estetica și valorile literare create de autorii și criticii de sex masculin. În cadrul sistemului patriarhal, aceste valori, deși produse și centrate pe bărbați, sunt considerate universale. Woolf susține că limba este influențată de categoria genului, punând astfel bazele dezbaterii din lingvistica feministă. Ea consideră că autoarea (femeia-autor), neavând la dispoziție alt limbaj, este obligată să folosească limba masculină, care este implicit sexistă. Woolf explică și necesitatea unei forme narative care să surprindă experiențele fluide specific feminine, ce sfidează ordinea și raționalitatea – ca urmare a acestei convingeri, ea folosește tehnica fluxului de conștiință în romanele ei. Inspirată de teoriile psihologice ale lui Carl Jung, Woolf vorbește despre conceptul de minte creatoare androgină, pe care l-a întruchipat în *Orlando* (1928), în încercarea de a depăși bariera monolitică dintre bărbat și femeie.

Ea și Leonard au petrecut o perioadă din anii 1930 vizitând Europa, unde au fost îngroziți de popularitatea tot mai mare a fascismului. Multe dintre scrierile lui Woolf din anii 1930 se concentrează asupra spectrului militarismului și al autoritarismului, atât în țară, cât și în străinătate. Woolf a fost suferit de depresie ca urmare a izbucnirii celui de Al Doilea Război Mondial, în 1939, iar ea și Leonard au luat chiar în

considerare posibilitatea de a se sinucide în cazul unei ocupații naziste. A terminat romanul *Between the Acts* (Între acte) în 1941, dar s-a simțit descurajată de irelevanța acestuia în timp de război. În martie 1941, i-a lăsat un bilet de adio lui Leonard și s-a aruncat în râul Ouse din East Sussex, Marea Britanie.

Printre cele mai cunoscute opere literare ale sale se numără *Jacob's Room* (Camera lui Jacob, 1922), *Mrs. Dalloway* (Doamna Dalloway, 1925), *To the Lighthouse* (Spre far, 1927), *Orlando* (1928), *The Waves* (Valurile, 1931). Și-a lăsat amprenta ca scriitoare modernistă, gânditoare feministă și femeie a cărei viață a reprezentat un exemplu al luptei unei femei de geniu care a trăit în prima jumătate a secolului al XX-lea.

„Libertatea intelectuală depinde de lucruri materiale. Poezia depinde de libertatea intelectuală. Iar femeile au fost întotdeauna sărace, nu doar de două sute de ani, ci de la începutul timpului. Prin urmare, femeile nu au avut nici cea mai mică șansă de a scrie poezie”.

(Virginia Woolf, 1929)

ADELA XENOPOL (1861–1939) a fost o scriitoare, publicistă și feministă liberală română.

Revista *Dochia*, editată de Adela Xenopol

Adela Xenopol s-a născut într-o familie de intelectuali din Iași. Fratele ei mai mare, Alexandru D. (1847–1920), a fost primul istoric român modern. Ca și frații ei, și-a făcut studiile superioare în străinătate și a fost una dintre primele studente la Universitatea din Sorbona. După ce s-a întors la Iași, a început să lucreze în domeniul editorial, în mare parte dedicându-se discuțiilor despre problemele femeilor și urmând principiile feminismului liberal internațional.

Între 1896 și 1898, Xenopol a editat publicația lunară *Dochia*, prima revistă românească dedicată în totalitate apărării, susținerii și cercetării drepturilor femeilor. Într-un manifest publicat în primul număr al revistei *Dochia*, Xenopol a subliniat emanciparea economică a femeilor ca o condiție necesară

pentru îmbunătățirea statutului social al femeilor în sfera vieții intelectuale, politice și juridice. Prin intermediul revistei, Xenopol a provocat dezbateri publice și a atras personalități culturale importante în discuțiile despre feminism, conferind vizibilitate și legitimitate acestor dezbateri: Vasile A. Urechia, Cincinat Pavelescu, Elena Sevastos, Smaranda Andronescu-Gheorghiu, Cornelia Kernbach, Maria Cunțan.

În timpul Primului Război Mondial, Xenopol a continuat să scrie despre feminism în revista *Viitorul românelor*. Ea s-a pronunțat împotriva cuceririi prin război și în favoarea republicanismului democratic și a drepturilor egale pentru toți cetățenii, considerându-le singurele mijloace de a obține pacea. Deși a avut o poziție naționalistă, ea și-a menținut feminismul critic pe tot parcursul războiului și a protestat împotriva guvernului român, care a refuzat să acorde drepturi de vot femeilor.

În 1925, Xenopol a fondat Societatea Scriitoarelor Române, cu scopul de a încuraja mai multe scriitoare să-și publice lucrările. Societatea a publicat *Revista scriitoarei*, dedicată „evenimentelor cultural-artistice care au ca scop punerea în valoare a talentului sau a geniului femeii române”. Revista și-a atins scopul, deoarece a devenit o importantă scenă pentru o serie de mari scriitoare, precum Hortensia Papadat-Bengescu, Izabela Sadoveanu, Constanța Hodoș, Margareta Miller-Verghy, Aida Vrioni, Natalia Poni, Sofia Nădejde, Ana Conta-Kernbach. De asemenea, revista a prezentat portrete ale unor feministe celebre din România, ca Maria Baiulescu, Elena Văcărescu, Alexandrina Cantacuzino, Lucrezia Kar, Ana Conta-Kernbach. Prestigioasa reputație a acestei publicații era evidentă prin semnăturile unora dintre cele mai mari personalități literare masculine ale perioadei – Tudor Arghezi, Ion Pillat, I. Teodorescu, Lucian Blaga, Camil Petrescu.

Odată cu dispariția Adelei Xenopol, în anul 1939, mișcările feministe și democratice din România au pierdut una dintre cele mai importante figuri ale lor.

„Acum, când chestiunea emancipării femeii a devenit universală și pe când în alte țări ea a dobândit deja drepturi egale, noi nu ne luăm voia măcar de a ne da părerile, aceasta pe bază că țara nu e numai a bărbaților, ci și a noastră. Ei au monopolizat toate drepturile capacității ca un dar firesc. Când femeia cere drepturi egale în domeniul capacității, iar nu e silită numai pentru a-și asigura starea economică, ci își cere dreptul de cetățeană, își cere dreptul de a-și iubi țara”.

(Adela Xenopol, 1896)

CALYPSO BOTEZ (1880–1933), membră de frunte a mai multor organizații de femei din România, figură importantă a mișcărilor feministe românești interbelice, una dintre primele reprezentante ale femeilor în Consiliul General al Municipiului București.

Calypso Botez

Născută în 1880 la Bacău, Calypso Botez a absolvit studii de istorie și filosofie la Universitatea din Iași și a devenit

directoarea Liceului de fete din Galați. Aici s-a căsătorit cu un important avocat local, Corneliu Botez, care era și un susținător al drepturilor femeilor. În timpul Primului Război Mondial, Calypso Botez a fost președinta Crucii Roșii din Galați.

În 1918, a contribuit la înființarea Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române (AECPR) de la Iași și a fost președinta acestei organizații. După 1918, Botez a devenit una dintre cele mai importante membre ale mai multor organizații pentru emanciparea femeilor și feministe, precum Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române (SONFR), Consiliul Național al Femeilor Române (CNFR), precum și Institutul Social Român (ISR), un for științific și intelectual prominent, condus de sociologul Dimitrie Gusti, care a inițiat și a contribuit la elaborarea și implementarea politicilor sociale în perioada interbelică în România.

În calitate de fondatoare a unei Secții de Studii Feminine în cadrul Institutului Social Român, Botez a contribuit la vizibilizarea și legitimarea dezbaterilor privind emanciparea femeilor și egalitatea civilă a acestora. Într-o importantă prelegere publică despre drepturile femeilor și Constituție, organizată de ISR în 1921, Botez a prezentat un argument convingător în favoarea dreptului de vot al femeilor, pe linia filosofiei liberale a lui John Stuart Mill. Argumentele sale în favoarea egalității politice depline pentru femei se bazau pe afirmația că femeile participau deja pe deplin la viața publică/națională.

Botez a devenit membră a Partidului Național Țărănesc, singurul partid politic cu o agendă cât de cât progresistă în ceea ce privește drepturile femeilor. După ce a ajuns la putere, în 1929, Partidul Național Țărănesc a permis femeilor să voteze la alegerile locale și municipale, dar nu și la cele naționale. Botez a candidat pentru Consiliul Municipal din București și a devenit una dintre primele femei care au făcut parte din acest organism. În calitate de consilieră municipală, Botez a protejat și a crescut oportunitățile de angajare ale femeilor tinere, în special ale celor venite recent din zonele rurale. Și-a

continuat acest interes pentru protecția femeilor muncitoare prin participarea la conferințele internaționale organizate de Alianța Internațională pentru Sufragiu Feminin/Alianța Internațională a Femeilor pentru Sufragiu și Cetățenie Egală la Roma (1923), Paris (1926), Berlin (1929) și Istanbul (1935) și a luat parte la Liga Națiunilor de la Geneva. În plus, a publicat cu regularitate articole despre protecția femeii la locul de muncă, atât în România, cât și pentru Liga Națiunilor, în buletinul CNFR și în importanta revistă de științe sociale, *Arhiva pentru știința și reforma socială*.

În perioada interbelică, Botez a fost o figură dominantă a mișcării feministe românești, o intelectuală cunoscută pentru analizele sale sofisticate asupra mișcărilor feministe din străinătate și pentru argumentele convingătoare față de publicul său din România. Studiul ei din 1920, „Problema feminismului. O sistematizare a elementelor ei”, a analizat și a explicat dezbaterile liberale din secolul al XIX-lea din Europa de Vest și provocările radicale la adresa activismului pentru sufragiul femeilor reprezentate de tendințele recente de biologizare a identității de gen a femeilor. Utilizând date statistice, Botez a oferit o replică celor care susțineau că femeile au o inteligență și un simț moral inferior înnăscute.

La cererea Biroului Internațional al Muncii (Bureau international du travail, B.I.T.), Botez a coordonat numeroase studii sociale asupra condițiilor de viață și de muncă ale mai multor categorii de femei din București și în alte orașe din România. Și-a menținut poziția de președintă al CNFR până în 1930, când a demisionat din cauza conflictelor cu Alexandrina Cantacuzino privind strategiile și obiectivele politice. Împreună cu alte activiste feministe, printre care Ella Negruzzi, Botez au încercat să modifice statutul politic, economic și social al tuturor femeilor din România. Acțiunile sale au fost de pionierat și, deși a avut doar un succes limitat în arena politică, scrierile și activitățile sale civice au contribuit mult la furnizarea unui model puternic pentru alte femei activiste, în special pentru feministe.

„Intrarea femeii în viața de conducere a Statului apare ca ceva firesc. Lupta femeii pentru realizarea acestui drept – feminismul – încetează de a mai fi privită ca „o glumă intelectuală” sau ca o „insurecție”. Votul universal este azi acordat peste tot”.

(Calypso Botez, 1920)

EUGENIA DE REUSS IANULESCU (1866–1938) a fost jurnalistă, scriitoare și una dintre conducătoarele mișcării de emancipare a femeilor din România.

Eugenia de Reuss Ianculescu

Eugenia de Reuss Ianculescu s-a născut la Igești, în Bucovina (pe atunci parte a Austro-Ungariei), în familia aristocratică Reuss-Mirza. A fost educată în studii clasice și de artă și a călătorit mult în Europa, lucru care a contribuit la formarea modelului de activism feminist pe care l-a practicat.

În 1889, de Reuss Ianculescu a încercat să înființeze o asociație de sufragiu. În urma acestei încercări nereușite, s-a angajat într-o campanie individuală de sensibilizare a opiniei publice cu privire la inegalitățile din dreptul civil și politic în ceea ce privește femeile și bărbații. În 1906, a ținut o serie de conferințe publice pe teme feministe la Ateneul Român din București. În prima prelegere din această serie, intitulată „Misiunea femeii și rolul ei viitor”, Eugenia de Reuss Ianculescu a susținut că „problema feministă se afla în centrul tuturor problemelor sociale” și că este „o chestiune la fel de presantă ca și problemele economice”. În anii care au urmat, ea a ținut discursuri în multe orașe din țară, a susținut emanciparea politică și economică a femeilor și a prezentat evoluțiile din cadrul mișcărilor internaționale ale femeilor.

În noiembrie 1911, de Reuss Ianculescu a fondat și a devenit președinta Asociației Drepturile Femeii, prima asociație feministă sufragistă din România, o voce de frunte în lupta feministă pentru drepturi politice, civice și economice pentru femei între 1911 și cel de-al Doilea Război Mondial. Eugenia de Reuss Ianculescu a fost desemnată președintă pe viață a asociației în 1923. Începând din 1912, asociația a publicat revista feministă *Drepturile femeii*, o tribună de dezbatere și activism care, de asemenea, a urmărit și a raportat evoluțiile din mișcarea feministă internațională.

La sfârșitul lui 1913, asociația a fost redenumită Liga Drepturile și Datoriile Femeii și a adoptat un nou statut, care declara că „asociația lucrează pentru emanciparea morală, socială, economică și juridică a femeilor”. Conform noului statut, Liga Drepturile și Datoriile Femeii avea ca scop să militeze pentru modificarea legislației privind familia și căsătoria, accesul femeilor la diverse profesii, salariu egal pentru muncă egală, programe de prevenire a prostituției infantile și drepturi politice egale pentru bărbați și femei. În iunie 1913, noua Liga Drepturile și Datoriile Femeii s-a afiliat la International Woman Suffrage Alliance (IWSA), rămânând singura asociație românească afiliată la IWSA până în 1926, când au aderat

și Asociația pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române (AECPPFR) și Asociația Solidaritatea.

După unirea Transilvaniei cu Vechiul Regat (1918), de Reuss Ianculescu a devenit vicepreședintă a Uniunii Femeilor Române din România Mare, prezidată de Maria Baiulescu. În 1921, Liga Drepturile și Datoriile Femeii a devenit membră a Consiliului Național al Femeilor Române (CNFR), o federație a organizațiilor de femei din România înființată în acel an și condusă de scriitoarea feministă Calypso Botez. De Reuss Ianculescu a fost aleasă vicepreședintă a noii organizații, care s-a afiliat la Consiliul Internațional al Femeilor. A fost membră a Consiliului Director al Alianței Internaționale a Femeilor pentru Sufragiu și Cetățenie Egală (1926–1935).

„Cauza feminismului va triumfa. Puterea de viață a feminismului e însăși necesitatea socialo-filosofică a ideii de dreptate și libertate”.

(Eugenia de Reuss Ianculescu, 1912)

ELLA NEGRUZZI (1876–1948) a fost o cunoscută feministă activistă politică și prima femeie care a profesat avocatura în România (1920).

Născută la Hermeziu, un sat din provincia Moldova, Ella Negruzzi a fost fiica scriitorului Leon Negruzzi și nepoata lui Iacob Negruzzi, profesor la Universitatea din Iași și de două ori președinte al Academiei Române. Ella Negruzzi a fost căsătorită pentru scurt timp cu Nicolae Beldiman, de care a divorțat. A absolvit Universitatea din Iași în filosofie, istorie și drept.

În 1913, Negruzzi a devenit prima femeie care a încercat să se înscrie la examenul de admitere în practica avocaturii la Iași. Cererea i-a fost însă respinsă, așa că s-a mutat la Galați, unde a încercat să se înscrie în barou cu sprijinul unui important avocat local, Corneliu Botez. La a treia încercare, în 1919, a fost

admisă să dea examenul la București. În 1920, Ella Negruzzi a devenit prima femeie care a practicat avocatura în capitală.

Ella Negruzzi
în timpul studiilor

În timpul Primului Război Mondial, Negruzzi a participat direct la efortul de război din Iași și din Moldova, ca asistentă voluntară la un spital de pe front. După 1918, a continuat să sprijine educația femeilor (în special în mediul rural) și să pledeze pentru drepturile de angajare a femeilor. A devenit deosebit de vocală începând cu mijlocul anilor 1930, când, într-un val disperat de măsuri pentru a face față crizei șomajului, guvernul liberal a lansat o campanie virulentă împotriva drepturilor de angajare a femeilor, cum ar fi dreptul la muncă plătită și la pensie. Într-un discurs ținut la Congresul din 1934 al Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române (AECPPR), Negruzzi a subliniat dubla marginalizare a femeilor pe piața forței de muncă: posibilitățile lor limitate de avansare profesională și inaccesibilitatea anumitor profesii și funcții.

Negruzzi a fost o feministă la fel de neobosită în sfera politică precum a fost în activitatea sa juridică și în eforturile sale de a oferi asistență socială pentru femei. În 1917, alături de alte câteva feministe proeminente, a semnat o petiție prin care cerea Senatului să acorde femeilor drepturi civile și politice depline. Deși răspunsul a fost categoric negativ, Negruzzi nu a renunțat niciodată la poziția sa sufragistă hotărâtă. În 1918, a contribuit la fondarea AECPFR la Iași, pe care a condus-o, împreună cu Elena Meissner, pe toată perioada interbelică.

La începutul anilor 1920, Negruzzi a publicat mult și a luptat pentru a obține drepturi politice pentru femei în noua Constituție (adoptată în 1923). În dezbaterile feministe privind strategiile de emancipare politică, Negruzzi a îmbrățișat poziția adoptată de AECPFR și a insistat asupra participării femeilor în cadrul partidelor politice existente, și nu într-un bloc politic separat pentru femei, așa cum sugera Alexandrina Cantacuzino.

Negruzzi a devenit membră a Partidului Național Țărănesc și, în 1929, a participat la primele alegeri care au permis femeilor să candideze la alegerile locale. A ajuns una dintre primele femei consilier municipal, alături de Calypso Botez, Alexandrina Cantacuzino și alte trei femei. În 1935, Negruzzi a devenit membră a Grupării Avocaților Democrați.

La sfârșitul anilor 1930, pe măsură ce Regele Carol al II-lea trecea de la uzurparea procesului politic democratic în spatele scenei la declararea deschisă a unei dictaturi autoritare, participarea la viața politică a devenit un act de simplă consimțire. Negruzzi s-a numărat printre acele feministe care, în timpul regimului autoritar al Regelui Carol al II-lea, nu au ales să coopereze, retrăgându-se în opoziție.

„Luni, 7 martie, Curtea de Apel, secția a III-a s-a pronunțat în procesul dnei Ella Negruzzi. Deciziunea în favoarea d-sale a fost dată în unanimitate. Prin urmare, femeia poate intra în barou.

(C.E., „Un pas spre progres”, *Dacia*, 1920)

MARIA BAIULESCU (1860–1941) a fost o scriitoare, publicistă, activistă naționalistă și feministă din Austro-Ungaria și apoi din România.

A fost fiica a protopopului Bartolomeu Baiulescu (1831-1909) și a Elenei Baiulescu, o familie de intelectuali care a trăit în orașul Brașov. A primit o educație excepțional de bună pentru o femeie româncă la acea vreme. Baiulescu și-a început cariera ca traducătoare și a publicat, inițial, articole sub pseudonimul de Sulfina. Mai târziu și-a folosit propriul nume și a publicat mult în ziarele transilvănene și în *Enciclopedia română*.

Activitatea „Crucei Roșii” din Brașov

Darea de seamă făcută adunării generale
Cuvântarea d-nei Maria B. Baiulescu

BRAȘOV, 20. — Filiala „Crucei Roșii” din localitate, de sub președințimea d-nei Maria B. Baiulescu și-a ținut asadar adunarea generală anuală în sala sfatului orașenesc.

Au participat d-nete Paula, col. Strai, Elena Schideanu și Emil Socaciu, vice-președinți, Maria Popescu-Bogdan, Tini Socaciu, Eugenia dr. Brediceanu, Elsa Richter, Maria dr. Moga, Elena Căpâlnă, Margareta Deutch, Eugenia col. Băncicănu apoi d-nii dr. I. Ganevești, Nic. Caliman, Pompiliu Nistor, Pantelimon Florescu, directorul Băncii Naționale, etc.

CUVÂNTUL PREȘEDINTEI
După deschiderea ședinței d-na Maria B. Baiulescu, face istoricul

16” a vîrta cel puțin odată pe săptămână spitalul local, interesându-se de soarta bolnavilor, înlesnindu-le, cel puțin moralmente, călăt看 ce trebuie să urmeze la părăsirea spitalului.

Din cauza crizei economice, fondurile societății au scăzut simțitor și numai grație persistenței vice-președinții d. Emil Socaciu, s-a putut obține o subvenție de 20 mii lei dela municipalitatea Brașov.

AJUTORAREA SÎNISTRILOR ȘI A POPULAȚIEI SĂRĂCE

Cu mijloacele reduse filiala noastră a dovedit totuși rădă grije pentru cîșor necăjiți, bolnavi și sărăciți, ajutîndu-i sînzărații din com. Oena de Sus jud. Odorhei, distreat de foc, apoi cantina șomerilor precum și populația sărăcă a orașului.

După ce relevă o altă serie de fapte concrete, d-na Maria Baiulescu în amănunțita dare de seamă, exprimă presei mulțumirile comitetului pentru sprijinul acordat în activitatea ce o întreprinde.

D-na VAIDA a dat apoi citire raportului d-lor Pantelimon Florescu și Gh. Boboc, censozi, prin care se dă cunvența descărcare a comitetului pentru gestiunea pe anul expirat.

D. BOLOGĂ propune și adunarea aprobă cu acclamații, reînălțarea întregului comitet.

D-na MARIA B. BAIULESCU exprimă mulțumiri membrilor și doamnelor din comitet pentru activitatea deosebită în slujba acestei instituții.

D. DR. CALIMAN mulțumește președinței d-na Baiulescu și celorlalte doamne pentru activitatea lor socială.

Adunarea a luat sfîrșit la ora 7 seara.

P. C.

Maria Baiulescu
în presa vremii

Temele ei au fost poezia, proza și comentariile despre societate și politică.

Baiulescu a fost activă în numeroase asociații civile transilvănene. A fost președinta Reuniunii Femeilor Române din Brașov din 1908 până în 1935. În 1913, a inițiat Uniunea

Femeilor Române, o asociație care a reunit peste o sută de organizații ale femeilor cu scopul de a crea un centru în care acestea să se întâlnească, să facă schimb de idei și să acționeze împreună pentru obiective comune. După Primul Război Mondial și până în anul 1935 Baiulescu a condus Uniunea Femeilor Române.

În rolurile sale de conducere și în scrierile sale, Baiulescu a pus accentul pe trei sfere principale în care femeile au contribuit la comunitățile lor: 1) cea socială și filantropică, 2) cea națională și 3) cea politică. Activitatea sa socială și filantropică s-a concentrat asupra copiilor, a celor bolnavi și a oamenilor în vârstă. Sub conducerea ei, școala-internat pentru fete sărace sau orfane, finanțată de Reuniunea Femeilor Române, a predat gospodăria și industria casnică, și a practicat instruirea teoretică și practică în domenii precum cusutul, grădinaritul și igiena, pe lângă disciplinele academice precum limbile străine și istoria. Baiulescu a imaginat femeile în fruntea mișcării naționale românești. Ea a susținut că numai femeile sunt capabile să păstreze națiunea română – prin asigurarea unei îngrijiri și educații adecvate pentru copiii lor, ele au ridicat atât standardele de sănătate, cât și conștiința națională. Munca lor, pe scurt, a salvat sănătatea națiunii.

Deși feminismul lui Baiulescu poate fi definit ca „maternitate republicană”, în special în ceea ce privește idealul „mamei-educatoare”, spre deosebire de mulți susținători ai unei sfere domestice pentru soții și mame, Baiulescu a pledat și pentru acceptarea femeilor ca egale ale bărbaților în societate. A luptat pentru extinderea votului și a drepturilor civile pentru femei. În 1918, Baiulescu a fost membră fondatoare a Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române (AECPPFR), dedicată pregătirii femeilor pentru exercitarea drepturilor politice și asumarea de funcții publice.

Opiniile feministe ale lui Baiulescu sunt cel mai bine înțelese în contextul unei mișcări naționale românești mai largi. De-a lungul vieții lui Baiulescu, liderii români au luptat pentru a construi o comunitate națională autonomă. Baiulescu a participat

la această mișcare și a încercat să creeze un loc important pentru femei în comunitatea națională românească în timp ce aceasta era în curs de organizare. Baiulescu s-a referit adesea la femeile române ca fiind „mamele poporului nostru”, o expresie revelatoare, care indică faptul că feminismul ei era subordonat naționalismului.

După crearea României Mari în 1918, accentul naționaliștilor români s-a schimbat. Aceștia nu mai trebuiau să apere națiunea română de un stat maghiar centralizator, ci urmăreau să consolideze și să unifice comunitatea națională în formare. În acest context diferit, opiniile Mariei Baiulescu nu par să se fi schimbat prea mult. Activismul ei continuu a demonstrat că a susținut emanciparea femeilor, deoarece femeile au adus contribuții filantropice și educaționale importante pentru națiune.

SOFIA NĂDEJDE (1856–1946) a fost scriitoare, jurnalistă, redactoare de reviste militante, traducătoare și luptătoare pentru drepturile femeilor din România.

Sofia Nădejde
(portret realizat de
pictorul Octav Băncilă)

Sofia Băncilă s-a născut în 1856 în orașul Botoșani și a fost sora pictorului Octav Băncilă. În 1874, Sofia s-a căsătorit cu Ion Nădejde (1854–1928), un cunoscut avocat, scriitor și unul dintre liderii Partidului Socialist Democrat al Muncitorilor din România. S-au mutat la Iași, unde au locuit timp de douăzeci de ani, înainte de a se muta la București, în 1894. Sofia Nădejde s-a alăturat activităților soțului ei în mișcarea socialistă.

A publicat numeroase articole în reviste socialiste, precum *Basarabia*, *Munca*, *Drepturile omului* și *Lumea nouă literară și științifică*, dând dovadă de o remarcabilă erudiție politică, științifică și literară și o cunoaștere profundă a științei și filosofiei occidentale – de la John Stuart Mill, Herbert Spencer și Charles Darwin la Karl Marx și August Bebel. Scrierile ei au abordat evoluția familiei, rolul femeilor în mișcarea socialistă, prejudecățile privind educația femeilor, mișcărilor sociale și munca femeilor la țară și în fabrici.

A făcut parte dintr-un grup de intelectuali socialiști din Iași care, între 1881 și 1891, a editat ziarul *Contemporanul*, cu un tiraj de 4.500 de exemplare (un număr neobișnuit de mare pentru orice ziar din România la acea vreme, mai ales pentru o publicație de stânga). Acest ziar a devenit arena în care Nădejde a lansat o veritabilă campanie feministă împotriva argumentului, pe atunci foarte răspândit, al presupusului „creier mai mic” al femeilor, folosit pentru a „dovedi” că femeile nu erau capabile să atingă planuri spirituale înalte și că nu ar trebui să participe în politică.

Sofia Nădejde a avut o dezbateră deosebit de aprinsă cu proeminentul intelectual Titu Maiorescu. Pe baza unei lecturi sofisticate ale celor mai recente descoperiri științifice din domeniul biologiei, anatomiei și antropologiei, Nădejde a demonstrat că, proporțional, creierul femeilor era de fapt mai mare decât cel al bărbaților. Analiza sa a trecut de la biologie la factorii de natură socială și politică ce au contribuit la explicarea stării de inferioritate a femeilor: mediul social, prejudecățile, legile discriminatorii și lipsa unei educații pe măsura nevoilor vieții moderne.

Mai târziu, Nădejde a început să se concentreze pe scrierea de ficțiune. Primul ei roman, *Patimi* (1903), a fost premiat la un concurs literar organizat de ziarul de largă circulație *Universul*. Au urmat alte două romane: *Robia banului* (1906) și *Părinți și copii* (1907), dar niciunul dintre ele nu a avut același succes ca primul. Tema centrală a scrierilor sale era în continuare oprimarea femeilor, iar romanele sale au un caracter feminist.

Activitățile feministe ale Sofiei Nădejde au continuat prin colaborarea cu publicația feministă *Revista noastră*, precum și prin rolul ei de președintă a Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române (AECPIFR), la a cărei înființare, în 1918, a contribuit substanțial. Și-a continuat activitatea pentru drepturile civile și politice ale femeilor și pentru democrație în anii 1930, a pledat împotriva ascensiunii fascismului în Europa și a încercat să împiedice instalarea lui în România.

„Azi nu se mai poate îndoi nimeni că educația, chestia economică, gradul de moralitate și demnitate personală a femeii nu stau pe loc. Nu, azi în toată Europa femeile, pare că lovite de un curent electric, se silesc a-și ridica nivelul intelectual, dovadă avem liceele de fete înființate mai în toate țările, silințele ce își dau ele, jertfind bani, timp și, mai cu seamă, înlocuind în parte petrecerile vechi cu sârguința la învățătură”.

(Sofia Nădejde, 1879)

FRAGMENTE DIN CORESPONDENȚA ELENEI MUREȘIANU

ELENA POPOVICI DE LA VIENA

2 octombrie 1884, Viena

Mult stimate Nene Ghiță,

Mă bucur și sunt veselă că pot să-ți dau deja acum un rezultat bun. În momentul acesta, m-am înapoiat de la școală, unde am fost să mă înscriu. Sunt primită! Și încă ce e mai formidabil e că am sărit o clasă. Am lăsat pe profesorul Hrachovina și am intrat la „Minnigerode”. Ieri a fost profesorul Teclu la mine, mi-a spus că a vorbit cu Minnigerode, și să mă duc, cum a fost astăzi, la el. Cum a văzut Profesorul desenele, a zis: „Foarte frumos desenat” [în limba germană] și a subscris că sunt primită. Tot astăzi îi voi scrie și Domnului Teclu o scrisoare, unde îi voi mulțumi pentru binele pe care mi l-a făcut.

La înscriere au fost cu mine doamna Schlösser și profesorul, care încă și-au dat silința. Deci, te rog, Nene Ghiță, dacă se poate să-i scrii și dumneata profesorului „Johan Beer” o scrisoare de mulțumire. Adresa lui e Johan Beer II, Mayergasse No. 8, Th. 10.

Tocmai acum a sosit scrisoarea dumată adresată doamnei Schlösser, unde am și eu câteva rânduri. Cei 10 florini i-am primit. Cu care am plătit taxa de 8 florini și 1,20 florini pentru mapă. Cașcavalul l-am trimis profesorului, care mi-a și mulțumit. După-masă ne vom duce cu tramvaiul până la Steriu, ca să-l reținem a face o vizită (după cum ne-a promis) profesorului Hrachovina. Căci dacă am intrat la Minnigerode nu mai e de lipsă și poate să se și offenseze.

Te rog, Nene Ghiță, fii atât de bun și îmi trimite parale pentru ghete, căci s-au rupt cele pe care le am. Luni deja voi începe

la școală și îmi vor trebui și acolo câțiva crețari pentru rechizite. Deci, te rog prea mult să fii atât de bun și să-mi trimiți.

Îți mulțumesc și îți sărut mâna, căci tot numai dumneata ai stăruit, scriind domnului Teclu, și îți promit, în ceea ce privește buna purtare, care este în prima linie, că niciodată nu voi face un pas peste ceea ce cere buna-cuviință. Voi fi mândră de purtarea mea și și mai mândră spre a vă dovedi că împlinesc ceea ce am promis. Dumnezeu să fie cu mine și știu că, dacă voi împlini bunele sfaturi ale dumneavoastră, nu mă va lăsa niciodată

Vă sărut mâinile de mii de ori; pe Victi și Iani îi sărut.

A dumneavoastră nepoată supusă,
Lenu

22 noiembrie 1984, Viena

Mult stimate Domnule Redactor!

Sunt aproape patru luni de zile de când am părăsit Brașovul spre a-l schimba cu alte locuri – nu mai frumoase, dar cu acele locuri unde prea-domnește arta, având numai o singură dorință, și aceea era să studiez pictura.

Pictura, care mi-a fost totdeauna dragă, dar despre care aveam o slabă și neînsemnată idee, a deșteptat în mine o dorință vie să o pot pătrunde mai bine, studiind-o. Ea m-a făcut, deși cu greu, dar foarte decisă, să părăsesc tot ce posedă Brașovul scump pentru mine pe un timp mai îndelungat. Dumneata, domnule redactor, cunoșteai această dorință a mea. Și eu mă simțeam foarte fericită, mulțumită și din nou încurajată de câte ori mi se dă plăcuta ocazie să vorbesc cu dumneata despre ea. Dumitale îți voi mulțumi totdeauna, căci, după propunerea ce ai făcut-o dumneata unchiului meu – să-mi permită să studiez –, dânsul a luat inițiativa.

Acum, văzându-mi visul pe jumătate realizat, simt din zi în zi mai mare plăcere pentru desen și sper că plăcerea cu silința împreună să mă ducă la un rezultat bun.

Mă bucur și sunt veselă totdeauna când profesorul meu îmi zice [cât de mult am progresat]. Atunci tot mai mult îmi dau silința. De mult voiam, domnule redactor, să-mi împlinesc plăcerea de a-ți adresa câteva rânduri, cugetând ades cu plăcere la dumneata. Nu m-a oprit timpul, căci pentru dumneata găsesc totdeauna, dar credeam că, fiind ocupat cu lucruri politice serioase, nu ți-ar face nicio plăcere scrisoarea mea. Astăzi însă mi-am luat libertatea, făcând o încercare. Te rog primește din partea mea sincere salutări, tot asemenea stimatului domn Mureșan cel bătrân. Lui Tița sărutări și îi voi scrie cât de curând. Domnului Iacob complimente.

Cu distinsă stimă,
Elena Popovici

23 mai 1886, Viena

Mult stimat Nene Ghiță!

Astăzi este duminică și, deoarece sunt două săptămâni de când n-am scris nimic acasă, adresez iarăși câteva rânduri. Eu mă aflu bine, dorind și dumneavoastră din suflet tot asemenea. Cu studiul merge foarte bine. Pe la începutul lui iulie avem examenele [subl. autoarei], pentru care mă prepar mereu. La școală desenez mereu model după natură în fiecare dimineață, peste zi lucrez cu color. Am terminat acum un tablou la care însă trebuie să fac și un pandant [în artă, „obiect care formează, împreună cu altul, o pereche simetrică”].

Pe aici sunt niște călduri foarte nesuferite. Steriu mi-a spus că poate în anul acesta vine la Brașov și poate pleacă când voi pleca eu.

Helen Popovici deja de două luni nu mai șade la Schlösser. S-au certat și s-a mutat. Din noroc, a găsit tot în coridorul acela, unde a șezut o familie la care șade acum.

Îmi spune de multe ori când mă caută cum că acum mă crede și vede ce nedreptate mi-a făcut mie Schlösser, căci și despre ea a scris acasă numai minciuni. Că a durut-o gâtul și s-a dus la un doctor tânăr [subl. autoarei] să o cerceteze și alte multe. Mama lui Helen i-a trimis scrisoare înapoi și așa a citit-o și ea. De la domnul și doamna Grigoroviță multe complimente. Dumnealor vor pleca peste o săptămână, peste vară, acasă în Bucovina și Madame Popovici iar la Vaslui.

Neavând despre altceva [să vă scriu], vă sărut, dumitale și lui Grossmama, de mii de ori mâinile. Pe Victi și Mitică îi sărut. Doresc și rămân a dumneavoastră supusă nepoată,

Lenci

N.B. Iani scrisese domnului Popovici o scrisoare în care l-a rugat pentru o recomandare la un domn oarecare, prin care să poată căpăta un post. Totdeodată mi-a scris și mie și m-a rugat să insist la domnul Popovici cât mai curând să i-o trimită. Eu îndată m-am dus la dânsul. Domnul Popovici este atât de bun, încât, fără a mă duce la dânsul, scrisoarea era gata sigilată și înaintea mea a trimis recomandată prin [curier], nu știu dacă i-a ajutat ceva.

9 iunie 1886, Viena

Mult stimat Nene Ghiță!

Am primit scrisoarea dumitale împreună cu avizul poștal cu 42 florini pentru luna iunie, pentru care îți mulțumesc și sărut mâinile de mii de ori, cu deosebire pentru frumoasa felicitare de onomastica mea, care mi-a făcut cea mai mare bucurie. De asemenea, am primit de aici, de la Viena, de la mai mulți felicitări – Madame Popovici, domnul Popovici, domnul

și doamna Grigoroviță, dr. Tomkya, un frate al lui Madame Grigoroviță, dorindu-mi toți fericire.

Steriu m-a felicitat în persoană, făcându-mi, totdeodată, și un cadou frumos de patru perechi de mănuși de cea mai fină calitate, cum nu mi le-aș fi cumpărat eu niciodată. El e atâta de atent și așa se poartă de frumos, arătându-mi atâta îngrijire, încât de multe ori nici nu știu cum să-i mulțumesc.

Am vorbit iar în privința unei burse pentru mine și el mi-a spus că foarte ușor pot căpăta, el voiește să scrie la Societatea Academică Junimea lui Caragiale și Eminescu. Totdeodată, mi-a spus să te rog pe dumneata, deoarece el nu-i așa bine cu Teodor Nika, să-i scrii dumneata să facă bine să sondeze pentru un stipendiu. Pe urmă, dacă va mai trebui protecție, Steriu are, în afara cazului în care se vor cere atestate. Anul acesta primesc un atestat numai din studiile teoretice, deoarece, din studiul practic, în școala de facultate se dă numai după doi-trei ani, când voiești să ieși, dar tot poate să-l primească, spunând profesorului că reflectează la un stipendiu. Am întrebat pe Steriu dacă să nu mă adresez și lui Teclu și el a spus că nu e de lipsă. În plus, dacă voi primi stipendiul, statul singur va decide unde să mă duc și așa poate să mă trimită și la Roma, unde, după cum am auzit, e cea mai bună academie din lume.

Nene Ghiță dragă, dacă vă răspunde Teodor Nika, atunci te rog să-i arăți lui Steriu răspunsul. Școala noastră se termină pe la finele lui iulie. Toți cunoscuții m-au felicitat de onomastica mea, dar nicio soră, nici din celelalte, care niciodată nu mi-a scris nimic, cu toate că de 5 mai am felicitat și pe Irena de ziua ei.

Îți sărut încă o dată mâinile, Nene Ghiță dragă, și tot asemenea lui Grossmama și, neavând despre altele [a vă scrie], rămân a dumneavoastră supusă nepoată,

Lenci

18/28 iunie 1886, Viena

Mult stimat Nene Ghiță!

Am primit scrisoarea dumată în care îmi scrieți cum să procedez în cauza stipendiului. Deoarece trebuie să lucrez pentru regină un tablou, a trebuit să mă consult cu profesorul. Profesorului nu pot să-i spun că nu mai pot să urmez în școala lui și nici că trebuie să fac un tablou lucrat în școală cadou, căci el toate lucrurile le păstrează pentru expoziție, așa că a trebuit să vorbesc cu el într-alt mod.

[fragment în limba germană]

S-a purtat cât se poate de frumos, după cum nici nu m-am așteptat. Peste vreo trei săptămâni voi termina și ultimul tablou și atunci cred că le voi face la amândouă câte un paspartu (după cum are și tabloul acela pe care l-am trimis acasă). Și pe urmă, cum vei spune dumneata, să le trimit de aici sau cum să fac? Tablourile cred că îi vor place reginei, căci posed multe studii și, după cum am auzit, regina însăși e pictoriță de flori. Păcat că nu le puteți vedea și dumneavoastră, căci, dacă le voi trimite, ceva mai cumsecade nu-mi rămâne.

Tablourile reprezintă două păsări de baltă de soiul coco-stârcului, pe nemțește „Reiher”, unul e cenușiu și stă la marginea unei ape, pe un firmament frumos, albastru, și nori ușori îl înconjoară, iar soarele apune. Celălalt e roșiatic, pe o livadă, apa e mai îndepărtată și tot un firmament îl înconjoară. Le-am lucrat cu plăcere, de aceea sunt frumoase. Paspartuurile vor costa pe puțin 10 florini.

În ceea ce privește locul unde o să studiez, îi voi lăsa să decidă pe cei de la care voi primi stipendiul. Așa mare atragere n-am pentru München. L-am întrebat pe Traian odată ce școală de eleve e la München. Și mi-a scris că se pot studia figuri/portrete și e școală privată; îl voi întreba încă o dată, să cerceteze și mai bine. Școala asta de aici nu am terminat-o, căci ar trebui să stau ani întregi dacă te-ai mulțumi cu ceea ce îți oferă. Eu vreau să mă pregătesc ca să fiu portraitistă [portretistă] și acest

lucru nu-mi oferă școala asta. Nu pot să zic, de progresat, am progresat și în anul acesta foarte mult, dar acum ajunge în felul acesta. Pe la începutul lui iulie am un examen care, în felul lui, e foarte greu și mă pregătesc tot timpul.

Acum nu mai am nicio familie cunoscută aici. Madame Grigoroviță a plecat în Bucovina și Madame Popovici, cu toată familia, a plecat la Foslau și Helen Popovici va pleca astăzi seară la Brașov. Familia Stănescu a trecut pe aici la băi, dr. Cloje, ginerele dlui Stănescu, a rămas aici, l-am întâlnit o dată la Madame Popovici. Aceasta a fost duminica trecută și de acolo ne-am dus cu toții, cu copiii cu tot, era și Steriu cu noi, în Prater, unde am cinat. Madame Stănescu l-a întrebat pe Steriu cum îi merge lui Helen Popovici cu studiul, deoarece mama ei la Brașov spune minuni, că s-au speriat profesorii când au auzit-o cântând. Steriu, în loc de răspuns, a început să râdă. Ea, biata, de la un profesor de medicină la altul a umblat, au tot ars-o în gât. Când și-a luat adio, am întrebat-o cum îi merge și mi-a spus „O, foarte bine” și de răgușită ce era abia vorbea. Mai cuminte ar face să se lase, că nu-i ajunge puterea.

Neavând despre altele [a vă scrie], îți sărut dumitale și lui Grossmama de mii de ori mâna. Lui Nenea Teodor, complimente; pe Victi și Mitică îi sărut. A dumitale supusă,

Nepoată

[Fără dată]

Mult stimat Nene Ghiță!

Am vorbit cu Steriu în privința scrisorii care am să i-o fac reginei și el mi-a spus că i-a scris Niculache că va trece Maiorescu în zilele astea la băi și se va opri câteva zile și în Viena. Și așa Steriu, când se va afla că este aici, mă va înștiința să mă duc în persoană să-l întreb și să-l rog și pe el în privința stipendiului. În caz însă de nu va veni, vom face scrisoarea

și vom întreba pe nepotul lui Maiorescu, „Popasu”, cam în ce mod [să procedez], căci acesta din urmă e un tânăr foarte inteligent și se pricepe foarte bine la așa ceva.

Tablourile sunt gata și le-am dus la fabricant și pe joi seara să mi le finiseze. Una numai, Nene Ghiță, și adică, după ce a văzut fabricantul tablourile și a examinat hârtia din care să facă paspartu-urile, am văzut că aceasta mult combate culorile tabloului. Fabricantul mi-a arătat un tablou în acuarele care era lucrat de un pictor drept cadou pentru principele coroanei. Paspartu-ul acela era așa de potrivit, încât, după ce m-am consultat tot cu Steriu, a zis să nu mă uit la câțiva florini, numai să le facă cumsecade. Și așa, Nene Ghiță, aceasta costă cu 5 florini mai mult.

Te rog să nu te superi pentru aceasta, căci am crezut acum să fac cum va fi mai bine. Joi le voi aduce acasă și mă voi împrumuta de la domnul Hesse cu 5 florini. Te rog, Nene Ghiță, când îmi vei trimite parale pentru drum, să am alături și acești 5 florini, ca să plătesc datoria și pe urmă poate îmi va trebui când le voi expedia, căci nu îmi mai rămâne niciun creițar. Îți sărut mâinile de mii de ori,

Lenci

2 octombrie 1886, Viena

Mult stimată Nene Ghiță!

Ieri seara la 6 $\frac{1}{4}$ am ajuns, cu ajutorul lui Dumnezeu, sănătoasă la Viena. Tot drumul, în afară de partea de la Brașov până la Cis Corpus, l-am voiajat în compania domnului Bologna. Am fost tot singură până la două stații înainte de Viena, unde s-au mai urcat o damă și un domn.

Trenul cu care am plecat de la Brașov m-a dus numai până la Solnoc, la două ore de Cregled. Acolo am așteptat 15 minute, era noapte la ora 2. La Cregled am ajuns la 4 dimineața, unde mi-am cumpărat bilet până la Viena. Am așteptat în restaurant

o oră și am plecat iar cu alt tren până la Pesta, unde am ajuns cu trenul de 7 și $\frac{3}{4}$. Acolo a trebuit, din cauză că nu puteam pleca mai departe cu trenul accelerat, să aștept trenul de la ora 10. Până atunci, mi-am lăsat bagajul în sala de așteptare și eu m-am plimbat pe străzile apropiate de gară, ca să văd puțin Pesta.

La gară în Viena mi-am luat un căruț, i-am dat unui servitor de acolo să-mi scoată geamantanul și așa am plecat spre casă, unde am găsit pe toți fără să știe că vin. Și cum a fost aseară și așa am voiajat foarte comod și bine. Când am fost pe la Sighișoara, înainte de Cis Capus, mi s-a făcut foame și așa am scos cașcavalul, salamul și slănina, am mâncat, dar m-a ajutat bine și Bologa, așa încât, când am pus hârtia la loc, nu a mai ocupat așa mult loc în pungă. La Cis Capus am luat o supă. Bologa m-a tratat cu bere.

Astăzi m-am înscris deja la școală. Profesorului i-a părut bine că m-a văzut, dar a regretat când a auzit că nu am primit stipendiu. [...]

Adresa Profesorului meu este:

Herr Profesor Sturm, Wien

Faschschule des K.K, Osteriechichen

Museum am Stubenring No. 3

Și te rog, Nene Ghiță, să faci bine să le trimiți la adresa aceasta. Taxa școlii am plătit-o azi lui Steriu. I-am trimis acum dulceața și cei 5 florini într-o scrisoare și, după ce am dat înapoi și încolo, la portăriță, servitorilor, care toți așteptau ca lupii când vine cineva și trebuie să le dai, cu toate că numai câteva firfirele, tot mi s-au dus banii. Astăzi am văzut că am rămas cu un florin și încă școala cu rechizitele ei nu a început.

Elena

29 octombrie 1886

Mult stimate Nene Ghiță!

Alaltăieri, după ce se duseseră toate colegile mele de școală, mai rămăsesem eu să lucrez până este lumină. Mai pe urmă, mi se făcuse foame și am început să mănânc bucățica de cașcaval pe care mi-o dusesem la școală. Mâncând, odată [s-a deschis] ușa și, fără de veste, mă pomenesc cu profesorul, care m-a văzut cu cașcavalul în mână. Fiindcă m-a întrebat ce cașcaval e acela, i-am dat să guste și, fiindcă i-a plăcut mult, a doua zi i-am adus o bucată din al meu de acasă, cu care i-am făcut o bucurie.

Cu ocazia aceasta am vorbit cu el mai multe i-am spus că numai anul acesta mai pot învăța deoarece nu-mi ajung paralele. El a făcut odată niște ochii mari și m-a întrebat: „Numai un an? Păcat, păcat, căci dacă ai mai ședea să împlinești încă trei ani la mine ai ajunge așa de departe, încât ai putea să-ți câștigi chiar aici, la Viena, parale frumoase”. I-am spus că de la anul am de gând să primesc un post de profesoară de desen în România și el mi-a spus că atâta știu ca să pot propune [un curs]. Dar mi-a spus că statutele nu permit a-mi da un certificat până nu sunt trei ani la el, ci poate să-mi dea un atestat de frecvență, unde va arăta că am fost la el doi ani, că am progresat, că voi putea să am o existență după ceea ce am învățat.

[...]

Acum am început să copiez, în afară de ce lucrez la școală, niște peisaje după pictori mari, pe care le-am împrumutat din biblioteca Muzeului și vreau să-mi fac o mică colecție de asemenea lucruri, care îmi vor fi de trebuință pe viitor. Până când am aici ocazie, nu vreau să o pierd. Când aș putea fi în anul acesta liberă să n-am studiul teoretic, aș face mai multe, dar aceasta cere foarte mult timp. Neavând despre alte [lucruri să vă scriu], vă sărut mâinile de mii de ori și, dorind

să vă găsească rândurile mele pe toți bine sănătoși, rămân a
dumneavoastră supusă nepoată,

Lenci

9 iulie 1888, Viena

Mult iubite Nene Ghiță!

Am primit scrisoarea dumitale din 5 [luna aceasta] pentru care vă sărut mâinile de mii de ori și să mă ierți că nu ți-am putut răspunde imediat, dar am dorit mai întâi să vorbesc cu doctorul Neagoe.

Ieri am fost cu toții împreună, de asemenea și cu doamna Laurian, nevasta secretarului general de la minister; dânsa trece pe aici la Fransebad. Dr. Neagoe a vrut să facă cunoștință cu dumneaei, deoarece bărbatul dânzei de multe ori este mai mult ca însuși ministrul.

Madame Laurian e foarte drăguță, știa de bursa pe care mi-a promis-o mie și m-a invitat în septembrie, când voi merge la București să primesc banii, căci nu mi-i dau până atunci, să locuiesc la dumneaei. Dr. Neagoe, auzind aceasta, a zis ba să locuiască la mine, că noi suntem prieteni mai vechi. Așadar, vom trage la sorti, au zis pe urmă.

Și mie îmi pare bine să mă duc la București, căci atunci m-aș ocupa personal și pentru parale de drum. Și la anul viitor, ianuarie 1889, să-mi îmbunătățesc și mai mult bursa, căci în țară mai îndepărtată îmi trebuiește mai mult și, în afară de aceasta, voi lucra numai figurale și îmi vor trebui multe modele care trebuie plătite. Un coleg din școala noastră e de un an la Paris și așa am rugat pe un altul să-i scrie, rugându-l să-mi detaileze și descrie școala de acolo pentru figurale, căci el știe ce ne lipsește nouă aici. De la minister încă nu mi-au decis unde să mă duc, asta mi-o lasă mie. Am întrebat și pe profesor; el mi-a spus că și aici, într-un atelier, aș putea învăța, dar pentru că nu e o școală publică de figurale pentru dame ar trebui

să plătesc profesorului lunar o mulțime de parale și alea îmi trebuiesc mie.

Eu aici la școală am terminat. Profesorul mi-a scris un atestat foarte bun și acum mai aștept numai celelalte atestate, care sunt la Maiorescu, să sosească în două-trei zile, ca pe urmă profesorii la care am ascultat prelegeri să umple rubricile din atestatul de absolvire. De aceea, Nene Ghiță dragă, te rog a-mi mai trimite pentru ultima oară acum parale pentru drum, căci nu mă mai ține nimic aici. Evantaiul pe care l-am lucrat la Brașov l-a văzut dr. Neagoe și m-a rugat să i-l dau lui Madame Laurian și să lucrez unul și pentru Madame Maiorescu.

Vă sărut mâinile de mii de ori și dorind din suflet să vă găsească rândurile mele pe toți bine, sănătoși. Rămân a dumneavoastră recunoscătoare nepoată,

Lenuța

ELENA MUREȘIANU CĂTRE SOȚ

Martți, 15 septembrie 1905

Tăicuțule dragă!

Azi n-am primit nimic de la tine, sper însă că nu-ți merge mai rău. Îmi pare bine când ai scris că oaspeții se interesează de tine și mai cu seamă damele. Îmi imaginez cum stai lungit pe șezlong ca un pașă, înconjurat de dame, și atunci zic și eu să mai uiți de alte necazuri. Așa și trebuie ca să te recreezi, căci destul stai tu aici acasă înecat până în gât în ele, trăgându-mă și pe mine după tine.

Acum e ora 3 ½ și îi aud pe cei de la redacție cum citesc corecturile. Gazeta iese destul de timpuriu. Fetița croșetează, iar eu conversez cu tine. Afară e cam răcoare. De duminică, de când a plouat țeapăn, norii stau tot pe cer, dar nu mai plouă.

Niculiță Flușturean a vorbit azi cu lancu Mețian și i-a spus de banii de la Grossu. Mețian însă zice că ți i-a dat într-o zi la Eremia când, totodată, ai avut o discuție cu el în cauza unui manuscris al lui frate-său, pe care tu nu ai vrut să-l publici și, dându-ți banii, ți-ar fi zis că de azi încolo nu se va mai îngriji de asemenea încasări.

Așa e? Eu mă mir, că tu altfel nu uiți asemenea lucruri.

[...]

După cum se aude, vor fi la Sibiu foarte mulți oaspeți, abia aștept să vină și doctorul Hoșanu, să mă mai duc pe acolo ca să-mi mai treacă și vremea mai iute. Și de Riculeți îmi e deja dor. El îmi scrie că de la Asociațiune se duce la Blașiu. Sunt curioasă dacă s-a schimbat băiatul cât de puțin în timpul acesta.

De luni încolo, unde s-a mai răcorit, gătesc bucatele acasă; m-am săturat de bucatele de la cost.

Mâine poate primesc și de la tine scrisoare. Până atunci te îmbrățișez cu dor și îți doresc ca toate să-ți tihnească bine și să te întorci deplin sănătos acasă. Dulce pusi de la

Lenuța

Vineri, 14 septembrie, Braşov

Dragă Bărbăţele!

Deşi cât a ţinut ieri drumul în trăsură până la gară n-ai făcut alta decât m-ai tot certat (dar nu mi-a păsat prea mult), totuşi am împlinit şi împlinesc toate câte mi le-ai încredinţat, cu plăcere [subl. autoarei] şi exactitate. Abia reîntoarsă de la gară, în societatea familiei Burdului, m-am dus să schimb blancheta [formular imprimat pentru telegrame sau poliţe] cea veche cu două noi, pe care ți le alătur aici. Am schimbat apoi cei 200 de franci pe care mi i-ai lăsat.

Am expediat scrisoarea scrisă la gară şi m-am reîntors la puşorii mei, cu care am repetat lecţii până târziu la cină. După cină, m-am dus în societatea dnei Masuchi şi Damian. Teatrul a fost plin de lume şi piesa jucată foarte bine. Azi, vineri, nu-i reprezentaţie.

Acuma este ora 3. Pe fetiţă am expediat-o la violină şi, fiindcă a exersat astăzi mai mult decât altă dată, i-am pus o fundă de panglică frumoasă pe cap, am spălat-o şi am îmbrăcat-o foarte curăţel şi astfel s-a dus mulţumită şi fericită că mi-a câştigat mulţumirea.

Riculeţi e la porumbi şi pe galerie. Diseară iar vom învăţa împreună. Riculeţ a pus în cutăruşul tău o carte „Baron Urs de Margine”, pe care te rog să i-o predai lui Miron. Ieri mi-am adus aminte de Horia tot timpul când am stat în teatru, căci baritonul îi semăna foarte mult. Aceaşi figură într-o ediţie mai mare.

Azi mi-au venit cu poşta numai 235 de coroane. Cei 200 franci i-am schimbat cu 91,80. Lui Spudercă i-am dat 40 de florini. Lui Pop Constantin a trebuit să-i dau 10 florini, spunând că n-are niciun creiţar. Lui Traian Pop încă nu i-am dat nimic. Lui Fluştorean, 28 de florini. Pe mâine cred că va trebui să scot banii din libel [libret de evidenţă a banilor], ca se pot plăti tipografia.

[...]

Sărutări și îmbrățișări la toți. Nu uita să-i dai lui Madame Elise ghetele. Complimente familiei Novian. Te rog, cumpără-ți câteva batiste de la Orhidan, căci nu mai ai. Dulci pusi de la a ta

Lenuța și puișorii.

Sâmbătă seara, 16 decembrie 1899, Brașov

Tătucule dragă!!!!

Am vrut să-ți scriu abia mâine, dar, pentru că am primit de la tine scrisoarea alăturată, cred că îți va conveni s-o primești mai iute, deci m-am hotărât să-ți scriu azi.

După cum ți-am scris ieri că voi scoate de la Albina banii depuși, i-am și scos, dar imediat după jumătate de oră i-am și dus iarăși înapoi, adăugând încă 40 de florini la ei, spre păstrare.

Popea a plătit lui Niculiță 200 de florini, dintre care Niculiță mi-a predat 180. 20 și-a oprit. Din cei 180, i-am dat lui Traian Pop 40 de florini (rest). 40 am depus la Albina și 100 am oprit, cu cei pe care îi mai am, vreo 30–40, să plătesc tipografia, leafa pentru Constantin cel mare și restul să-mi ajungă până vei veni tu.

Tu ce mai faci? Sper că ai primit notele pe care ți le-am expediat imediat, și ieri blanchetele. Ai putea să-mi scrii și tu câteva rânduri dimineața, după ce ai luat cafeaua – vei găsi atâta timp de scris.

Copilașii sunt și azi la ora de vioară. Fetita se poartă excelent, e diligentă [harnică, sârguincioasă] atât la școală, cât și la vioară. [...] Afară plouă de toarnă și amândoi abia s-au dus cu umbrelele, vioarele și notele. Dar de când profesoara se pregătește cu ei pentru un examen-concert, au copiii mai mult interes și plăcere la exercițiu. Nu știu ce piesă tot ascund amândoi, să nu aud eu când exersează. Pesemne e o surpriză.

Cu cine te-ai mai întâlnit? Ați mai fost la teatru? Ai auzit pe Bârseasca [Agatha Bârsescu, cântăreață de operă] jucând românește? Du-te la Hotel Englisch și îi fă o vizită, căci poate să-i facă plăcere.

Dragă Tucule, să mă abonezi la Moda Ilustrată – Strada Sărindar nr.11, dar să-mi vină numai de la 1 ianuarie.

Sărut pe Tița și pe Leni și pe toți ceilalți. Lăzărică să-și aducă aminte de mine când va mânca nuci. Îi sunt bune ghetetele Madamei Elise? Aș vrea să fiu cu voi, mai ales fiind mâine sârbătoare, o să-mi fie foarte urât singură. Și Maior va lipsi de la masă, căci se duce să inaugureze o bibliotecă la Prejmer. Nici teatru numai e. [...] Atât duminică, cât și luni. Doresc să-ți petreci cel puțin tu mai bine.

Păzește-te să nu răcești și, dacă plouă, cumpără-ți niște galoși, să nu ți se ude picioarele.

Te îmbrățișează cu căldură a ta,
Lenuța

Duminica, 22 octombrie 1899

Dragă Ricule,

Suntem duminică după-masă. Tu vei fi la Breaza mâine, însă sper să te găsească rândurile mele la București. Sâmbăta a trecut cârpită în plată. De la poșta încasasem numai 7 florini și leafa lucrătorilor făcea 69,30. Totdeodată, îți comunic că ieri a venit Popea la redacție. Era cu o falcă în cer și cu una în pământ, foc că nu i s-a predat în săptămâna asta nicio coală. Amenință cu un proces. Și a alarmat la gimnaziu pe toți profesorii că ce prost se lucrează la noi etc.

O să fie necesar se vorbesc cu doi-trei culegători mai buni și se le spun să lucreze extra săptămâna asta colile care mai sunt de la Oprea, căci astfel Pop încurcatul bălălău [regionalism, „om moale, prost”], care nu e în stare nicio mică socoteală să

ți-o dea corect, se va încurca de tot când va trebui să înceapă a culege și pentru Panțu.

Dragul meu, trebuie să te gândești serios la un contabil harnic [subl. autoarei], care să se priceapă să-i țină pe cei din tipografie în rând, și să le ia seama care cât a lucrat, și să le împartă lucrul, căci altfel te ruinezi cu totul. [...]

Am să vorbesc cu Ardelean și cu Janliu, care sunt acum cei mai buni lucrători, și să-i întreb cât pot lucra dacă lucrează extra într-o săptămână. Mai vârtos ca în săptămâna asta, joi avem o sărbătoare unde poate lucra și ziua și înțelegându-mă și cu Maior, și cu bălălăul; deci vor lucra și vor promite că vor lucra bine, atunci îi voi lăsa să lucreze. Poate vor putea doi inși extra să lucreze două coli și mai bine, și atunci cu lucrul de peste săptămână al lui Pop să se poată isprăvi cu Popea în săptămâna asta.

De costat nu va costa mai mult, ci din contră, am economisi după cum am făcut socoteala cu Maior; ca astfel, în săptămâna viitoare să poată începe cu Panțu, căci, până iese Stinghie de la miliție, Pop cu culegătorii lui cei noi (slabi) abia, abia va putea mulțumi pe Panțu.

Acum la ora 3 vreau să duc copiii la circ. Maior cu Niculiță au fost aseară. Mâine ori poimâine îți voi scrie iară. Copilașii te sărută și le este dor. Tuțica doarme foarte bine, mulțumită în patul Tățițicului ei. Azi două ceasuri am socotit cu ea și m-a amețit văzând cât de slăbuț merge.

De la Larisa am primit ieri o scrisoare în care ne spune de sporul pe care i l-a făcut cățeaua ei și că ne-a oprit un cățeluș frumos. M-am gândit ieri că sunt 11 ani de când ne-am luat și mi-a fost necaz să petrec singură ziua aniversară. Complimente și sărutări la toți din partea noastră, iar pe tine te îmbrățișează a ta,

Lenuța

Luni, 24 octombrie 1899, Braşov

Dorite Tătiţicule!

După cum ți-am promis ieri, îți scriu și astăzi, nu știu de va putea pleca [scrisoare], că am întârziat poșta.

Azi a trecut ziua mai iute, fiind luni și cu treabă și școala copiilor și m-am pomenit că e seară. Azi am încasat de la poștă 40 de florini, din care am plătit pe toți restanții cu câte 10 florini: pe Traian și pe Pop la tipografie. 5 lui Spudercă și 5 băiatului din tipografie. Restul să i-l dai tu. Niculiță mi-a cerut și el 5 florini pentru timbre, așa încât am rămas iar cu nimic.

La circ au petrecut copilașii ieri splendid, cu deosebire Tuca era încântată cu totul de plăcerea ce i-a cauzat mai toate punctele bune. Riculeți admira mai mult pe gimnaștii cei buni, și pe călăreți, și și-a exprimat și el dorința că ar vrea să călărească.

Acum își învață ambii lecția. Tuca iar cu aritmetica și Riculeți cu latina. L-a apucat nițel durerea de cap și i-am spus să se și odihnească puțin pe canapea, până le voi pregăti cina. Ambii au fost azi foarte drăguți.

Eu de azi de dimineață de la 6 ½ n-am mai stat încoace și încolo, m-am dus la poștă, apoi am întâlnit pe Nenea Ghiță și mi-a spus că servitoarea asta nouă s-a îmbolnăvit și ea trebuie să se ducă. S-a pus Nenea Ghiță pe gânduri că a nimerit servitoare bolnave. Venind acasă, am găsit răspunsul de la Beius pentru dra Glodar. El e, după părerea mea, foarte favorabil. Are să mediteze trei copilași de la 8–10 ani din limba română și germană și capătă 200 de florini pe an, fiind tratată cât mai bine, în modul cel mai bun, în sânul familiei protopopului Geza.

După masă m-am dus imediat la ele în grădină la Ineș și i-am predat scrisoarea. Și lor li s-a părut destul de favorabilă, numai se cam teme că nu va putea corespunde pe deplin cu limba germană. S-a hotărât să scrie imediat și fratelui ei, direct

la București, să-l consulte. Dar, după câte am văzut, totuși mai mult pare că e hotărâtă să primească postul.

Azi au venit două pachete cu poșta. Paltonul tău și o ladă cu mere de la Ioachim Mureșianu, în care se aflau și câțiva hribi uscați. Cuponul ți-l alătur aici, poate îți vei scrie tu de acolo și-i vei mulțumi. Ce mai faci și cum ți-ai petrecut la Breaza? Ai dat peria Lenii?

Astă-noapte am dormit cam iritat și am visat că un individ s-a ascuns sub pat. De frică m-am deșteptat și n-am mai putut dormi decât spre dimineață. Acum mi-e somn, este 8 și ¼. Îți doresc și ție o noapte bună și somn nelegănat și fără scârțâituri. Dar te rog să-mi scrii și tu, că și mie îmi place să știu ce faci, cum îți place și ție să afli despre noi.

Cu sărutări și îmbrățișări, a ta,
Lenuța

Luni, ora 10 dimineața, 7 august 1905

Scumpe și dragă Tăicuță!

Am primit scrisoarea ta și îți mulțumesc pentru ea, căci mi-ai făcut o deosebită plăcere. Să dea Dumnezeu să-ți meargă bine, căci nu doresc momentan decât să te văd sănătos acasă. Aici merg toate, fii în toate privințele liniștit, și, dacă îți mai trebuie scurte parale, îți trimit; și, dacă dorești altceva, scrie-mi și-ți trimit.

Am vorbit cu Niculiță Flușturean și mi-a spus că suma de 176 de coroane de la Banca Națională a încasat-o el încă pe când erai tu aici. Precum a încasat și de la Almanahul teatrului banii din care a plătit pe Coponj și, din restul ce i-a rămas, va plăti o poliță de 100 de coroane pe la mijlocul lunii ăsteia. Va rămâne încă o poliță de vreo 80 de coroane pe la sfârșitul lunii.

Am să-i trimit lui Iacob 30 de coroane, după cum dorești tu. Te rog prea mult numai să fii liniștit și să n-ai nicio grijă.

Pe aici sunt călduri mari, a plouat numai o dată 10 minute și imediat a venit iar soarele, așa încât nu s-a simțit nimic. Fetița

Îți dorește să vii sănătos, îți sărută mâna și se poartă foarte bine și ascultă. Stăm toată ziua împreună și povestim și lucrăm.

Am aflat că bătrânului frate al popii din Hristian îi merge bine, că a făcut cu reușită operația în spital [...]. Pentru operație i-au luat 30 de florini. La Axente o să mă duc și o să facem socoteală.

Riculeți mi-a scris iar o carte poștală și spune că se bucură să meargă la Hațeg.

Sărutându-te dulce, dulce, te îmbrățișez fierbinte și cu dor, a ta,

Lenuță

Te rog încă o dată, scrie-mi numai pe cărți poștale, să nu te obosești.

Miercuri, 9 august 1905

Tăicuțele dragă mai dragă!

Mi-a venit inima la loc citind ultimele tale scrisori. Mai întâi de toate, m-a liniștit dispoziția ta văzând că nu ești de tot disperat de incidentul ăsta. Asta îmi place la tine, că nu te lași cu una, cu două și că nu îți pierzi curajul. Aș dori să știu dacă, după ce îți va lua jos și ghipsul, te vei putea mișca ori, mai bine zis, dacă vei putea păși cu celălalt bandaj? Mulțumesc lui Dumnezeu că nu a fost mai rău, căci tu ești om greu și mâna și piciorul să ți le frângi totdeodată. Să dea Dumnezeu însă să fie așa cum zici tu și să poți zece zile să-ți continui cura. Nu te îngrija de nimic, aici am eu grijă de toate. Nu ți-a mai venit nicio scrisoare la adresa ta.

Pesemne unde s-a anunțat în gazetă că ai plecat. I-am spus la Spudercă să caute oamenii de duminică pentru expoziție. Era să-i dăruim Casei Naționale? Va trebui să facem două-trei cărți, căci într-una nu se va putea pentru că va fi prea groasă.

I-am spus și lui Niculiță ce i-ai zis tu, dar cu omul ăla nu se poate face nimic. Eu controlez mai bine ce se tipărește decât el. Ieri s-au tipărit 16 sute de coli de geometrie. Și culegătorilor le-am băgat frica în oase, să vezi că sunt foarte punctuali și la locul lor. Trec de dimineață pe acolo și dacă nu-i văd la loc le fac observație prin Pop și ăsta le spune. Mașinistului i-am spus să-mi noteze mie separat tot ce se tipărește, ca să pot să controlez. Se tipăriseră în timpul din urmă niște părți cu 22 de coroane. Banii au intrat și Flușturean nu i-au introdus în carte. I-am făcut observație. Mi-a spus că și-a făcut el notă și a uitat. Dar de ce nu a notat mai bine direct? Acum are și el frică. [...]

Riculeți îmi scrie niște scrisori așa binedispuse, încât îmi pare bine și îmi face plăcere se le citesc. Persiflează dialectul de pe la Deva. Și îți alătur aici scrisoarea lui, ca s-o vezi.

Aici încă n-a plouat, aerul însă s-a răcorit cu 5 grade. Altfel ne înăbușeam. Salut pe toți care vin se te vadă și le mulțumesc că îți țin de urât cât de puțin.

În special îi mulțumesc lui Steriu. Eu am știut de la Marius că ești acolo, căci l-am întrebat printr-o telegramă. Aștept cu plăcere pe fetițele lui Steriu, numai să mă avizeze când vin, să nu lipsesc de acasă. Azi a fost Catinca la mine. Ea e singură în Brașov. Dorica e la Bran, bărbatul ei e plecat și m-a invitat să cinăm diseară undeva împreună. Eu i-am promis. Ce zici tu la asta, că mi-am făcut cheltuială?

Te îmbrățișez cu dor și foc, a ta,
Lenuță.

P.S. Eu voi de azi încolo să fiu binedispusă, dar să-mi promiți că și tu vei fi.

ELENA MUREȘIANU CĂTRE COPII

1 aprilie 1910

[scrisoare către fiica Elena Aida]

Dulce Pipilucă!

E vineri dimineața la 8 și $\frac{1}{4}$ și profit de ocazie până la ora 9 să-ți scriu câteva rânduri, căci la MEGAY sună comanda pe ora 9. N-am nimic nou să-ți împărtășesc, căci stau ca un sobol [cârțiță] tot în vizuină și îmi văd de treabă, care pare că izvorăște și fac mereu la plăți de mă apucă groaza că nu-mi ajung banii, așa mulți am să dau. Brenessel s-a bolnăvit ieri de influență [gripă] și în prăvălie e sora ei care nu aude bine. N-a reușit să vândă azi mai nimic, căci nu pricepe. Braniște e de trei zile beat și nici nu se știe unde stă, că de acasă lipsește tot de trei zile.

Moldovan se necăjește singur cu Gazeta și luni trebuie să plece la o conferință națională la Sibiu și din cauza asta, dragă Pipilucă, nu știu dacă voi putea să fiu miercuri acasă și poate voi fi silită să rămân până joi. Și eu sunt mai bucuroasă lângă voi, dar știi cum zice neamțul cel cu minte: „Pflicht geht vor Verganzen” [„Datoria primează în fața trecutului”].

Am fost și la modiste să caut un voal pentru tine. Până acum n-am găsit așa frumos cum aș dori. Poate voi cumpăra de la Limsy per metru un voal și-l voi ajusta eu.

Riculeți să fie liniștit.

[...]

Miercuri, 11 ianuarie 1911

Dragă Riculeț!

Am primit scrisoarea ta împreună cu socoteala și azi îți voi trimite pe adresa Dr. Pop 50 de coroane, ca să nu rămâi cu

buzunarul gol. Dar te rog, Riculeț dragă, să mai lași librării și compactorii în pace, căci în toate conturile ai de-a face cu ei și asta face o rubrică însemnată. Ți-o spun, dragul meu, fiindcă aș vrea să ieșim cu cinste, căci nu știu cum va fi anul acesta, pentru că abonații pare că vin mult mai slab decât în anii trecuți; asta va fi foaia cea nouă proiectată la Arad de vină.

Ăștia de aici cu răscumpărarea Gazetei simt asta și încep să-mi facă propunerea să le-o dau cu jumătate de preț față de cât a fost hotărât, adică, în loc de 50 de mii, numai cu 25 de mii de coroane. Eu încă nu le-am răspuns nimic la asta. Voi aștepta să văd ce întorsătură vor lua lucrurile. Dragul mamei, tu ai prânzul deja angajat până la 20 ianuarie, rasul la frizer, toate taxele cazărmii, va să zică pentru cină îți mai trebuie 50 de coroane. E berechet pentru asta ca să nu-ți mai trebuiască să-ți trimit, căci am foarte mare grijă de bani în toate părțile.

Trebuie să dau numai pe hârtia Gazetei 3.000 de coroane, la Spareaua am plătit ieri 724 de coroane, la Albina, 445 de coroane, tot pentru interese de datorii, și am rămas lefteră.

Regret că îți fac atâtea șicane ofițerii și mi-ar fi părut bine să le placi acum și să fie mulțumiți cu tine în toate privințele, să poți să treci anul cu bine și să zici că ți-ai făcut pe deplin datoria, mai cu seamă văzând că-ți priește viața militară. Eu nu mă simt încă destul de bine, cu toate că deja e mult mai bine de cum am fost la sosirea mea în Brașov și pentru asta trebuie să amân puțin ducerea mea la primarul Hiemesch [primarul Brașovului] în cauza ta. Am însă foarte slabe speranțe de reușită. Pentru ceea ce depinde de tine, dragă Riculeț, caută să mulțumești pe mai marii tăi, căci dacă vor petrece încă două luni în afară de ianuarie, tu vei putea trece aici, în Brașov, la trupă și apoi scapi de cei de acolo și poate ăștia nu vor fi tocmai așa secanți.

Cum voi ieși de la primar te voi informa despre ce zice. Dar, după cum îți spun, nu sunt șanse de când cu zidul orașului, mă salută Hiemesch foarte serios pe stradă. Cum va vrea Dumnezeu, așa am zis, așa va fi bine! Eu, una, sunt veselă că tu ești mai voinic cătană decât erai în civil și asta o consider ca un noroc de la Dumnezeu, căci toate speranțele mele se

concentrează în tine. Când nu voi mai putea munci eu, va munci fiul meu, numai sănătate să fie!

Tuțica, drăguța, e numai zel și sunt îngrijată de zelul ei, să nu se îmbolnăvească. I-am zis să vină la Brașov, să nu mai muncească așa mult, dar nu poți da de cap cu ea. Zice dacă a ajuns acum așa departe cu vioara, e păcat să o lase și e foarte ambițioasă.

Să dea Dumnezeu să fiți numai sănătoși, căci atunci toate sunt bune.

Vasăzică, Riculețule dragă, fii econom ca să ieși cu banii, căci acum ai primit 160 de la Lenica și 50 de la mine, care fac 210 coroane [...]. Apoi toate au o margine și știi bine că e cu mult mai mult decât este puterea. Deci fii mai strâns.

Îmbrățișări de la
Mama

[Fără dată]

Dragă Riculeți!

Am primit scrisoarea ta tocmai în momentul acesta, este ora 5, și azi nu îți mai pot trimite banii. Mâine, încă duminică, ți-i trimit la adresa ta de acasă, așa că luni îi vei căpăta. Îți trimit 160 de coroane, 80 de florini. Imediat abonează-te pentru prânz și cină, căci banii trimiși trebuie [subl. autoarei] să-ți ajungă. Împarte-i așa ca să ieși bine, căci m-am luat de gânduri cu tine.

Mi-a scris Pop că, cu toate că ți-am trimis în scrisoare 60 de coroane, tu ai mai împrumutat 20 de la el. Spune-mi ce știi tu să faci cu așa sume mari de bani? La Petrescu mai am încă o datorie. Îmi scrii că ai mai mărit-o, dar, pentru Dumnezeu, ce faci? Tu ai început să nu mai judeci deloc, pare că ți-ar trebui pe cinci ani haine, atâtea îți faci! Eu, cu toate că sunt în cvartalul [trimestrul] abonamentelor, cu banii stau prost. [...] nu știu ce să mai fac.

Ție degeaba îți scriu să faci economie, că nu mă înțelegei. Dai prea multe parole pe nimicuri. Mâncarea nici nu te costă așa mult ca nimicurile. Ia încearcă și le scrie pe hârtie în fiecare zi și vei vedea câți bani se duc pe fleacuri de care ușor poți să te lipsești. Pop pleacă ori va pleca la Sorana, vezi deci că de acum nu mai are cine să-ți împrumute. Și el mi-a scris că ești prea cheltuitor. Mi-a mai scris că s-a dus la majurul Lugojan și i-a spus să te aibă în vedere și să mai informeze câteodată despre tine la superiorii tăi.

[...]

Deși știi că nu e o plăcere să fii soldat, a fost și asta o școală și știi că ți-ai făcut, ca toți, datoria. Eu o simt încă mai mult decât tine, căci mă îngrozește cât mă costă.

E posibil în luna februarie să-ți fac o vizită la Sibiu. Acolo vom vorbi mai multe împreună. Nu știi ce să fac cu Gazeta. Azi am încheiat bilanțul veniturilor și cheltuielilor Gazetei și am văzut că nu rezultă venit decât poate 2.300 de coroane, pe care le-am cheltuit noi.

M-am gândit să le spun celor încredințați cu afacerea Gazetei să-mi dea 40 de mii coroane, iar restul de 10 mii să-l țină drept capital depus de mine în afacere. Iar mai pretind încă și cautiunea să o lase tot pe seama noastră, cum e acum, căci n-au bani.

Din România acum nu pot încă cere, căci în februarie se fac alte alegeri și ministrul ăsta poate să nu fie reales și acum le trebuie banii la alegeri. Ce zici tu: să las încă 10 mii din 50 de mii? Când vei putea, răspunde-mi la asta. Îmi pare bine că zici că ai avut mult de învățat și că ai învățat că acum camarazii te cinstesc mai mult decât înainte. Vezi, Riculețule, că la început și tu mai lăsași multe de dorit. Rămâi, deci, acum tot zelos și stăruitor, căci nu știi când se va putea însănătoși primarul și timpul trece.

Mă grăbesc acum, că a venit să plătesc leafa tipografilor și e târziu și aș vrea să se ducă și scrisoarea asta, ca să o primești mâine dimineață.

Să fie Dumnezeu cu tine și fii brav soldat și să aud tot laudă despre tine.

Îmbrățișări,
Mama

21 ianuarie [1911]

Dragă Riculeți!

Ți-am primit scrisoarea ta și mă grăbesc a-ți răspunde. Ți-am tot dus grija: ce poate să însemne tăcerea ta și văd că ai fost foarte ocupat. Nu mă bucură deloc când îmi scrii că nu te simți prea bine, ci ești tare obosit. Poate te-au deochiat toți când ai fost aici și acum mergi îndărăt. Regret asemenea că te năcăjesc caii pe care trebuie să-i variezi. Dar unde este calul tău, Cecina?

Mi-e dor de tine și aș dori să te văd. Acum însă nu mă pot duce de acasă, căci sunt în toiul socotelilor. Tot mereu socotesc ce folos a adus Gazeta în anul acesta, ca să le pot dovedi domnilor care au proiectat cumpărarea Gazetei că Gazeta are și ceva venit, căci acum încep să-mi spună că este prea scumpă, că i-a taxat Gazeta și nu face atât și că n-au bani să-mi dea și că să le-o las pe un preț de jumătate, căci altfel trimit banii înapoi. Ce zici tu de asta? Sunt cam indispusă din cauza asta și nu știu ce să fac. Dumnezeu însă mă va povățui și pe mine cum va fi mai bine. Azi la ora 12 va veni Lengor să-mi spună rezultatul că adică aș putea să plătesc pentru punerea ta în rezervă cu siguranța sau nu prea. Diseară îți voi mai scrie o carte poștală.

Alăturat îți trimit 60 de coroane, dar, Riculeț dragă, nu știu ce să mai zic, căci prea mult cheltuiești. Ai putea să strângi și tu banul în pungă mai bine și să nu-l dai așa ușor afară, căci ai primit în luna asta și azi suntem numai în 21 ianuarie, deja $160 + 50 + 60 = 270$ de coroane. Țștia sunt bani, Riculeț, pe care eu îi dau orbește înainte pentru fiul meu, dar nu știu când

voi ajunge să nu-i mai pot da. De aceea aștept de la tine să te mai gândești și puțin la mama ta care atât își tot bate capul cu socoteli și datorii de nu-i o zi să n-o doară capul, iar treburile nu prea merg cum ar fi de dorit.

Te sărută mama și te roagă să fii puțin mai econom.

Spune-i doamnei Römches complimentele mele dacă o vei mai vedea.

27 septembrie 1911, Brașov

Dragă Riculeți!

Am primit scrisoarea ta și momentan m-am gândit ce e de făcut. Ai cam cheltuit fără cap. La manevre nu te-ai dus cu 120, căci eu ți-am trimis 200 de coroane, cu cei trimiși acum 240 de coroane.

Acum m-am tot gândit cum să te scap de datorii, căci să deschid dulapul și să scot așa multe parale nu pot, căci cutia e goală și sâmbătă e prima [zi a lunii] și trebuie lefurile redactorilor, totdeodată cu plata lucrătorilor rezolvate și în casă sunt numai 180 de coroane, iar mie îmi trebuie 600, plus să te scot pe tine din încurcături.

Toată speranța mea a fost ca până sâmbătă să mai intre ceva de la librărie și ca avansuri de la abonamente, căci din octombrie începe al patrulea cvartal. Dar ca să-ți trimit și ție și ca să și rămână și să fac plățile curente, asta e imposibil, căci nu pot face nicidecum așa de mult dacă am storce pe toți datornicii pe care îi mai are Flușturean în Catastife. Atunci mi-a venit ideea să vând un Los [...] pe care l-am avut, și iute m-am dus și am luat pe el și astfel, ca să scapi tu de datorii, îți trimit 150 de coroane cu poșta de azi.

Va să zică, Riculețule dragă, galantomia ta ne-a luat Losul. Cu toate mâncărurile scumpe se poate ieși splendid și cu 140 de coroane, căci un student care se abonează, după cum am vorbit zilele astea cu unul, nu-i permis să mănânce și să-l coste

masa la prânz mai mult de 60 de creițari. La cină își împarte iar cumsecade cafeaua, e în abonament lunar, și poate ieși ca un boier și încă să-i mai rămână [parale destule].

Dar tu nu ți-ai împărțit nimic și ai cheltuit foarte mult, și pe fleacuri, și ai cumpărat lucruri militarești mai multe decât a fost nevoie. Numai la fotografiat cât ai fost? Cine se mai fotografiază azi așa mult ca tine? Ești un fleac între atâtea pocituri să-ți vezi mutra etc.

Pe urmă, și atâtea cărți să-ți cumperi! Omul le mai și împrumută și le citește din biblioteci și le cumpără din anticariate nu toate noi și cu atâția bani. Unde mai pui că scrii la toată lumea și tot pe ilustrate artistice. N-aș mai zice nimic dacă ar fi numai anul ăsta așa, dar, dacă începi așa, mai greu te dezobișnuiești și dacă nu e, atunci o să te simți nenorocit și îmi pierd speranța să mai iasă și din tine, ca din alți colegi ai tăi, ceva.

Mocanu, colegul tău, a studiat și a terminat medicina și scrie deja și la gazetă articole medicale și are totodată cununie cu o brașoveancă, o româncă din Brașovul Vechi. Bravo lui! Riculețule, acu, acu! Vezi de pune toate la cale, plătește la toți, mai întâi însă pune socoteala cu Petrescu în ordine, căci aia zace pe capul meu ca sabia lui Damocles. Și să-ți dea în scris [subl. autoarei] cât îi mai datorești, căci el din contră o mai mărește după plecarea ta. Să nu fi iar idealist și să-l lași cu vorba, spune-i că eu cer o socoteală detaliată.

Imediat cum le vei face astea, împachetează-ți toate, nu uita nimic, nici pernele, nici plăpumile, nici nimic, și vino, căci aici te așteptăm să luăm o hotărâre în privința Gazetei, căci Bârsanul a venit la mine că totuși ar voi să răscumpere Gazeta dacă primesc 40 de mii de coroane, iar restul de 10 mii să rămână datori. De aceea e grabă să vii să ne înțelegem până Bârsanul e aici și doresc să vii și tu să vezi toate, ca nu cumva să-mi faci reproșuri mai târziu.

Fii deci atent ce și cum plătești, căci am făcut ultimul efort. Am observat însă că mai umbli și cu minciuni. De exemplu, la zborul lui Vlaicu, după cum am aflat, ai intrat gratis, ca reprezentant

al Gazetei, și n-ai cumpărat bilet de 3 coroane. Dacă mai sunt și între sumele celorlalte minciuni, o las la conștiința ta.

Deci fii atent, fă-le pe toate cumsecade și Dumnezeu să te aducă sănătos.

Sărutări,
Mama

Vineri, 11 noiembrie 1910

Dragă Riculeți!

Tocmai în momentul acesta am discutat cu Fluștureanu, care a venit să-i dau 40 de coroane pentru timbre. Că de ce nu caută să încaseze de unde nu mai poate, că nu-i mai pot da nicio coroană, că au sosit azi numai 6 coroane și mâine am plata lucrătorilor și nu știu ce să mă fac, îmi mai lipsesc din plată 97 de coroane dacă nu se va ivi vreun cont neprevăzut. Sper să-mi încaseze domnișoara azi ceva la librărie și să vină mâine dimineată încă ceva cu poșta, să pot răzbi.

Am așa griji mari lunile astea din urmă până la anul nou, căci nu mai vine aproape nimic și asta mă doboară. N-am de la cine să mă împrumut și iar nimeni nu dă azi nimic și mi-e și rușine.

Dacă ai fi tu aici m-aș mai înțelege cu tine, dar așa n-am cu cine schimba o vorbă, sunt tot singură cu toate gândurile mele. De la tine n-am mai primit de vreo trei zile nicio scrisoare, sper că îți merge bine, că acum o să ieși mai bine cu banii, că îmi scrie Pop că ți-a dat 70 de coroane. Vasăzică acum, de la prima, azi sunt 11 zile și ai primit 70 de florini, cât ai pe o lună, și sper, după cum mi-ai promis, că vei fi cuminte și îți vei împărți banii ca să-ți ajungă. Dacă mă voi înlesni, pe marți ori miercuri îți mai trimit 30 de coroane, fiindcă ți-am promis, fiindcă 20 de coroane trebuie să-i trimit lui Pop, atunci ai luat în luna asta 95 de florini. Asta cred că e cinstit pentru ca un tânăr să tot

mănânce bine și să se ducă printr-o cafenea câteodată și să facă și baie etc. etc.

Vezi, Riculeți dragă, în ce criză sunt acum și tot am curajul să-ți promit pe luni sau marți încă 30 de coroane. Așa sunt de supărată de nu pot să-ți spun. Pe 15 tot mai vine Spudercă la rând, cu 100 de coroane, vine Berescu, care îl înlocuiește pe Braniște, cu 60 de coroane, și tu cu 30 plus 20 pentru Pop și eu sunt cu punga goală. Dumnezeu să-mi ajute ca să pot răzbi.

Ieri a trebuit să subscriu 900 de coroane pe două polițe pentru hârtie, pentru că acum n-am putut să le plătesc.

În lume nu mă pot arăta, că sunt îngrijorată și dacă mă întâlnesc cu cineva zâmbesc și spun că e bine, căci și așa nu-mi dă nimeni nimic, ba din contră, se bucură când n-ai. Nu știu dacă pot să cer un avans din banii cu care vor să-mi răscumpere Gazeta. Ce zici tu? Nu știu dacă s-ar putea treaba asta. În caz de lipsă, trebuie să încerc toate.

Eu ți-am spus astea toate ca să mă mai ușurez; tu din cauza asta nu trebuie să-ți faci inimă rea, căci bun e Dumnezeu și îmi va ajuta să trec și peste criza asta. Unde mai pui că în 10 zile trebuie să plătesc darea cu 450 de coroane, căci altfel vine execuția. Numai aia mi-ar mai lipsi!

Acum vezi, dragul meu, cel puțin ai grijă de tine și trăiește modest, să nu răcești și să te îmbolnăvești, căci, la toate necazurile, cel puțin să fiți sănătoși.

Cu îmbrățișări,
Mama

Duminică, 13 noiembrie 1910

Dragă Riculeți!

Am primit în momentul ăsta scrisoarea ta recomandată. Mai întâi de toate, mă bucur că ești sănătos, pentru că cea mai mare grijă a mea sunteți tot voi, și când sunteți sănătoși toate sunt bune.

Ieri la plata lucrătorilor am trecut ca prin urechile acului. Am pus pe Niculiță în mișcare să-mi încaseze din pământ și, cu chiu cu vai, a scos 40 de coroane. Din întâmplare, vine unul și plătește la librărie un cont vechi, la care acum nu ne așteptam, de 30 de coroane. Domnișoara încasase încă vineri 27 și ieri încă 26. Cu poșta au venit 21 și iată cum bunul Dumnezeu mi-a ajutat și din 97 de coroane care mi-au lipsit de la plata lucrătorilor, le-am adunat și mi-a ieșit un plus de 49 de coroane. O coroană am găsit eu în portmoneu și iată că azi am putut trimite 50 de coroane lui Pop, dintre care 20 lui și 30 pentru tine, pe care îi vei găsi la el.

Vezi, dar, dragul meu, că nu ne lasă Dumnezeu. Pentru săptămâna cealaltă scriu după niște datorii ale abonaților din România, din care una și Arhimandritului Dionisie la Sinaia, și cu ce mai vine pe poștă și vom vinde în librărie, mă voi cârpi. Azi însă mă voi duce anume în chestiunea asta la Bârsan și voi vorbi serios cu el și despre tine. Și îi rog să-mi dea un avans – dacă nu se poate din banii răscumpărării, cel puțin din ei să mă împrumute până în ianuarie, când se vor aduna ceva parale și le voi restitui. Rezultatul ți-l voi comunica pe urmă, să vedem ce vor zice ei.

Nici eu, Riculețule dragă, nu voi ca tu să pierzi timpul și să zică lumea că ești un derbedeu și m-am gândit că pentru tine trebuie să fac tot posibilul ca să-ți continui studiul. Dacă aceștia mă vor sprijini acum, atunci sper să meargă, căci m-am gândit că eu, aici singură, nu cheltuiesc aproape nimic: n-am servitoare, n-am odăi multe de încălzit și astfel, cu banii cu care țineam casa când trăia Tata, să vă țin pe voi amândoi. Și Dumnezeu e bun și nu mă va lăsa, căci asta numai pentru binele și viitorul copiilor mei o fac. Nu cheltuiesc pe ce nu trebuie. Și nu sunt o femeie hai-hui.

Acum, dragul meu, dacă tu îți alegi Parisul pentru studiu, eu nu mă opun. Dumnezeu să fie cu tine și să te păzească. Alfred Moșoiu e încă la Paris, asemenea și Emil Baiulescu, mă voi informa de averea lui Moșoiu și îi voi scrie să-mi spună cât cheltuiește el pe lună. Și Sextil a fost la Paris și așa a știut el

să scrie pe la foi, ba pe la asociații a ținut prelegeri, așa încât l-au luat oamenii la ochi și l-au denumit profesor universitar. Asta valorează ceva și nu cred că a fost un cap cine știe ce luminat, dar a știut să se impună.

Unde ar fi norocul acela să te văd pe tine ieșit dintr-o școală înaltă și cu o licență. Aș fi cea mai fericită mamă atunci și aș uita toate necazurile ce le-am avut în viață. Atunci și Ileana va ști ceva și vom sta iar împreună cu toții și să ducem o casă cumsecade.

Vecerdea, după cum am auzit de la Bârsan, a fost la Craiova și a adus 5.000 de franci pentru Gazetă și [am auzit] că azi-mâine se va duce iar la Brăila. Pesemne acum vor să se hotărască într-un fel. Ce bine ar fi dacă s-ar hotărî. Atunci aș fi liberă și m-aș duce cu tine și dacă nu s-ar putea întâmpla acum, în ianuarie, se poate întâmpla în aprilie, la al doilea cvartal.

Doamne, ce bine ar fi să fiu liberă și cu voi împreună. Acum e absolut necesar să stau aici să nu mai între banii pe alte mâini și să nu mă înșele toți în toate părțile.

Îmi e cam urât singură în odaia asta dindărăt. Ziua trece iute, numai vara e mai lungă. Dar mă gândesc la toate afacerile mele, mai scriu una, mai însemnez alta, și trece. De frig, nu e frig deloc. Dacă fac toată ziua foc, e ca într-o cutie, și unde arde focul toată ziua pot să-mi fac și de mâncare și încă ce bine, căci pentru o persoană e puțin lucru și nu rentează să aduci de la Madame Rosenkrantz, căci ți s-ar slei bucatele pe fundul sufertașelor și mi s-ar urî de meniul costului.

În vizită n-a fost nimeni la mine, căci domnii de la fondul de teatru s-au grăbit și n-au făcut nicio vizită nicăieri. Am fost în seara adunării la reductă, la cină cu Madame Pușcariu, dar n-a fost acolo mai nimeni – numai Braniște și Goldiș, care s-au dus iute, căci cu trenul de ora 10 seara au plecat acasă. Mihi, cel bogat, a stat la Continental, căci a fost obosit de drum.

Domnii au hotărât un stipendiu pentru Marioara George Dima, și astfel Marioara pleacă mâine, luni, sau marți la București, la Conservator, pentru teatru. Se duc toate fetele de aici, că nu se pot mărita pentru că nu sunt tineri pe aici. La Sibiu

tot mai sunt, după cum am auzit. Lenica și Groza mi-au scris și m-au invitat la Sinaia pentru câteva zile. Le-am spus că nu mă pot duce, cel mult dacă mă voi putea rezezi când vor fi două zile de sărbătoare una după alta.

Dragul mamei, tu trebuie să le spui proprietarilor că e probabil ca tu să nu mai ții odaia, ca să se îngrijească de timpuriu să o închirieze, și dacă Dumnezeu va da să scap cu totul, atunci vin imediat.

Groza îmi scrie că Aneta Ionescu a plecat la Viena la familia unde a stat acum un an, ca profesoară de limba franceză și engleză, și i-ar fi dat adresa Ilenutei să se ducă Aneta la ea. Aneta șade în Schwarzenbergplatz. Trebuie că e o familie cu dare de mână de poate să șadă acolo unde sunt numai palate.

Ilușca e foarte drăguță și îmi scrie așa de drăguț întotdeauna. Ea e cu prânzul acolo, seara trebuie să-și cumpere ceva, căci și ai casei mănâncă ce le mai rămâne de la prânz. Și Ilușca mă întrebă dacă poate cheltui 30 de creițari pe cină, nu e prea mult? Ea e un suflet bun și nobil și e prea zeloasă.

Azi, fiind duminică, e o liniște aici, în jurul meu, așa că am putut să-ți scriu neconturbată scrisoarea asta. Afară ninge și brazii de la Turnul Alb sunt plini de zăpadă. Lucia Bologna e foarte drăguță, vine foarte des pe la mine și mă invită și la ea la masă. Acum, dragul mamei, doresc să fii eliberat și pe urmă vom face tot ce vom putea cu ajutorul lui Dumnezeu.

Mii de îmbrățișări de la
Mama

EPILOG

Privind de-a lungul și de-a latul anumite biografii de femei din istoria civilizațiilor, mulți cercetători susțin că foarte multe culturi au acordat femeilor o poziție de egală putere cu cea a bărbaților. La o analiză mai atentă, se observă că aceste femei s-au aflat fie în spatele „cortinei” puterii unui bărbat, fie au purtat masca puterii lui și, pentru că au fost posesoarele accidentale ale unei averi considerabile, au fost tolerate într-o astfel de impostură. Dar o femeie independentă și fără avere avea puțin de sperat de la viață, în afara alternativelor cunoscute și azi: o familie cu un bărbat și copii sau sex pe bani. O bună dovadă este povestea celei care, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, își pierde capul (la propriu, tăiat de ghilotină) tocmai pentru că a îndrăznit, crezând în Revoluția Franceză, să se poarte în public precum un cetățean de sex masculin, adică „a uitat virtuțile considerate potrivite pentru sexul ei” și „s-a implicat în afacerile Republicii”, așa cum consemnează judecătorii în sentință.

Trăim în prezent rămășițele trecutului care se luptă să-și mențină poziția dominantă. Trecutul-prezent, când aspirațiile unei persoane nu au voie să fie altele decât cele permise de eticheta fizicului cu care s-a născut: un ambalaj de bărbat sau un ambalaj de femeie. Orice formă ar avea, oricât de atrăgător sau de respingător, ambalajul-corp este doar o cutie. Iar mîntea dinăuntru cutiei, indiferent cât de mare sau de mică ar fi, cât de puternică sau de slabă s-ar dovedi, nu poate fi diferită de eticheta de pe ambalajul-corp. Căci, dacă este diferită, primește verdictul A SE RETURNA.

Virginia Woolf a spus povestea surorii pe care William Shakespeare ar fi putut-o avea: Judith Shakespeare, care era o tânără cel puțin la fel de talentată și de ambițioasă precum fratele ei. Și ea, ca și William, a vrut să învețe, să primească o educație. William a urmat cursurile unei școli, a învățat latină,

gramatică, logică. Nu și Judith însă, întrucât școala nu era pentru femei. Așa că, din când în când, lua câte o carte de la fratele ei și, ascunsă în pod, lângă proviziile pentru iarnă, citea câte o pagină și mâzgălea câte ceva pe niște hârtii, pe care apoi le ascundea sau, de teamă, le ardea. De fiecare dată când tatăl ei o vedea coborând din pod cu cartea în mână îi făcea observație și o îndemna să lase prostiile, să nu mai umble în lucrurile lui Billy și să treacă să se ocupe de mâncarea de pe foc și de șosetele găurite.

Curând, William s-a simțit limitat de micul cătun în care locuiau și a decis să-și încerce norocul la Londra. Ajuns în marele oraș și atras de viața teatrului, s-a angajat ușier. Nu după multă vreme, a dovedit o aplecare deosebită pentru actorie și a primit roluri. A cunoscut oameni importanți, a început să scrie și a fost primit de regină.

Între timp, Judith a fugit de acasă. Nu suporta ideea de a se mărita cu cel pe care i-l alesese familia. Ceva din ea – poate geniul cuvintelor, poate degetele scriitoare – a făcut-o să reziste și bătailor, și amenințărilor, și rugămintilor tatălui ei. Într-o noapte, și-a strâns câteva lucruri într-o boccea și a coborât din pod, nevăzută de nimeni, pe o frânghie. A ajuns la Londra și, ca și William, a fost atrasă de teatru. Ar fi vrut să joace, dar i s-a răs în față și i s-a spus că femeile vor juca atunci când câinii o să danseze. Degetele ei erau nerăbdătoare și sufletul însetat să cunoască poveștile oamenilor din jur.

Lucrurile, însă, nu erau așa de simple. Nici cele mai simple lucruri nu erau simple: nu putea să meargă să cineze într-o tavernă, așa cum nu putea nici să se plimbe seara pe străzi. În cele din urmă, lui Nick Green, actor și director de teatru, i s-a făcut milă de ea și a lăsat-o să locuiască în casa lui. Curând, Judith și-a dat seama că a rămas însărcinată. „Cine, oare, poate măsura pârjolul și patima unei inimi de poet prinse și învălmășite în corpul unei femei?”, ne și vă întrebă Virginia Woolf.

Judith Shakespeare și-a luat viața într-o noapte de iarnă.

Dar nu toate femeile au ales să-și ia viața, chiar dacă au fost înconjurate de ziduri de netrecut. Momentele care se reflectă în această carte reprezintă istoria curajului, a creativității, a puterii și a perseverenței acelor femei care au ales și aleg și azi să afirme prin întreaga lor existență că sunt egal de oameni ca bărbații.

BIBLIOGRAFIE

Arneil, Barbara, *Politics & Feminism*, Oxford: Blackwell Publishers, 1999.

Barabási, Albert-László, *LINKED – noua știință a rețelelor*, Timișoara: Editura Brumar, 2017.

Baricco, Alessandro, Mr Gwyn, București: Editura Humanitas, 2014.

Băluță, Ionela, *La bourgeoisie respectable. Réflexion sur la construction d'une nouvelle identité féminine dans la seconde moitié de XXe siècle roumain*, București: Editura Universității din București, 2008.

Băluță, Ionela, *Du foyer au forum. Pour une sociogenèse du féminisme roumain au XIXe siècle*, București: Editura Universității din București, 2014.

Bock, Gisela, „Challenging Dichotomies: Perspectives on Women's History” in Karen Offen, Ruth Roach Pierson și Jane Rendall (ed.), *Writing Women's History. International Perspectives*, Bloomington: Indiana University Press, 1991, p. 1–23.

Bock, Gisela, *Women in European History*, Oxford & Malden: Blackwell Publishers, 2002.

Botez, Calypso Corneliu, „Problema feminismului – O sistematizare a elementelor ei”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul II, nr. 1–3, aprilie-octombrie 1920, pp. 25–84.

Botez, Calypso, „Drepturile femeii în Constituția viitoare”, in *Noua Constituție a României. 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, București: Tipografia Culturală Națională, 1923, pp. 76–87.

Botez, Calypso, „Mișcarea feministă”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul IV, nr. 2, 1923, pp. 218–224.

Buber, Martin, *Eu și tu*, București: Editura Humanitas, 1992.

Bucur, Maria, „Între mituri, icoane și tăceri. Femeile române în primul război mondial” in Mădălina Nicolaescu (coord.), *Cine suntem noi?*

Despre identitatea femeilor din România modernă, București: Editura Anima, 1996, pp. 40–50.

Bucur, Maria și Mihaela Miroiu (coord.), *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești*, Iași: Editura Polirom, 2002.

Constituțiunea din 1923, publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 282, 29 martie 1923.

Ciupală, Alin, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, București: Editura Meridiane, 2003.

Cristescu-Golopenția, Ștefania, *Sporul vieții. Jurnal, studii și corespondență*, București: Editura Paideia, 2007.

Dragomir, Otilia și Mihaela Miroiu (ed.), *Lexicon feminist*, Iași: Editura Polirom, 2002.

Frader, Laura Levine, „Gender and Labor in World History” in Teresa A. Meade și Merry E. Wiesner-Hanks (ed.), *A Companion to Gender History*, Malden & Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2004, pp. 25–50.

Gorbatîi, Diana, „«Toți ne făcea ruși...»” (interviu cu Larisa Slanovschi), in Zoltán Rostás și Theodora-Eliza Văcărescu (coord.), *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*, București: Editura Curtea Veche, 2008, pp. 88–114.

Grünberg, Laura (coord.), Ioana Borza și Theodora-Eliza Văcărescu, *Cartea neagră a egalității de șanse între femei și bărbați în România*, București: Editura AnA, 2006.

Iacob, Mădălina, „«Eu am muncit mai mult decât bărbatul meu»” (interviu cu Ecaterina Stoienescu) in Zoltán Rostás și Theodora-Eliza Văcărescu (coord.), *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*, București: Editura Curtea Veche, 2008, pp. 38–57.

Lipovetsky, Gilles, *A treia femeie*, București: Editura Univers, 2000.

Micu, Bianca Luminița, „Elena Mureșianu (1862–1924). Omul și artistul”, *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”*. Series *Historica*, vol. LX, 2021, supliment, pp. 283–301.

Miller, Pavla, „Gender and Education Before and After Mass Schooling” in Teresa A. Meade și Merry E. Wiesner-Hanks (ed.), *A Companion to Gender History*, Malden & Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2004, pp. 129–145.

Meissner, Elena C., *Dreptatea cauzei feministe. Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române*, Iași: Atelierele grafice „Lumina Moldovei”, 1923.

Miroiu, Mihaela, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Iași: Editura Polirom, 2004.

Montefiore, Simon Sebag, *Pecetluite în istorie. Scrisori care au schimbat lumea*, București: Editura Trei, 2021.

Negruzzi, Ella, „Conseil National des Femmes Roumaine. Séction de la législation”, *Bulletin du Conseil National des Femmes Roumaines, 1929–1938*, București: Tipografia „Casa Femeii”, 1940.

Nicolau, Maria, „Adunația Femeilor Române [din Brașov] care pășiră la înființarea Reuniunii și la adoptarea statutelor sale” în *Compt public al Fondului Reuniunii Femeilor Române spre ajutorul creșterii fetițelor orfane și actele acesteia*, Brașov, 1853.

Pârvulescu, Ioana, *În intimitatea secolului 19*, București: Editura Humanitas, 2005.

Rados, Leonidas, *Primele studente ale Universității din Iași. Facultatea de Litere și Filosofie (1879–1897)*, vol. I, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010.

Scott, Joan Wallach, „Gender: A Useful Category of Historical Analysis”, *American Historical Review*, vol. 91, nr. 5, 1986, pp. 1053–1075 (republicat în Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History*, New York: Columbia University Press, 1999, pp. 28–50).

Scott, Joan Wallach, „Millennial Fantasies: The Future of «Gender» in the 21st Century” in Claudia Honegger și Caroline Arni (ed.), *Gender – die Tücken einer Kategorie*, Zürich: Chronos Verlag, 2001, pp. 19–37.

Seche Luiza și Mircea Seche, *Dicționar de sinonime*, București: Editura Academiei RSR, 1982.

Șăineanu, Lazăr, *Dicționarul universal al limbii române*, ediția a VI-a, București: Editura Scrisul Românesc, 1929.

Văcărescu, Theodora-Eliza, „Contexte de gen: Roluri, drepturi și mișcări ale femeilor din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea”, *Sociologie românească*, vol. XII, nr. 1–2, 2014, pp. 92–118.

Văcărescu, Theodora-Eliza, „Educația femeilor în provinciile locuite de români și în România între anii 1880 și 1930. Studiu de caz: Universitatea din București” in Zoltán Rostás (coord.), Ionuț Butoi, Dragoș Sdrobiș și Theodora-Eliza Văcărescu, *Universitatea interbelică a sociologilor gustieni*, București: Editura Universității din București, 2014, pp. 135–161.

ASOCIATIA TRANSCENA

Volumul a fost realizat în cadrul proiectului Elena Mureșianu - memoria culturală a scrisorii despre condiția femeii în spațiul public românesc, coordonat de Asociația Transcena, în parteneriat cu Muzeul Casa Mureșenilor Brașov, Facultatea de Litere și Facultatea de Psihologie și Științele Educației - Universitatea Transilvania Brașov și co-finanțat de Administrația Fondului Cultural Național.

PROIECT CO-FINANȚAT DE:

Proiectul nu reprezintă în mod necesar poziția Administrației Fondului Cultural Național. AFCN nu este responsabilă de conținutul proiectului sau de modul în care rezultatele proiectului pot fi folosite. Acestea sunt în întregime responsabilitatea beneficiarului finanțării.